

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

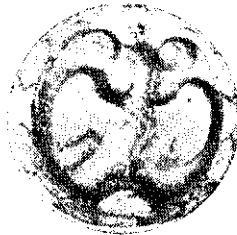
REVISTA ISTORICĂ

PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Comitetul de direcție: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuți.

Comitetul de redacție: *D. Berciu*, profesor secundar. *V. Brădulescu*, directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferențiar la Universitatea din București. *Maria Holban*, profesoară la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *Șt. Mețes*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi*, profesor secundar. *Iulian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoțeanu*, profesor la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie.

Secretar de redacție: *Virginia Sacerdoțeanu*.

Redacția: Manuscrisurile, cărțile de recensal și orice privește redacția, se trimite d-lui *N. Iorga*, Șoseaua Bonaparte, 6, București III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă se trimite la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale”, Str. Banu Mărăciine, 1, București.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat, prețul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

CUPRINSUL

Articole :	Pag.
<i>N. Iorga</i> : Un ordin domnesc din 1797 de a se scrie istoria și geografia țării	289-292
<i>Al. Grigorovici</i> : Criza orientală din 1783 și politica Franței	293-321
<i>N. Iorga</i> : Procedări de critică greșite ale unei școli noi"	321-329
„ Despre Slătineni	329-332
<i>Luisa Netolieska</i> : Fortul popular din Țara Birsei din punct de vedere științific	333-340
<i>George Florescu</i> : Planul unui Institut de genealogie	340-350
<i>V. Mișordea</i> : Știri din presa franceză privitoare la Țările noastre	350-358
<i>N. Iorga</i> : Un cercetător al României în vremea războiului de independență	359-365
Dări de samă :	
<i>Teodor Bălan</i> : <i>Documente Bucovinene</i> (<i>N. Iorga</i>)	365-367
<i>Dr. Ioan Mișu</i> : <i>Spicuri din gândurile mele, publicate de prof. Silviu Dragomir</i> (<i>N. Iorga</i>)	367-370
<i>Ion Virtosu</i> : <i>Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu (1814-1817)</i> (<i>N. Iorga</i>)	370-371
<i>Ion Albescu</i> : <i>Comuna Boița</i> (<i>N. Iorga</i>)	371-372
<i>Locotenent-colonelul N. Pătrășcoiu</i> : <i>Bătălia de la Jiul</i> (<i>N. Iorga</i>)	372
<i>Friedrich Gundolf</i> : <i>Anfänge deutscher Geschichtsschreibung</i> (<i>N. Iorga</i>)	372-373
<i>Preotul Dimitrie P. Micșunescu</i> : <i>Visitind mănăstiri basarabene și bucovinene</i> (<i>N. Iorga</i>)	373-374
Cronică :	374-381
Notițe :	381-384

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIV-lea, n-le 10-12.

Octombrie-December 1938.

Un ordin domnesc din 1797 de a se scrie istoria și geografia țării

Cea d'întăiu misiune oficială de a scrie istoria e în hotărîrea din 1797 a lui Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești, de a se crea Logofeția obiceiurilor, cu Logofătul mare și patru ajutoare, ca „să se scrie istoria, orînduiala politicească și dregătoriile țării noastre“¹.

Se prevede că se va trata Istoria Domnilor „Valahiei“: „adecă să se facă adunare de toate letopisețele ce s'au scris după vremuri de oameni cu știință, pentru oblăduirea țării, cu schimbările ei, împreună și hronologhia Domnilor și ocîrmuitorilor, pe scurt“. Apoi „gheografia țării“, cu grijă specială de hotare. În rîndul al treilea, „ceremoniile“ domnești. În al patrulea rosturile clerului. În al cincilea, ale boierilor. Primul Logofăt fu Isac Ralet.

Reproducem după cartea, ajunsă rară, a lui V. A. Urechiă, însuși, atît de interesantul text, care se pare tradus din grăcește:

Hrisovul Logofeției de obiceiuri. —

„Zeml. Vlahscoe.

O rivnă desăvirșită avînd Domnia Mea de a pune în faptă cite sint de folosul, trebuința și podoaba acestei de Dumnezeu păzite țări a noastre, nu am lipsit și acum, intr'a doua Domnie, de cum am ajuns, cu ajutorul lui Dumnezeu, la Scaunul acesta, a chibzui și cele ce sint de lipsă spre buna orînduială și podoaba ei; [unde văzînd la orînduiala și obiceiurile politicești, o nestatornicie, pricinuînd dintr'aceasta o defăimare țării și stăpînirii ei, și socotînd mijlocul cel cuviincios de a se pune și aceasta la îndreptare, am găsit că este de mare trebuință și de folos a avea țara o Cancelarie, sau Cămară osebită, adunătoare de toate obiceiurile și orînduielele politicești și de privilegiile pămîntului acesluia, cite mai jos le vom numi, în care să se scrie toate

¹ Urechiă, *Istoria Romînilor*, VII, p. 55. nota.

după rânduiala lor, ca să fie cunoscute și ca să se păzească de-a pururi și în toată vremea, cu cuviință și cu statornicie, ca un lucru ce neavindu-l țara până acum, cite se făceau, une ori se făceau într'un chip, alte ori într'un alt chip, adecă fără nicio orânduială întocmită. De aceia dar socotit-am Domnia Mea, pentru îmbunătățirea și deplinirea țării, și acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, să întocmim acest bine într'insa, și într'adins pentru aceasta am așezat Logofăt Mare de obiceiuri sau urednic și supt dinsul al doilea și al treilea și al patrulea logofetei mici, ca, prin îngrijirea, nevoița și strădania numiților, să se scrie istoria, orinduiala politicească și dregătoriile țării noastre cei de Dumnezeu păzite și să se păstreze la această Cămară; una, ca să fie cunoscute pe deplin cele de cuviință, atit ale tuturor împreună, cit și ale fieștecăruia orașan în parte. Și, alta, ca să se alcătuiască și să fie de-apururi în țară o întocmeală necurmată, fără greșală, care este virful bunătăților la toate lucrurile și la toată însoțirea politicească a oamenilor. Și urednicul, avind rind după Vel Logofăt de Țara-de-jos și fiind toiagul, să șadă împreună cu ceilalți boieri ai Domniei Mele la domnescul nostru Divan și la celelalte adunări și să judece împreună cu ceilalți. Și, cînd se face înălțare de dregătorii, sau se dau boierii și se săvîrșesc alte obiceiuri și ceremonii, atit politicești, cit și bisericești, să se afle față pentru îndreptarea și povăța în ce chip se cuvine a se face după obișnuita lor orinduială. Să aibă această dregătorie a Logofetei de obiceiuri leafa aceia ce au și dumnealor Veliții Logofetei ai Divanului Domniei Mele de la Vistierie, cum și logofetei al doilea, al treilea și al patrulea ai Logofetei de obiceiuri să aibă asemenea leafă de la Vistierie după cum au și ai Divanului. Și împărțind trebile acestei Camere în cinci capete:

1. În *Istoria Domnilor Valahiei*, adecă să se facă adunare de toate letopisețele ce s'au scris, după vremuri, de oameni cu știință, pentru oblăduirea țării, cu schimbările și prefacerile ei, împreună și cu cronologia Domnilor și ocirmuitorilor, pe scurt.

2. În *Geografia țării*: cum se hotărăște cu cele din afară ale ei, adecă: cu Prea-puternica Împărăție și cu pămînt străin, precum hotărnicia țării de spre partea Banatului și cu Transilvania, ce s'au făcut prin oameni împărătești la 1792, după pacea de la Sîștov, și sinetul ce s'a dat nemțește și turcește pentru cercetarea hotarelor de către comisarii Austriei la mina lui efendilar-hududci al Prea-Înaltei Porți, și hotărnicia hasurilor a trei cetăți, ce s'au făcut din poruncă împărătească, cu mumbașir, în Domnia lui Ștefan Voevod¹, cum și cercetările ce s'au făcut mai în urmă, și privilegiile țării și hatîșerifulurile ce s'au dat după vremuri, pentru privilegiile ei, și cite se vor mai da, să se scrie în condicile acestei Cancelarii, iar cele adevărate să se păstreze la Mitropolie, de unde

¹ Racovița.

să se ia adevărul în scris, cum că s'au dat acolo, care adevărul să se treacă la condică.

3. În cele ce se cuvin la Domnie, de la începutul Domniei până la sfârșit, adică: venirea Domniei de la Țarigrad până se așază în Scaunul Domniei, ceremoniile ce se obișnuiesc a se face mai des sau mai rar, precum alaiuri, serbări, feluritele ieșiri ale Domnilor din Curtea Domnească afară, cununii și botezuri domnești, întimpinări de soli și de alți musafiri.

4. În bisericeasca orinduială, și aceasta în două: în de obște cum se urmează parisiile bisericești, și în parte cum se urmează. Cele de cuviință ale fieștcăruia din cinul bisericesc, și cum se face așezarea de Mitropoliți, de episcopi, de egumeni pe la mănăstiri mari și mici. Să fie scrise toate acestea la această Cancelarie, și la toate acestea, când se fac, să se afle, după trebuință vrednicul de față, spre a arăta orinduiala lor.

5. În orinduiala politicească, și aceasta în două: în de obște, pentru care se cuprinde în parisiile domnești, și, în parte, care sînt boierile și veniturile lor de care cuvîntăm aici la acest cap, adică, meseriile tuturor dregătorilor mari și mici, veniturile lor, și datoria ce are fieșcare a săvîrși. Toate acestea să fie trecute în condica de obiceiuri, și această Cancelarie, când se înalță cineva la vre-o boierie, să fie datoare să dea la cel ce ia boieria însemnare în scris, care să cuprindă orinduiala acelei boierimi și datoria ce are a urma, cum și havaieturile și bacșișurile ce este orinduită a da acea boierie la îmbrăcătura caftanului, oricui; iarăși de la Logofeție să se arate și să se dea foaie anume, și lefile acelor ce sînt în dregătorii și în orice slujbă sau boierie: cu toate că sînt scrise la Vistierie, fiindcă de dînsa se și dau, să fie însă și la condica acestei Logofeții scrise, și de la această Cancelarie să se facă arătare fieștcăruia dregător orinduita leafă, împreună cu cealaltă orinduială, de urmarea datoriei boieriei și a slujbei lui.

Iar altele ce vom mai chibzui Domnia Mea că sînt de cuviință a se da pe sama acestei dregătorii, pentru îndeplinire, le vom orindui și le vom tocni prin deosebita carte a Domniei Mele, în care se va arăta anume și ce alt venit are această Logofeție și din ce.

Deci întărim aceste capete, printr' acest domnesc al nostru testament și voim să se păzească cele ce se cuprind într'însul, precum le orinduim, și să se urmeze nestrămutat, spre întărirea și podoaba, cum am zis, a' țării acesteia de Dumnezeu păzită; și nu sîntem la îndoială că și la cei din urma noastră luminați frați Domni va fi plăcută aceasta și vor binevoi și Domniile Lor a întări aceste obiceiuri, care măcar de s'au și izbăvit după vremi, ori cum s'au întimplat, iar acum și-au luat întărire pe deplin, cu cuvînt drept și cu sfat de obște.

Și am întărit hrisovul acesta cu însăși credința Domniei Mele, Io Al. Ioan Ipsilant Voevod, și cu credința prea-iubitului Domniei Mele fiu Constantin Voevod; martori fiind dumnealor

cinstiții și credincioșii veliți boieri ai Divanului Domniei Mele: pan Dumitrașco Racoviță Vel Ban, pan Gheorghe Mavrocordat Vel Spătar, pan Manolache Crețulescu Vel Vornic de Țara-de-sus, pan Ion Damaris Vel Vornic de Țara-de-jos, pan Radu Golescu Vel Vornic al obștirilor, pan Scarlat Ghica Vel Vist., pan Constantin Filipescu Vel Logofăt de Țara-de-sus, pan Ștefan Vacărescu Vel Logofăt de Țara-de-jos, pan Isac Ralet Vel Logofăt al obiceiurilor, pan Constantin Suțu Vel Postelnic, pan Ion Roset Vel Hatman, pan Teodorache Iulianò Vel Clucer, pan Iordachi Slătineanu Vel Păharnic, pan Nicolae Golescu Vel Stolnic, pan Iancu Negre Vel Comis., pan Constantin Vișoreanu Vel Sluger, pan Șerban Racoviceanu Vel Pitar, și ispravnic... Și s'a scris hrisovul acesta întru întiiul an dintr' a doua Domnie a Domniei Mele aici, în orașul Scaunului Domniei Mele, București, la anii de la Nașterea lui Hristos 1797, Iulie 20, de Constantin logofețelul de obiceiuri.

Dar această istorie, această geografie, această listă de boieri, cu atribuțiile lor, se află cu de-amănuntul în greceasca „Istorie a Daciei” pe care începe a o alcătui așa, pe basă de cronici ale Țării, Dionisie Fotinò.

Nu inseamnă oare că am găsit însăși originea acestei așa de însemnate scrieri?

De altfel, V. A. Urechîă a publicat, tot în *Ist. Romînilor*, X, pp. 207-8, dăruirea către Isac Ralet, în 1813, a „surpăturilor de ziduri ot Tirgoviște, împreună cu locul lor“, judecate că „nu sînt de nicio trebuință, nici Domniei, nici Țării“, cu condiția de a îngriji de Biserica Domnească, vecină, unde administra un eclesiarh, Raportul, făcut de boierii Constantin Filipescu, Radu Golescu, Barbu Văcărescu și Grigore Băleanu, oameni de cultură, vorbește de „niște surpături de ziduri ce au fost odinioară Curte Domnească, făcută de răposatii întru fericire Domni ai Țării“. Azi ele „sînt cu totul netrebuincioase, rămîind a fi numai pentru încuibarea păsărilor sălbatice, iar locul curții poate să fie de oareșice trebuință, însă nu fără grea cheltuială, spre a se curăți întăiu și apoi să se facă vre o zidire din nou, care aceste surpături nicio-dinioară n'a fost de trebuință nici pentru prea-luminații Domni ce au stătut după vremi, ai Țării, nici pentru vre-o trebuință a locului, fiind de tot dărăpănate și de nicio treabă...“, lucru netrebuincios, care nici a adus, nici poate aduce vre-un folos“. Ralet ceruse, ca om sărac și cu familie grea, să i se cedeze locul pentru a-și face casă.

Din fericire ea nu s'a făcut.

N. Iorga.

Crisa orientală din 1783 și politica Franciei

I.

Lumea creștină din Balcani s'a deprins de mult cu ideea să scape de supt jugul turcesc, mai ales cu ajutorul Puterii celei mari din Răsăritul Europei, Rusia. Aceasta nu numai începînd cu epoca păcii de la Pojarevac, cum o crede istoricul A. Beer¹, ci mai de vreme: mai ales de pe vremea războiului ruso-turc de la 1710-11, cînd creștinătatea ortodoxă din Balcani aștepta cu înfrigurare victoria armelor rusești.

Victoria acestora în timpul războiului de la 1768-74 n'a putut bucura pe Austrieci. Încă de la începutul acestui secol se manifestă rivalitatea austro-rusă în Balcani și în partea de jos a Dunării. Aceasta rivalitate a fost însă spre norocul Imperiului turcesc, căci a împiedecat destul de serios politica imperialistă rusească și tendința vădită a Țarilor de a-și croi un drum spre Constantinopol, trecînd peste țările românești. Conflictul ce va izbucni între cele două familii domnitoare germane, între Habsburgi și Hohenzollerni, va ușura foarte mult situația Rusiei față de tendințele imperialiste în Balcani și Polonia.

După tratatul austro-turc din 1771, care e o vădită încercare de a se opune planurilor rusești, urmează prima împărțire a Poloniei; iar acum Austria, nu numai că nu se mai opune aspirațiilor rusești, ci, mai mult, face impresia că voiește să colaboreze cu Rusia la un început de împărțire a Imperiului otoman. Ocuparea Bucovinei, desaprobată de Prusia foarte hotărît, iar de Franța cu mai puțină tărie, n'a fost în întregime aprobată de Rusia.

Până atunci Austria arăta foarte mult interes pentru Principate. Încă în decursul primului războiu al Împărătesei Ecaterina, prințul de Kaunitz, cancelariul austriac, n'a privit indiferent o eventuală anexare a Principatelor din partea Rusiei. După pacea de la Chiuciuc-Cainargi (1774) și, mai ales, după tratatul de la Teschen (1779), așa de defavorabil Austriei, ea se apropie din ce în ce mai mult de Rusia. Kaunitz știa prea bine că Împărăteasa se poartă cu gîndul de a distruge Imperiul Sultanilor și de a-i împărți provinciile. Dacă Austria însă s'ar desinteresa de această chestiune,

¹ A. Beer, *Die orientalische Politik Osterreichs seit 1774*, Praga-Leipzig 1883, p. 20.

atunci ea riscă să piardă cele mai frumoase provincii turcești, care ar trece supt stăpînirea Rușilor. Amenințările din partea Prusiei, care nu mai încetau, eventuala desfacere a alianței austro-franceze au fost destule motive serioase ca să facă pe Austrieci să se abțină de la o colaborare serioasă cu Rusia. Și, chiar dacă ar face-o și dacă ar ajunge să-și mărească teritoriile în Sud-Vestul Europei, ar fi fost obligată să dea Prusiei, drept compensație, alte teritorii, de o mai mare valoare decît a celor cucerite pe socoteala Turcilor¹.

Alianța încheiată între Franța și Austria la 1756 ajunge foarte des în situații critice, fiind gata să se desfacă, și aceasta nu așa de mult din cauza Franciei, ci mai mult din pricina poftelor imperialiste ale Împăratului Iosif al II-lea, dispus mai degrabă, cum zice istoriograful lui, Mitrofanov², „für das Nehmen als für das Geben“. Franța însă, se considera, încă din timpurile cele mai vechi, ca ocrotitoarea Statului turcesc, luptînd de dragul echilibrului european din răsputeri pentru menținerea lui, principiu pe care îl urmărește atunci și în Polonia.

Chiar fiind aliată cu Austria, Franța privea cu neîncredere și cu nemulțămire mare imperialismul austriac îndreptat contra Sultanelui. Aceasta se poate vedea și în timpul discuțiilor în jurul cedării teritoriului bucovinean. Și, cu toate că politica franc-esă n'a putut să împiedece atunci răpirea Bucovinei, totuși a regretat foarte mult aceasta. În schimb, în decursul anilor 1776-7 a fost destul de hotărît glasul Franciei pentru a se menține status quo și integritatea teritoriului otoman. Ludovic al XVI-lea n'a putut vedea un cas mai nenorocit, în ordinea evenimentelor ce s'ar fi putut întîmpla în Europa, decît acela al unei eventuale împărțiri a Imperiului turcesc.

În Capitala austriacă era atunci ca ambasador al Franciei marchisul de Breteuil, om de caracter, spirit conservator, bun patriot și catolic pînă în adîncul sufletului său. Nu iubia Austria și nici pe Împăratul Iosif, din cauza reformelor lui religioase. El rămîne la Curtea imperială din Viena pînă la 1784, fiind înlo-

¹ Beer, *o. c.*, pp. 30-1.

² Paul Mitrofanov, *Joseph der II.*, tradis de Demelić, vol. I, Viena-Leipzig 1910, p. 138.

cuit în timpul absenței sale de iscusitul însărcinat de afaceri, Barthélemy¹.

Încă din 1782 Franța numește consul pe lângă persoana Domnului muntean, Nicolae Caragea, pe Carra. Această nu numai cu gândul de a intensifica legăturile comerciale între Franța și Principatele românești, ci și cu acela de a supraveghea și de a afla intențiile Curții de la Petersburg în privința Imperiului turcesc. Carra², noul consul, credea că „Rușilor li va merge greu cu imperialismul lor, de când au ocupat provinciile turcești; mai ales de la ultimul războiu încoace victoriile ușor câștigate contra Turcilor au deschis celorlalți Suverani ochii asupra ambiției unor monarhi“. El mai credea că politica Austriei, în concurență cu cea a Rusiei, va împiedeca să se înțeleagă multă vreme aceste două Puteri.

Carra însă putea să se înșele, dacă socotia că rivalitatea între Rusia și Austria în Orient se va menține așa de mult timp. Kaunitz, e adevărat, declarase lui Frederic al II-lea, cu ocazia întâlnirii lor de la Neisse (1770), că Austria nu va admite niciodată ca Rusia să ocupe teritoriile la gurile Dunării sau în apropierea Ungariei. Atitudinea cancelariului se va schimba însă a doua zi după tratatul de la Teschen. E drept că Rusia avu atunci o atitudine mai favorabilă Prusiei decât Austriei. Prin aceasta se răsbună pe Austrieci pentru atitudinea lor șovăielnică în decursul anului 1772. Frederic putea fi totuși mulțumit, de oare ce la 1777 a prelungit tratatul său cu Rusia pe încă opt ani³.

Mai mult, regele Prusiei se purta chiar cu gândul de a forma o alianță din regatul său, Rusia și Turcia, cu gândul de a opri întinderea teritorială a Casei de Austria. Țarina Ecaterina refusă însă aceste sugestii. Motivul era că o astfel de alianță n'ar putea fi privită cu ochi buni de popoarele creștine din Balcani, care

¹ Ideile acestuia au fost la fel ca și acelea ale șefului său, Breteuil. Amândoi erau devotați ministrului de Vergennes, deci dușmani ai alianței franco-austriece, pe care o considerau mai degrabă ca o piedecă decât ca un folos.

Urmașul lui Breteuil, plecat cam în același timp cu însărcinatul său de afaceri, a fost marchizul de Noailles, fost ministru la Londra, om de viață, de societate și pe placul lui Iosif al II-lea.

² Memoriul lui Carra adresat lui Vergennes, Paris, 26 Maiu 1782, în Hurmuzaki, *Documente*, I², pp. 14-5, no. xxvii.

³ Übersberger, *Russlands Orientpolitik*, Stuttgart 1913, pp. 354-5.

așteaptă tocmai ajutorul contra Turciei. Părerile Rușilor erau însă că forțele militare ale Prusiei și Turciei ar fi suficiente ca să răspingă un eventual atac al Austriei. Nici Franța n'ar fi fost dispusă să accepte planul prusian¹.

Cercurile diplomatice ale Austriei urmăreau tocmai acuma, a doua zi după tratatul de la Teschen, o apropiere de Rusia, nu așa de mult pentru a fi simpli spectatori la o eventuală împărțire a Imperiului Otoman, ci, mai degrabă, pentru a despărți Rusia de Prusia și a isola astfel pe dușmanul lor ereditar. Adevărat că în fruntea treburilor rusești stătea încă Panin², cel mai aprig apărător al alianței cu Prusia; dar, pe altă parte, era un partid mai puternic care ținea cu Austria. Aceasta din urmă a trimis ca ambasador nou pe energicul și capabilul Ludovic de Kobenzl, ajutat de generalul Lascy. Până la moartea Împărătesei Maria-Teresa, nu se putea face mult, de oare ce ea era împotriva oricărei măririi de teritoriu în Sud-Estul Monarhiei, susținând mereu că provinciile de acolo n'ar avea nicio valoare. Adevărată politică de apropiere între Austria și Rusia s'a putut face abia pe timpul Împăratului Iosif al II-lea. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Un pas foarte important, care a adus pe Austrieci să se decidă de partea cui vor trece într'un eventual războiu în Orientul apropiat, a fost, fără îndoială, memoriul contelui Kobenzl. El era de părere că Austria ar greși dacă ar privi chestiunea orientală într'un chip cu totul pasiv, de oare ce ea ar putea deslănțui un războiu general, dacă ar trece de partea Porții. Prusia s'ar apropia atunci și mai mult de Rusia, tocmai pentru a combate pe Împărat³.

Împăratul Iosif al II-lea fu cîștigat pentru planurile Împărătesei Ecaterina încă din momentul întrevederii sale cu Țarina la Mohilău (1780) și, din conversația de acolo, Împăratul află că Rusia urmărește prietenia cu Austria de dragul proiectelor orientale, însă e mai puțin dispusă să-l ajute contra Prusiei. O eventuală alianță între Austria și Rusia, agresivă față de Poartă, nu putea să fie însă pe placul Prusiei. Görz, represintantul Prusiei în Rusia, raportează aceasta Curții sale, și el n'a omis să atragă atenția și a guvernului frances asupra „acestei primejdioase

¹ *Ibid.*, pp. 355-6.

² El a fost silit să se retragă la 1781 și fu înlocuit cu Ostermann, mai docil și mai supus Țarinei.

³ Beer, *o. c.*, p. 70.

alianțe“. Nici Franța n'a putut să vadă cu ochi buni alianța, îndreptată contra unei Puteri amice, și, cu toate că era ocupată cu războiul contra Angliei, ea nu va rămînea impasibilă.

Rusia însă se arată, începînd cu anul 1776, tot mai nemulțumită cu Poarta în privința situației politice din Crimeia. Nu-i convenia de loc regimul de acolo și ar fi dorit să ocupe această peninsulă, așa de importantă. Posesiunea ei închide Turcilor drumul și deschide Rusiei ieșirea spre Marea Neagră¹. Acela, însă, care agită aici în continuu fu, înainte de toate, Patiomchin, noul favorit al Țarinei. Acesta a știut să cîștige pe vrednicul ucenic al lui Kaunitz, Kobenzl, pentru politica Rusiei.

Cercurile diplomatice ale Austriei au fost astfel convinse că politica rusească tinde să nimicească Turcia și în cele din urmă s'a decis să iea partea Rusiei. În 1781 se încheie un tratat între Rusia și Austria. Amîndouă părțile se obligă să respecte articolele tratatului de la 1772 referitoare la Polonia și cele ale păcii de la Teschen, referitoare la Imperiul German. Se mai obligă să ducă împreună un războiu ofensiv și defensiv, să trimeată în războiu solidar 12.000 de oameni; își promet ajutor reciproc financiar, militar și diplomatic și să nu se încheie nicio pace separată. Tratatul era valabil pe opt ani. Acestui tratat i s'au mai adaus scrisori separate cu articole secrete, prin care se îndatoresc amîndouă Puterile a-și apăra în mod comun țările și în cas de nevoie a întreprinde o acțiune militară comună. Dacă ar fi atacate de a treia Putere, sînt datoare amîndouă să considere pe aceasta, ca dușmană comună².

II.

Turburările din peninsula Crimeia nu mai încetau³. Turcofilii doriau întoarcerea stăpînirii turcești, iar rusofilii o alianță cu Rusia. Patiomchin sfătuiește pe Țarină să ocupe peninsula. Știind că Turcii se vor opune acestei anexări, el redactează faimosul proiect grecesc; Turcii vor fi izgoniți din Europa, și al doilea nepot al Ecaterinei, Marele Duce Constantin Pavlovici, va deveni Împărat grec în Capitala noului Imperiu bizantin, de nuanță slavă, Țarigradul.

¹ Übersberger, *o. c.*, p. 354.

² Mitrofanov, *o. c.*, I, p. 161.

³ V. N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1913, V, p. 9 și urm.

În scrisoarea de la 10. Septembrie 1782 își arată Împărăteasa adevăratele ei tendințe imperialiste: Rusia ocupă Crimeia, Cubaul, țărmul Mării între Nipru și Bug și una sau două insule din Marea Egee. Din Principatele românești se va forma o țară independentă, sub conducerea unui monarh ortodox, fără indoială rus, și va fi numită: Dacia. Austria va ocupa Serbia, Bosnia-Herțegovina și va sili Veneția să-i cedeze Istria și Dalmația, primind în locul lor, drept compensație, Moreia, Ciprul și Creta. Aici descrie Împărăteasa starea deplorabilă a Imperiului Otoman¹. Ea declară că intenționează prin formarea noii „Dacii“ să facă un Stat-tampon între Rusia, Austria și Turcia și să înlătore astfel ciocnirile între aceste Imperii. Adevăratul sens al acestui proiect a fost formarea unui Stat vasal, supus protecției rusești, pentru a se opune unor eventuale pretenții austriece asupra Principatelor românești, pretenții ridicate acuma cu ocazia tratatului de la 1771². Iosif se gândia atunci mai puțin la ocuparea lor, ci mai degrabă la anexarea teritoriilor care-l despărțiau de Marea Adriatică. El a vrut să-și mărească mai mult Monarhia spre Sud decât spre Sud-Est, pentru a nu veni în conflict cu Rusia. Mai târziu e mai modest: se mulțamește și cu posesiunea Olteniei, a celor două maluri ale râului Sava și cu dărîmarea cetăților Belgrad și Orșova³. Împăratul german a făcut tot posibilul să-și înarmeze popoarele, și să pregătească războiul în care de sigur ar fi intrat, dacă s'ar fi ivit o ocazie prielnică. Se gândia însă, dacă ar salva Imperiul Otoman, să-și mărească teritoriul în mod amical, adecă prin cumpărare. Kaunitz a primit ordin să angajeze în acest sens cele două Curți de la Petersburg și Paris⁴.

Rusia era însă contra oricărui ajutor frances, știind că Franța va protesta contra politicii agresive a celor două Curți imperiale. Știrile ambasadorului imperial la Paris, Mercy d'Argenteau, sînt mai puțin optimiste în decursul anului 1782. Vergennes se exprimă că nu se va găsi nicio țară pe lume care să nu iea apă-

¹ V. scrisoarea reproducă la W. Oncken, *Das Zeitalter Friedrichs des Grossen*. Berlin 1880-2, vol. II, pp. 820-1.

² E. Reimann, *Neuere Geschichte des preussischen Staates*, II, Gotha 1888, pp. 327-328.

³ Mitrofanov, *o. c.*, I, p. 187.

⁴ Iosif către Kaunitz, Viena, 2 Ianuar 1783; A. Beer, *Joseph der II., Leopold der II. u. Kaunitz (ihr Briefwechsel)*, Viena, 1873, pp. 127-8.

rarea Turciei. După părerea lui Mercy, Franța, prin apropierea ei față de Anglia, urmărește, nu numai tranșarea conflictului dintre ele, care era pe cale să se lichideze, dar și păstrarea integrității Imperiului Otoman. Chiar dacă ni se arată părerea aceasta, la început, cam exagerată, nu putem pierde din vedere că Franța era interesată la rezolvirea pașnică a conflictului ce se pregătea în Orientul apropiat. Vergennes ar fi declarat lui Mercy că va întrebuița ultimul ban pentru a se opune Puterilor imperialiste, dacă s'ar adevăra că tind spre distrugerea Imperiului Turcesc.

Franța nu s' arătat nici în anii din urmă prea favorabilă Austriei: aceasta se manifestă destul de bătător la ochi cu ocazia chestiei succesiunii la tronul Bavariei, când Franța a sprijinit mai degrabă Prusia decât pe aliata sa, Austria. Vergennes vede atunci în Prusia, cu tendințele ei de hegemonie în Germania și de influență în Turcia, un element de echilibru împotriva politicii expansioniste a Austriei¹.

La Paris s'a încercat atunci a se arăta că așa-zisele planuri ale Împărătesei Rusiei n'ar fi nimic decât numai „povești din una mie și una de nopți“. Ministrul de Externe frances era însă convins că nimic n'ar putea rezista ambiției excesive a contelui Potiomchin și că astfel de vaste proiecte au și intrat în capul lui².

Încă în Ianuar 1783 Vergennes ceti în Consiliul de miniștri un memoriu despre necesitatea de a împiedeca împărțirea Imperiului Otoman. Comerțul pe care-l face Franța acolo, e prea important. Franța se temea deci ca o victorie a armelor rusești sau austriece să nu facă a scădea negoțul ei levantin. Ministrul frances propune atunci ridicarea unei armate până la 180.000 de oameni, ceea ce s'ar putea face în trei ani, pe când Rușilor și Austrieșilor li-ar trebui pentru aceasta cinci ani. Tot așa propune și concentrarea flotei franceze de la Brest la Toulon, pentru a o avea mai ușor la dispoziție, atunci când ar fi fost vorba de o demonstrație navală.

Vergennes așteaptă cu nerăbdare să afle impresia la Curțile din Viena și Petersburg produsă de știrea tratatelor care au început tocmai atunci între Anglia și Franța. El adresează Împăratului o scrisoare despre aceste tratative, probabil pentru a-l ținea

¹ Übersberger, *o. c.*, pp. 346-7.

² Vergennes către Saint-Priest, Versailles, 17 Mart 1783; Hurmuzaki, *Documente, Supl. I*, p. 25, no. XLIV.

în șah și a-i arăta ce influență pot avea acestea asupra acelor două Curți imperiale. Astfel nu înțelege Vergennes cum poate Iosif al II-lea să accepte în imediata lui apropiere un principe, — e vorba de acela din principatul Daciei —, care n'ar fi decît o creatură rusească¹.

Curtea franceză era cît mai bine informată despre intențiile Împăratului de către ambasadorul ei din Viena. Acesta avu la 1-iu Februar 1783 o întrevedere de aproape trei oare cu Împăratul, care i-a declarat că Austria ar intenționa să ocupe, dacă ar izbucni războiul, Principatele romîne și în același timp să pregătească în contra Prusiei o armată de 160.000 de oameni. Aceasta într'o vreme cînd încă nu s'a fost răspuns din Constantinopol la ultimatul rusesc referitor la libera trecere a vaselor Țarinei prin Strîmtori și la neamestecul Turciei în afacerile peninsulei Crimeia.

Saint-Priest, ambasadorul frances la Constantinopol, arăta însă, chiar la începutul crizei orientale, adecă la sfîrșitul anului 1782 și la începutul celui următor, toată bunăvoința, oferindu-și rolul de mediator. Iosif era de părere că acest ambasador ar fi sfătuit chiar Poarta să accepte nota remisă din partea Împărătesei: Poarta să fie mai conciliantă, acceptînd în parte ultimatul adresat, dar dînd un răspuns verbal, fără să se ocupe de fiecare punct în parte. Dacă însă cele două Curți imperiale nu se vor mulțami cu răspunsul verbal, atunci vor găsi Puterile prietene Porții timp suficient ca să se opună fluviului gata să distrugă încă un stavilar². Dar Poarta se arată destul de nerăbdătoare, cerînd Franciei să intervină mai energic. Ministeriul frances sfătuiește totuși mereu răbdare, de oare ce mai avea de lucru la el acasă și, pe de altă parte, nu putea să rupă brusc cu aliata Austria, fără să aibă un motiv mai serios.

Franța nu era dispusă să facă acelor două Curți concesiuni prea mari. Era un lucru mai mult decît cunoscut că și ea și Prusia se opuneau pofțelor imperialiste ale Rusiei și ale Austriei. Astfel scrie arhiducele Leopold fratelui său: „Piedeca mai mare e Franța și Prusia... Niciodată nu vor admite ele împărțirea Imperiului Otoman, care ar mări puterea ambelor Curți imperiale și mai ales pe a ta, și care ți-ar da prilejul de a ajunge o Putere maritimă

¹ F. Reimann, *o. c.*, II, p. 338.

² Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 357.

și de a smulge Franței comerțul levantin. Dacă însă Franța ar putea și ar voi, mai ales când ar încheia pacea cu Anglia, și s'ar opune, atunci cred, că e de renunțat¹. Părerile arhiducelui corespund exact situației politice de atunci.

Plenipotențiarul ruși nu se mulțămire cu un răspuns verbal, iar răspunsul scris de mai târziu îl consideră ca laconic, cu toate că era în general satisfăcător. Țarina era de părere că Tatarii n'ar fi capabili de independență și, prin ucazul de la 19 April 1783², anexează deci peninsula Crimeia, insula Taman și Ținutul Cubanului.

Gestul brutal a Rusiei produse în toată Europa emoție, chiar și Împăratului. Acesta nu recunoaște în ocuparea peninsulei o urmare a păcii de la Chiuciuc-Cainargi și nu se consideră obligat să între în războiu. Lui nu-i convenia, cum am spus, să ocupe Principatele românești din cauza vecinătății rusești. Rusia ar sta liniștită, pe când o acțiune militară a Împăratului în Principate ar atrage tot grosul armatei turcești în părțile de acolo. Iosif era de părere deci că un războiu al Austriei contra Porții ar face să izbucnească războiul general. El se arată foarte precaut față de Prusia și de Franța, căutând să afle impresia celor două Curți cu privire la ocuparea Crimeii³. Încă înainte de a fi dat Împărăteasa manifestul ei, Împăratul declară, astfel, că n'ar fi în stare să sprijine Rusia în politica ei contra Turcilor din cauza atitudinii amenințătoare a Franței, aliata sa. El roagă pe Ecaterina să amânie realizarea planului ei pe alte vremuri⁴.

Odată faptul împlinit, Împăratul comunică însă Țarinei, la 9 Iunie 1783, că aprobă hotărârea ei și, mai mult, se obligă, în cazul când Poarta s'ar opune executării planului, să execute credincios obligațiile sale și împreună să silească prin puterea armelor Poarta să cedeze. Dar, chiar dacă Împăratul a permis Rușilor să ocupe Crimeia, n'a făcut-o așa de mult din dușmănie față de Poartă, ci mai ales cu intenția de a se despărți Rusia de Prusia. În capul lui proiectul bavarez ocupă un loc mai important și mai urgent decât chestiunea orientală. Ségur zice despre ideile Împăratului: „Bien de fois les turbans ont mis l'Autriche en danger, repétait-il, mais la

¹ E. Reimann, *o. c.*, II, pp. 331-2.

² Vezi o traducere germană a manifestului la Martens, *Recueil de traités*, Göttingen 1818, III, pp. 581-8, și Zinkeisen, *o. c.*, VI, pp. 388-90.

³ Iosif către Kaunitz, Petruvaradin, 19 Maiu 1783; Beer, *Joseph der II.*, pp. 130-3.

⁴ Zinkeisen, *l. c.*, p. 363.

situation deviendrait bien autrement périlleuse si les chapeaux russes régnaient à Constantinople¹...“.

Toată corespondența Împăratului cu Țarina, din Maiu până în Octombrie 1781, ni arată că Iosif sprijinia proiectele Ecaterinei și că-i da curagiu să le înfăptuiască. Se vede că mai târziu numai bate în retragere, aceasta în măsură ce începeau să încolțească în mintea lui planurile acelea despre ocuparea Bavariei și în măsură ce vedea cum se opun Prusia și Franța imperialismului rusesc. El intervine chiar în iarna anului 1783, atât la Constantinopol, cât și la Petersburg, pentru acceptarea ultimatumului rusesc și pentru o tranșare pașnică a conflictului oriental.

La 15 April vorbia Mercy lui Vergennes despre împărțirea Imperiului turcesc ca despre o tentație de care cineva nu se poate abține. El făcea cu această ocazie observația că ar fi loc pentru toată lumea să participe la împărțire. Dar Vergennes refuză categoric propunerea ambasadorului austriac de a ocupa Egiptul. Spunea că „ar dori mai degrabă să moară decât să se întâmple acest lucru“².

Știrile despre ocuparea Crimeii și a Cubanului ajunseră la Paris abia la sfârșitul lui Maiu și avură drept urmare două ședinți de cabinet. Vergennes propuse „să se trimeată o escadră puternică în Arhipelag. Franța să se înțeleagă în prealabil cu Anglia și cu Rusia. Cea din urmă trebuie să fie avertisată că Franța nu poate să nu lucreze în favoarea Turciei“³.

Mercy revine la 9 Iunie și declară lui Vergennes că Austria pretinde un teritoriu tot atât de mare ca și acela ocupat de Rusia. Vergennes îi atrage atenția că și Prusia va cere o compensație, iar el singur refuză să participe la împărțirea Turciei. Mai declară că are intenția să formeze un bloc compus din Franța, Prusia și Austria, îndreptat contra pretențiilor rusești. Ambasadorul austriac primise, de altfel, instrucții să calmeze Cabinetul frances. El insistă aici foarte mult asupra interesului ce-l are Austria la desfășurarea crizei orientale.

Aceste demersuri ale Austriei la Paris au fost primite cu satisfacție din partea lui Ludovic al XVI-lea, care le considera ca

¹ Citat la Paganel, *Histoire de Joseph II*, Paris 1843, p. 316, nota 1, jos.

² Lavissee, *Histoire de France*, IX, partea I-a, 1910, p. 118.

³ E. Reimann, *o. c.*, II, p. 341.

semn vădit de prietenie cu ocazia unor împrejurări atât de critice. Aceste demersuri sînt conforme legăturilor de prietenie, de rudenie și de alianță, care leagă Curtea imperială de cea a Franciei¹.

De Vergennes înaintează la 14 Iunie cîntelui Mercy un memoriu, care e trimis și însărcinatului de Afaceri frances de la Viena, Barthélemy, la 18 ale lunii²: „Regele așteaptă din partea Împăratului multe, mai ales luînd în considerare bunăvoința cea mare a Austriei pe care a arătat-o la Constantinopol cu ocazia tratativilor în vederea încheierii unui tratat comercial între Rusia și Turcia. Demersurile au fost făcute în același timp cu cele ale Franciei și au izbutit să ducă la o ușurare a crizei orientale de atunci“. Acest tratat s'a încheiat la 10 Iunie 1783 și avea să ducă mai târziu și la un acord politic. Așa se așteaptă regele Franciei ca și în partea aceia din Europa să se restabilească pacea.

Speranța aceasta însă a fost înșelată atunci cînd Împărăteasa Rusiei își arată pe față dorința de a ocupa cele două provincii tătărești, Crimeia și Cubanul. Adevărat, regele concede că acest gest apare ca legitim; dar în același timp, e alarmat în privința consecințelor. Luînd în considerație situația de atunci, el înțelege că Împăratul nu s'ar putea opune pe față invasiei rusești. Se așteaptă însă, înainte de a se ajunge la o măsură extremă, ca Iosif să arăte Petersburgului principiile de dreptate și să sfătuiască pe Împărăteasa a fi mai moderată. Ludovic declară că e gata să se alieze atât cu Împăratul, cît și cu celelalte Puteri bine intenționate, pentru restabilirea liniștii în Europa și e gata a sfătui pe Împărăteasa Rusiei să recurgă la expediente, fără să ocupe cele două provincii. El se obligă a oferi serviciile sale și a face pe Turci să fie mai dispuși pentru unele concesii, fără ca acestea să compromită interesele Imperiului și să satisfacă Rusia, înde-

¹ V. *Mémoire et lettres sur les affaires de la Russie et de la Porte Ottomane. Correspondance entre le roi, le roi de Prusse et l'empereur*; Archives Nationales, Paris, K 1348, n-le 50-3.

² *Ibid.*

³ Tratat vast, compus din șaptezeci și unul de articole. Se fac, aici, Rușilor, concesii ca și celorlalte nații. Tot așa se obligă Turcii să acorde Rușilor protecție contra Barbareșilor, Rusia urmînd prin acest tratat să ajungă egală cu celelalte națiuni; N. Iorga, *Gesch. des Osmanischen Reiches*, V, pp. 27-8, și Martens, *o. c.*, III, p. 615-6.

părtindu-se astfel orice prilej de ceartă și de războiu. Regele propune Împăratului să se înțeleagă cu el atunci când Țarina nu va fi dispusă să renunțe la cuceririle făcute și ar persista în planul ei de a distruge Imperiul turcesc. Tot odată anunță că se va pune în înțelegere și cu regele Prusiei, care nu este nici el în diferent față de creșterea prea mare a puterii rusești. Franța e dispusă să colaboreze cu reprezentanții Împăratului la Constantinopol și la Petersburg, tocmai în vederea unei lichidări pașnice a crizei orientale.

Din parte-i, Iosif al II-lea declară marchisului de Breteuil că n'a precupețit nimic ca să îndepărteze pe Țarina de la un războiu cu Poarta. Femeia aceasta însă ar fi așa de încăpăținată, că nimic nu o poate opri de la planurile ei. Astfel, la obiecțiunea Împăratului că Puterile maritime, văzând că Rusia se întărește pe Mare, vor căuta să apere libertatea apelor, ea ar fi răspuns „că nu va întârzia să aibă o flotă de o sută de vase de linie, care vor face ca toate națiunile să respecte codul ei maritim“¹.

Împăratul răspunde în 12 August la memoriul prezentat de Franța în cursul lui Iunie². El susține și aici cât de mult a lucrat pentru menținerea păcii în acea parte a Europei ce pare acum să fie amenințată de războiu. El ar fi întrebuințat, atât la Constantinopol, cât și la Petersburg, cu zel, toate demersurile amicale. N'ar fi esitat să recurgă la măsurile cele mai costisitoare care i-au părut că ar putea să contribuie la menținerea păcii. El va întrebuința aceeași metodă cât timp nu se va vedea imposibilitatea absolută de a persevera în acest sistem pacific.

Dar, dacă, apoi, cu toată grija, s'ar ajunge totuși la un războiu între Rusia și Turcia, atunci nu s'ar putea expune hasardului evenimentelor, care ar putea să-i devină funeste, sau cel puțin păgubitoare. Împăratul vrea să fie sincer și declară prietenului și aliatului său că în astfel de împrejurări s'ar putea întâmpla să fie nevoit să ia parte și el la războiu pentru securitatea lui prezentă, cât și pentru cea din viitor.

Răspunsul Curții din Viena a produs la Paris o mare și îndreptățită consternare. Cercurile politice franceze se arătau foarte ne-

¹ M. Flassan, *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française ou de la politique de France*, Paris 1811, VII, p. 379.

² V. Archives Nationales, Paris, K 1348, n-le 50-3, co, ia 2.

mulțămite. Franța a evitat să facă până atunci Porții propuneri prin care aceasta să fie obligată a face unele concesii, chiar de ordin teritorial. Ea n'a făcut-o, pentru a nu-și pierde simpatiile la Constantinopol. Regatul însă era sleit de puteri în urma războiului cu Anglia. Astfel, pentru a preîntîmpina complicații politice mai grele în Orientul apropiat, regele s'a hotărît să sfătuiască pe Turci să cedeze Crimeia de bună voie. Cum să procedeze însă acum, cînd și Austria își ridică pretențiile? Vergennes era convins că Împărăteasa exploatează chestia Crimeii numai pentru a-și putea realiza tot planul ei, iar Iosif pentru a putea separa Rusia de Prusia¹.

Intervenția în diferendul turco-rus putea să aibă consecințe destul de grave, nu numai în privința securității Imperiului Otoman, la care Franța era destul de interesată, dar și a unor eventuale conflicte ce s'ar putea ivi în restul Europei; așa de exemplu un diferend între Austria și Prusia. Prusia ar fi cerut, de sigur, la izbucnirea unui războiu oriental, compensații, și anume pe sama Statului polon. Dar Franța era foarte departe de a veni în ajutorul Austriei, dacă aceasta ar fi fost atacată de Prusia.

Iosif al II-lea se folosește de slăbiciunea Franței, atunci cînd își manifestă tendințele imperialiste față de Imperiul turcesc. El consideră obiecțiunile Franței ca fiind slabe și crede că ea s'ar teme de un războiu. Împăratul austriac spera să obțină cu ajutorul Rusiei tot ce doria, tocmai atunci cînd aceasta ar fi obținut Crimeia și Ținutul Cubanului. El credea că Franța nu s'ar putea opune serios, în împrejurările de atunci, cînd pacea cu Anglia încă n'ar fi fost definitivă, cînd starea financiară a țării ar fi rea, cînd armata pe uscat s'ar afla în decădere și cavaleria fără cai. Iosif credea că Ludovic n'ar avea curajul să rupă cu el, făcîndu-l să treacă de partea Angliei, dușmana de moarte a Franței. El nu se aștepta la mare lucru din partea Prusiei, dacă aceasta s'ar alia cu Franța împotriva lui, de oare ce Prusia n'ar fi în stare să lupte în același timp contra Austriei și a Rusiei. Crede însă că s'ar putea evita ciocnirea cu Franța, făcînd ca opinia publică de acolo să creadă că Guvernul frances n'ar fi părăsit pe Turci. Așa cum a oferit Curtea de la Versailles Rusiei rolul de mediatore, așa ar putea să intervină și în favoarea Austriei, fiind ga-

¹ Reimnan, *o. c.*, II, p. 346.

rantă a păcii de la Belgrad, și acolo, după părerea Împăratului, nu s'ar fi renunțat în mod formal la posesiunea Olteniei, ci numai slăbiciunea și incapacitatea negociatorilor austrieci de mai târziu ar fi făcut pe Poartă să considere provincia aceasta ca definitiv pierdută pentru Austria¹.

Și Ecaterina întreprinsese pasul ei hotărîtor basîndu-se tot pe slăbiciunea Franciei. Ea credea că Franța nu va interveni decît numai atunci cînd Imperiul Otoman ar fi grav amenințat. De altfel, după părerea ei, Ludovic al XVI-lea ar fi recunoscut plîngerile Rusiei ca fiind juste. Ea nu credea ca regele va interveni contra Austriei, atunci cînd aceasta ar da Rusiei ajutor. Cunos-cînd legăturile intime ce există între Curțile de la Versailles și Viena, Împărăteasa Rusiei crede că Împăratul german ar putea să facă pe regele Franciei a privi altfel crisa orientală. De s'ar întîmpla ca Ludovic să nu vadă cu ochi buni legătura cumnatului său cu Rusia, îndreptată contra inamicului comun al creștinătății, atunci riscă, sprijinind pe amicul cel vechiu, Imperiul Otoman, să piardă prietenia Împăratului². Iată ce a făcut pe acei doi monarhi să fie așa de îndrăzneți în politica lor imperialistă!

Cabinetul de la Paris pregătește acum un al doilea memoriu³, mult mai accentuat decît primul. Aici exprimă regele convingerea sa fermă, nu fără o mică îndoială, că Împăratul n'ar fi omis nimic, intervenind atît la Constantinopol, cît și la Petersburg, pentru a tranșa conflictul în mod amical. Tot așa crede că legăturile ce există între cele două Curți ar avea absolut un caracter pur amical și nevinovat, adecă refusă să creadă că ar exista un tratat între Austria și Rusia care ar prevedea o împărțire a Imperiului Otoman. De altfel, i-ar fi dat Împăratul dovezi de bunăvoință cu ocazia intervențiilor lui în decursul iernii anului 1783, cînd a întrebuițat trecerea sa la Constantinopol, pentru a tranșa conflictul ruso-turc pe cale pașnică și a con-

¹ Iosif către Kaunitz, Schmölnitz, 5 Iulie 1783; Beer, *Joseph, der II*, pp. 134-7.

² Ecaterina către Împărat, Petersburg, 7 April 1783; Arneth, *o. c.*, no. 82, pp. 197-8.

³ Vezi memoriul la Arch. Nat. Paris, 1348, n-le. 50-3, copia 3. Reprodus, de altfel, și la Flassan, *o. c.*, VII, pp. 380-3. Memoriul fu presintat Cabinetului de la Viena abia la 1-iu Septembre 1783.

tribuit la încheierea tratatului comercial amintit. Regele crede că Împăratul și-ar fi făcut datoria față de Țarină, de oare ce tratatul lor ar avea numai un caracter defensiv, cel puțin așa cum l-au înfățișat lumii. A merge mai departe, adică a sprijini acțiunea Rusiei, înseamnă a da tratatului un caracter ofensiv și a face să se răspîndească o alarmă generală.

Ludovic al XVI-lea nu vede necesitatea pentru Împărat de a lua parte la războiul din Orient. El crede că Iosif, jenat de legăturile sale cu Rusia, nu mai poate fi apărătorul Imperiului Otoman, ci, mai mult, vrea să colaboreze la distrugerea lui și vrea să deie Porții lovitura mortală, luînd parte la împărțirea Imperiului. Păreră Împăratului că ar trebui să acapareze atît cît ar fi luat Rusia e un exemplu funest, și nicio sută de ani de războiu n'ar putea să ispășească greșeala fatală. Tot așa contestă regele păreră Împăratului că e nevoit să procedeze astfel, ca să nu treacă puterea rusă într'o bună zi asupra celei austriace. Așa ar putea să se teamă și alte Puteri de o prea mare forță a Casei de Austria. Unde ar fi Europa dacă odată, Doamne ferește, s'ar instala acest sistem monstruos! Toate legăturile politice s'ar desface, siguranța publică ar fi distrusă și Europa ar oferi spectacolul unui teatru de tulburări și neînțelegeri.

Regele Franciei speră totuși că Împăratul va înțelege interesul lui. Dacă însă speranța lui ar fi înșelată, atunci el nu poate cît de să observe interesul general și grija lui proprie, ca regulă de conduită. De această dată, memoriul face aluzii mai concrete asupra unor eventuale demersuri franceze pe lângă regele Prusiei, căruia i s'ar propune o acțiune comună pentru a preveni nenorocirile din Europa în cas cînd s'ar angaja războiul cu Turcia. Astfel s'a încercat din partea Cabinetului din Paris să se exercite asupra Împăratului o presiune, făcîndu-l să vadă spectrul unei intervenții prusiene în favoarea Turciei, direct îndreptată contra Casei de Austria. Lucrul acesta s'a și încercat din partea diplomației franceze, cum vom vedea mai tîrziu. Nu șantaj, ci realitate și necesitate politică.

Al doilea memoriu produsese la Viena indignare. Chiar și Maria-Antoinetta considera acest act ca „malhonnête“, sprijinind foarte mult politica fratelui ei¹. Protestul frances fu considerat de Iosif ca „îndrăzneț“ și scris într'un „ton insuportabil“. Cabinetul de la

¹ Mltrofanov, *o. c.*, II, p. 144.

Viena răspunde, astfel, la începutul lui Septembrie celui de al doilea memoriu frances. Tonul răspunsului nu e de loc afabil. În același timp se adresează Iosif printr'o scrisoare și părechii regale, mai mult cumnatului regesc decît surorii sale, unde se plînge de atitudinea puțin binevoitoare a Franciei față de Austria, și aceasta odată cu îndepărtarea lui Choiseul¹. El vorbește aici despre atitudinea puțin loială a Ministeriului frances în timpul alegerilor electorale și episcopale de la Münster și Colonia. Iosif exprimă aici nedumerirea lui de ce a întrebuițat Franța o politică așa de aspră față de el, după ce îngăduise Rusiei să ocupe cele două provincii, iar el nu și-ar fi luat nimic, de și ar fi putut s'o facă. Își pune întrebarea dacă aceasta ar însemna renunțare și pe viitor².

La al doilea răspuns dat marchisului de Breteuil n'a mai răspuns Franța. Iosif se laudă cu aceasta: răspunsul lui er fi fost așa de drastic, încît Guvernul frances n'a mai găsit cuvinte ca să deie o replică³. Dar de această replică n'a mai fost nevoie, de oare ce lucrurile și-au luat cursul normal; pericolul unui războiu părea, cel puțin pentru moment, îndepărtat. Austria a dat Franciei numai un răspuns formal; a renunțat însă la orice pretenție de mărire a teritoriului ei.

Și Împărăteasa Ecaterina își exprimă satisfacția că demersul frances n'a putut slăbi uniunea ce există între Austria și Rusia și că alianța lor a rămas intactă: „Les Turcs et leurs amis chrétiens ou non-chrétiens, n'ayant pas réussi dans les tentatives faites auprès de V. M. I. pour obtenir d'Elle quelques expressions conformes à leurs désirs, doivent par là même être plus fortement convaincus de l'indissolubilité des liens de notre amitié et alliance“⁴.

Franța a intervenit și la Petersburg, fără să poată izbuti, de oare ce se lovia acolo de intransigența și caracterul încăpăținat al Împărătesei. Marchisul de Vêrac, ministrul plenipotențiar al Franciei la Petersburg, adresează, la 6 iulie, o notă verbală. „Regele, stăpînul său, ar fi foarte mirat că Împărăteasa s'ar gîndi să anexeze Crimeia și Cubanul, ceia ce ar fi pentru Poartă foarte

¹ Ministrul de Externe al regelui Ludovic al XV-lea, până la 1771 și predecesorul ducelui de Aiguillon.

² E. Reimann, *o. c.*, II, pp. 351-2.

³ Iosif către Ecaterina, 30 Octobre; Arnoeth, *o. c.*, no. 95, p. 211.

⁴ Ecaterina către Iosif, Petersburg, 2 Novembre; *ibid.*, pp. 213-4.

dureros. El ar fi cu atât mai mirat că se dădea impresia cum că lucrurile s'au terminat în mod amical odată cu pacea de la Chiuciuc-Cainargi, când Tatarii din Crimeia au primit independența lor¹⁴.

La cererea marchisului de Vêrac de a se da Franciei un răspuns în scris, i s'a răspuns cu totul negativ. Ecaterina declară că persistă mai departe în hotărârile sale și nu admite amestecul frances, așa cum nu s'a amestecat nici Rusia în chestiunile Franciei, când a fost vorba de ocuparea insulei Corsica și de intervenția în America. Răspunsul a fost cam aspru, și Vêrac era, cît pe ce, să ceară rechemarea lui. Franța, incapabilă să iea o atitudine mai dîrză, nu numai că a primit răspunsul așa de dur a Rusiei, ci a mai repetat oferta de a mijloci o înțelegere între Rusia și Poartă, într'un mod cît mai favorabil pentru cea d'intîiu.

III.

În timpul încercărilor franceze de a reținea pe Împărat de la o politică agresivă față de Poartă, am văzut că Franța a încercat să exercite o presiune asupra Împăratului, făcîndu-l să înțeleagă că ea s'ar putea alia cu Prusia pentru a salva Imperiul Otoman. Aceasta tentativă politică este pe larg tratată într'un memoriu pe care Vergennes l-a presintat regelui². Legăturile între Prusia și Franța erau acuma mai de multă vreme, dacă nu chiar cordiale, atunci mai mult decît normale. Adversitatea din timpul Războiului de șapte ani era de mult uitată³. Încă la 1777 declara Curtea de la Versailles Prusiei că va opri tendințele imperialiste ale Austriei față de Bavaria sau față de Turcia, iar Prusia i-a fost promis că va păstra neutralitatea binevoitoare în cazul unui războiu anglo-frances.

Politica Franciei către Prusia trebuia să urmărească, față de problema orientală, două puncte de vedere: 1. O înțelegere între

¹ Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 417.

² V. memoriul la Arch. Nat. Paris K 1348, no. 50, reprodus în întregime și la Flassan, *o. c.*, VII, p. 384 și urm., parțial și la Zinkeisen, *o. c.*, VI, pp. 428-30.

³ V. Tratschewsky, *La France et l'Allemagne sous Louis XVI*. Memoriul lui Vergennes din 1780, în *Revue Historique*, XIV; R. Hammond, *Le rétablissement des relations diplomatiques entre la France et la Prusse après la guerre de Sept Ans*; *ibid.*, XII (1884).

Franța și Prusia împreună cu Austria, pentru a opri imperialismul rusesc; 2. O înțelegere între Franța și Prusia, fără Austria, pentru a combate politica anexionistă a Împăratului. Cel de-al doilea punct părea mai probabil, de oare ce Austria era mai degrabă dispusă să ajute pe Ruși decât să combată politica lor expansionistă, acuma când interesele lor cereau o colaborare cu Imperiul moscovit. Planul frances urmăria probabil să silească pe Împărat să declare legăturile lui cu Împărăteasa Rusiei, și aceasta în înțelegere cu regele Frederic. Dacă Împăratul n'ar avea legături cu Rusia, atunci ar trebui silit, nu numai să nu atace pe Turci, dar, mai mult, să intervină pe lângă Țarină ca să evacueze Crimeia și Ținutul Cubanului și să lase pe Tatarii să se bucure de independența lor. Dar, dacă Împăratul ar avea oarecare promisiuni făcute Rusiei, atunci s'ar putea lăsa Ecaterinei cele două provincii, cu condiția de nu face acolo nicio bașă navală și de a garanta posesiunile noi câștigate de către trei Puteri. Franciei nu i-ar fi convenit să se facă acolo un port mai important al Rusiei, care ar putea nu numai să devină Turciei primejdios, ci ar strica și negoțului frances în Marea Neagră.

Prusia însă avea tot interesul să împiedece creșterea puterii celor două Curți imperiale, mai ales pe cea a Împăratului. Fără îndoială, Frederic prefera să se opună achizițiilor Împăratului decât să-și căute compensații teritoriale în altă parte. Franța mai face, cu această ocazie, aluzie la o dorință cunoscută a regelui prusian: de a vedea ruptă alianța între Franța și Casa de Austria, ceea ce s'ar putea ușor întâmpla, dacă s'ar înțelege acum Franța cu Frederic. Pentru a-l face pe Frederic mai dispus să accepte propunerile franceze, trebuie să fie ținut în curent cu mersul tratativelor franco-austriece în privința rezolvirii pașnice a conflictului oriental. Dacă Împăratul s'ar scusa că nu poate da ajutor contra Rușilor și dacă s'ar declara că nu va ridica alte pretenții de compensație, atunci Franța și Prusia s'ar putea dispensa de demonstrații ostile împotriva Austriei. Dar, dacă Împăratul ar pretinde un echivalent pentru anexarea Crimeii, atunci ar avea Curțile din Berlin și Versailles tot interesul să împiedece acest schimb sau cel puțin să micșoreze efectele lui. Ele ar trebui să discute și mijloacele ce ar putea fi luate pentru a feri Turcia de o distrugere completă și pentru a menține liniștea în Europa.

Dacă Împăratul ar anexa și el una sau două provincii, atunci

s'ar strica echilibrul între Franța, Prusia și Austria. Primele două Puteri ar trebui să caute și ele compensații teritoriale. Prusia le găsește în vecinătatea ei, iar regele frances le are supt mână. Aici se face negreșit aluzie la Țările-de-Jos și la Polonia, dar, înainte de a se trece la executarea acestui plan, ar trebui cele două Curți să-și deie cea mai mare silință, nu numai ca să oprească pe împărat de a anexa unele provincii turcești, dar chiar să-l silească să exercite presiuni asupra Curții de la Petersburg, pentru a o face să se abțină de la politica ei agresivă. Dar, dacă acele două Curți s'ar gândi cumva la distrugerea Imperiului Otoman, atunci n'ar trebui să se mulțamească Franța și Prusia cu echivalentul sus amintit, ci ar trebui să recurgă la războiu, posibilitate discutată acum la una din ședințele Cabinetului de la Versailles.

La prima propunere, de a întrebuița influența la Petersburg, răspunde regele Frederic negativ, de oare ce consideră lucrurile ca prea înaintate¹. El nu vroia să forțeze nota față de Rusia, aliata sa de pe vremuri. I-ar fi convenit mai degrabă o politică agresivă față de Austria. Tocmai atunci ajunse regele Prusiei într'o dilemă foarte mare, neștiind cu cine să meargă: cu Franța sau cu Anglia. Aici păreau lucrurile să meargă în favoarea Prusiei, mai ales după căderea ministerului Fox. Cât de izolată fu atunci Prusia, putem vedea din cuvintele lui Frederic, rostite în toamna acestui an: „Wir werden nicht eine Macht finden, die uns auch nur den Schatten eines Bündnisses bietet, geschweige denn ein wirkliches Bündnis“².

Frederic era convins că proiectul oriental al celor două Curți Imperiale va duce la sfărîmarea alianțelor între Franța cu Austria și Prusia cu Rusia. Pe de altă parte, aștepta momentul prielnic ca să-și rotunjească posesiunile pe socoteala Poloniei, fără ca Rusia, ocupată, să se poată interesa. Nici într'un cas n'ar fi admis el să se împărțească Imperiul Otoman fără să se înțeleagă în prealabil cele două Curți cu el.

La 22 August 1783 se presintă contele Esterno, ambasadorul frances la Berlin, contelui Finkenstein, declarându-i că regele său s'ar arăta foarte neliniștit de intenția Rusiei de a ocupa Crimeia

¹ Scrisoare adresată lui Görtz, 28 Iunie 1783; citată în Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 418.

² G. Winter, *Frederic der Grosse*, Berlin 1907, III, pp. 790-1.

și că alianța celor două Cărți Imperiale i-ar produce neplăcere. Esterno face expunerea sa probabil conform instrucțiilor și memoriului contelui de Vergennes și el asigură pe regele Prusiei că regina Maria-Antoinetta nu va mai sprijini așa de mult pe fratele ei, mai ales de la moartea Împărătesei Maria-Teresa, cea ce nu corespundea adevărului. Frederic primește cu plăcere demersul frances, rămânând însă precaut. Contele Finkenstein, un partisan fervent al aprobării cu Franța, spre deosebire de contele Hertzberg, care ar fi preferat alianța cu Rusia, trebuia să lucreze astfel ca să lungească tratativele mereu, întirziind mult cu răspunsul definitiv. Finkenstein se interesa, însă foarte mult cum privește Franța, supt impresia noilor evenimente, tratatul de la Versailles, care o leagă de Casa de Austria. Esterno nu răspunde însă categoric la întrebarea pusă, declarând că totul depinde de atitudinea Curții de la Viena față de nota clară și energică a Cabinetului frances. Ambasadorul Franciei se bucură, auzind că regele Prusiei consideră alianța sa cu Rusia ruptă.

Odată în posesiunea celui de-al doilea răspuns al Curții de la Viena, în care s'a putut vedea, fără îndoială, politica imperialistă a Austriei, se presintă Esterno din nou la Finkenstein, întrebându-l dacă regele său n'ar fi dispus să accepte propunerile francese pentru a împiedeca răsturnarea sistemului european¹. Frederic răspunse lui Finkenstein la 3 Septembrie în chip favorabil, fiind convins că, odată ea e inexistentă alianța sa cu Rusia, nu i-ar rămânea decît numai cea cu Franța.

La Petersburg s'a răspîndit atunci zvonul că între Prusia și Franța s'ar fi încheiat un tratat de alianță. Așa se vorbea că Frederic s'ar fi obligat să sprijine pe regele Franciei în schimbul unei sume de subsidii ce s'ar ridica la 30.000 de livre anual. Lucrul acesta, pe de-a 'ntregul inventat, l-a făcut pe bătrînul rege să protesteze. Tot așa se ridică și contele de Vergennes contra părerii de a fi un aderent al Prusiei. Răspunsul lui a fost: „Nu sânt nici Austriac, nici Prusian; sânt Frances“².

Declarațiile plenipotențiarului frances, făcute în Novembre 1783, prin care Franța se retrage de la orice alianță cu Prusia, îl face pe Frederic să regrete că s'a grăbit să accepte propunerile

¹ E. Reimann, *o. c.*, II, p. 348.

² Mitrofanov, *o. c.*, I, p. 149.

din luna lui August. Esterno declara că regele său nu poate considera alianța cu Împăratul ca ruptă, de oare ce acesta n'ar fi întreprins nimic ce ar fi împotriva stipulațiilor acestui tratat¹. Adevăratul motiv al retragerii a fost că Rusia renunțase la pretențiile formulate în faimoasa scrisoare din 10 Septembrie 1782, mulțămindu-se cu teritoriile ocupate în primăvara anului 1783 și că Austria n'a mai pretins nicio compensație teritorială. Un alt motiv care ar fi făcut pe Francesi să fie mai precauți cu propunerile făcute regelui prusian e și faptul că acesta credea cum că va putea să profite, dacă ar izbucni războiul între Rusia și Poartă, de socoteala Poloniei, agitînd mereu la Constantinopol contra Rusiei. Integritatea Poloniei și a Turciei erau de o potrivă de scumpe Franței.

Franța nu s'a mulțămit numai cu intervențiile la Curtea de la Berlin pentru a rezolvi mai ușor crisa orientală, ci s'a adresat și celor de la Torino, Londra și Stockholm. Du Perron, ministrul Sardiniei, declară atunci că e gata să ajute a se ocupa Țările-de-jos și să iea ducatul de la Milano, dacă Austriei ar ocupa Țările-Românești².

Tot așa s'ar fi putut Franța folosi și de Suedia în cas de nevoie, pentru a exercita presiuni asupra Rusiei. Astfel încheiasă Franța cu Suedia încă la 1778 un tratat de subsidii, care fu înoit la 3 Maiu 1783 pe încă șase ani, prin care se obliga Franța să plătească Suediei un milion și jumătate de livre. Tratatul de mai târziu duse între Gustav al III-lea și Țarina duseră însă la legături normale, aproape prietenoase, între aceste două țări. Se vorbea mult că regele Suediei ar fi fost cumpărat de Împărăteasa Rusiei, numai ca să rămîună neutral în cazul unui războiu ruso-turc. Ea s'a folosit atunci de sărăcia și lipsa de bani a Curții din Stockholm. Tot așa s'a bucurat ea foarte mult că banii cheltuiți de Franța în Suedia ar fi fost o cheltuială inutilă³.

Și Anglia răspunse negativ la intervențiile franceze. Acest răspuns a fost considerat ca o gravă înfrîngere a diplomației franceze. Îl făcu chiar pe bătrînul rege al Prusiei să se gîndească la aceia că

¹ R. Koser, *König Friedrich der Grosse*, ed. a 3-a, Stuttgart 1905, II, p. 611.

² Zinkeisen; *o. c.*, VI, pp. 431-2.

³ Ecaterina către Ioanif al II-lea, Petersburg, 4 Februar 1784; Arneth, *o. c.*, P. 220, no. 130.

„Londra ar părea să fie mai favorabil dispusă pentru cele două Curți imperiale decît pentru cea de la Versailles, și gata să încheie cu Suedia și Danemarca o triplă alianță pentru a se opune măsurilor luate de Franța în vederea unei rezolviri pașnice a crizei din Orientul apropiat¹“. Anglia, chiar dacă nu avea legături speciale cu Austria, păstra o prietenie veche cu Rusia.

IV.

Atunci cînd Franța se convinsese că nu mai este nimic de făcut, a cedat și ea, zicîndu-și: „Ce s'ar face Europa, Doamne ferește, dacă ar cîștiga acest sistem monstruos?“. Toate încercările franceze de a mijloci pacea între Rusia și Poarta fură răspinse de Țarină. Toate tratativele duse de Franța cu cele două Curți, de la Torino și Stockholm, cu scopul de a lua Austriei posesiunile ei din Țările-de-jos și Italia, dacă acesta ar participa la o împărțire a Imperiului turcesc, au fost duse fără spor și fără rezultat bun². Dacă n'ar fi fost Franța extenuată în urma războiului cu Anglia și n'ar fi avut nevoie de liniște pentru a-și reorganisa finanțele, ea n'ar fi admis creșterea puterii rusești pe țărmul Mării Negre.

Din scrisoarea reginei Maria-Antoinetta din 28 Septembre 1783, adresată fratelui ei, aflăm că Franța s'ar fi liniștit și că Vergennes s'ar fi convins că Împăratul a renunțat la planul său de a-și mări teritoriul. Se vede că atitudinea Franciei, Spaniei, Sardiniei și a Prusiei au avut oarecare efect asupra celor două Curți imperiale. Rusia, care, la începutul lui Iulie încă, refuzase categoric mediația Franciei, o primește la sfîrșitul lui Septembrie, în urma unei note predate lui Vergennes de către însărcinatul de afaceri al Rusiei la Paris. Franța s'a grăbit să comunice acest lucru cercurilor politice din Constantinopol, dar cesiunea celor două provincii tătarăști să se facă supț anumite condiții: Rusia să fie obligată să nu-și facă nicio basă navală în Crimeia și noile anexări să fie garantate de Marile Puteri³.

Ambasadorul Franciei nu avea ordin, cel puțin la început, să sfătuiască pe Turci a ceda teritoriile ocupate de Ruși în primăvara anului 1783, ci să-i lase să vadă primejdia situației și să

¹ Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 434.

² Vezi N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, V, p. 33.

³ E. Reimann, *o. c.*, II, pp. 352-3.

se gîndească dacă n'ar fi mai bine cîteva sacrificii, decît să riște primejdiile unui războiu ale cărui urmări nimeni n'ar putea să le prevadă. Franța nu vrea să-și piardă simpatiile opiniei publice din Constantinopol, urmărind deci aceeași politică abilă pe care a urmărit-o și în decursul anilor 1774-75, cînd se discuta cedarea Bucovinei.

Mai tîrziu sfătuiește și Franța pe Turci să cedeze, dar aceasta într'un mod mai lent, spre deosebire de Anglia, care pretinde impetuos acest lucru. Saint-Priest a isbutit să nu fie publicat un manifest Porții, și predat lui Bulgakov, ca răspuns la manifestul rusesc de la 8 April¹. Acest manifest ar fi putut să tulbure fericitul început al unei clarificări a crizei orientale.

Poarta însă întîrzia cu încheierea tratatului definitiv și, până la sfîrșitul anului 1783, ajunseră la Divan cele două partide, sau, mai bine zis, curente, pentru și contra unei tranșări pașnice a conflictului aproape la aceeași putere. Așa cum a fost declarat dragomanul Porții, au așteptat Turcii până în ultimul moment să se încheie un acord între Franța, Prusia și Turcia, care să scutească Poarta de prea grele sacrificii. Așteptările au fost în zădar.

La 8 Ianuar 1784 se încheie tratatul între Rusia și Turcia². Prin acest tratat Poarta cedează Rusiei pentru totdeauna Crimeia, insula Taman și ținutul Cubanului. Tratatetele de la 1774, 1775 și 1779 se confirmă, ca și tratatul comercial de la 1783. Rîul Cuban va servi de acum înainte ca frontieră între Rusia și Turcia. Rusia nu garantează aici menținerea religiei mohamedane în Crimeia și dependența Musulmanilor de-acolo de califatul turcesc.

Încheierea acestui tratat și tranșarea pașnică a conflictului oriental de la 1783 se datorește în mare parte Franciei. Dovada cea mai bună e că Saint-Priest a primit chiar și din partea Rusiei, poate cea mai în drept să se plîngă de atitudinea Ministeriului frances, pe lîngă cadouri scumpe de argint și diamante, Ordinul Sf. Andrei. Regele Ludovic i-a și permis să poarte această deosebită distincție.

Altul care a contribuit foarte mult aici a fost însuși ministrul rus la Constantinopol, Iacob Bulgacov³. Dar în cea mai mare parte

¹ Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 447.

² Vezi Martens *o. c.*, III, pp. 707-9.

³ Este urmașul ministrului Stachiev la Constantinopol (1780). Era consi-

a lucrat pentru acest tratat Împăratul Iosif al II-lea, prin atitudinea lui ostilă Porții, în tot timpul crizei. De aici și mulțămirile adresate Împăratului din partea Țarinei : „...je n'empresse de Lui faire part, afin de Lui témoigner toute ma reconnaissance sur le succès dû uniquement (*sic!*) aux bons offices que V. M. I. a bien voulu employer en faveur de son allié¹...”

Toți puteau să fie mulțămiiți de succesul lor. Rusia a anexat teritoriile cerute, care-i deschideau perspective largi pentru viitoare proiecte orientale. Împăratul Iosif, chiar dacă n'a primit nicio compensație teritorială, se putea aștepta cu drept cuvânt la ajutorul Rusiei în viitoare sale planuri ; așa de pildă chestiunea lui favorită și anume : succesiunea la tronul Bavariei. Franța, dacă n'a putut să facă pe Austrieci să se abțină de la orice demers războinic și să mențină, cel puțin pentru moment, cele două aliate de la Răsărit, Turcia și Polonia, să le ferească de spectrul unei împărțiri totale, tot ea a făcut să renunțe Prusia la politica ei de compensație. Prusia singură a rămas izolată și numai o politică basată pe forțele sale proprii, putea s'o ridice, lucru care a și dus mai târziu la formarea așa-numitului „Fürstenbund“.

Vergennes² ar fi spus, cu ocazia acestui tratat : „Au moins l'empereur n'a rien eu, et la satisfaction de la Cour de Pétersbourg, qui, à la vérité, pèse éminemment sur les Turcs, n'est d'aucun préjudice pour la France“. Iar Împăratul Iosif, a declarat cu această ocazie : „Ich werde Russland an mich fesseln und Frankreich behalten, ich werde mir wertvolle Handelsvorteile von Seiten der Türken verschaffen und dem ganzen Europa meine Uneigennützigkeit beweisen, während ich den König von Preussen für immer mit Russland entzweie“³.

Dar Vergennes a avut dreptate cînd a susținut că Austria nu s'a ales cu nimic. Chiar dacă a încheiat în primăvara anului 1784 un tratat comercial, acesta a fost cu mult mai puțin avantajos

derat ca om energic și capabil, bun cunoscător al problemelor orientale. El a însoțit pe contele Repnin în 1774 la Constantinopol și la Teschen. Toată lumea îl considera ca omul lui Repnin și Panin, deci departe de a accepta planurile fantastice ale Împărătesei.

¹ Ecaterina către Iosif, Petersburg, 23 Ianuar (st. v.) 1784 ; Arneth, *o. c.*, no. 98, p. 218.

² Flissan, *o. c.*, VII, p. 399.

³ E. Reimann, *o. c.*, II, p. 355.

decît acela al Rusiei, încheiat cu un an mai de vreme. Încercările Austriei de a ocupa Orșova, Oltenia și Serbia pînă la Unna, după încheierea tratatului de la 1784, a dat greș. Dacă s'ar fi ridicat pretențiile în timpul tratatelor, poate s'ar fi ales cu unele compensații teritoriale, dar acuma toată chestiunea trebuia privită ca tardivă.

Saint-Priest propusese mai întăiu Austriei să ocupe Orșova, dar diplomația austriacă nu s'au mulțămît cu atîta, declarînd „că orașul ar fi deschis și străjuit de posturile austriace care stau pe înălțimile împrejurimilor orașului. Ei ar putea să între în orice moment în interiorul orașului, izgonind de acolo numărul mic de Turci“¹. El ar fi vrut să ocupe toată Oltenia, și în cele din urmă n'a primit nimic, nici măcar Orșova, pentru cedarea căreia și-a fost oferit Saint-Priest serviciile.

Și nici mult lăudata „Uneigennützigkeit“ a Împăratului nu era sinceră. El a felicitat pe Țarină cu ocazia succesului repurtat și la 13 Maiu i-a destăinuit și planul său: Renunțarea la Țările-de-Jos pentru a le schimba cu Bavaria, cu Palatinatul de la Rin, en Salzburg și Berchtesgaden. Dar nici aici n'a izbutit. Pe de altă parte, atitudinea lui, puțin prietenoasă față de Franța în timpul crizei din 1783, i-a atras resentimentul aliatai sale. Lucrul s'a putut vedea cînd Austria a fost nevoită să renunțe la pretențiile asupra văii râului Escaut și la Maastricht, în urma notei Cabinetului frances de la 20 Novembre 1784. Un alt moment cînd s'a putut vedea puțină prietenie a Franciei pentru Austria a fost atunci cînd Iosif al II-lea i-a adus cumnatului regesc grave reproșuri din cauza atitudinii lui pasive față de „Fürstenbund“ al lui Frederic al II-lea. Și acuma s'a putut vedea cît de șubredă și artificială era alianța franco-austriacă din 1756.

Al. Grigorovici.

ANEXĂ.

Memoire et Lettres sur les affaires de la Russie et de la Porte Ottomane. Correspondance entre le Roi, le roi de Prusse et l'Empereur.

(Mémoire du comte de Mercy pour arrêter l'Empereur Joseph II à faire la guerre aux Turcs.)

(Archives Nationales, Paris, K 1348 n-le 50-3.)

¹ Iosif al II-lea către Kaunitz, Trieste, 17 Mart 1784; Beer, *o. c.*, p. 166.

Copie No. 2.

L'Empereur a appris avec la plus grande satisfaction les assurances de la sensibilité de Sa Majesté Très Chrétienne sur la confiance qu'il lui avait marqué en l'informant amicalement de l'état présent des affaires entre la Cour Impériale de Russie et la Porte Ottomane, en s'expliquant en même tems confidemment vis-à-vis d' Elle sur cette critique circonstance et en lui demandant en échange, comme une suite des liens de l'amitié, de la parenté et de l'alliance, qui subsistent heureusement entre les deux Cours, la façon dont la France envisageait ce nouvel état des choses, et quelles étaient ses intentions dans le cas de tous les événements qu'il pourrait amener.

L'Empereur a donné jusqu'ici les preuves les plus incontestables de la sincérité de ses vœux pour le maintien de la tranquillité dans la partie de l'Europe dans laquelle elle paraît être menacée actuellement. Il a employé à cette fin avec zèle, tant à Pétersbourg qu'à Constantinople, toutes les représentations amicales qu'il a pu se permettre d'y faire. Il n'a pas hésité même à se livrer aux mesures les plus coûteuses qui lui ont paru pouvoir contribuer au maintien de la paix, et au moien de tout cela il semble qu'il a prouvé ses intentions d'une façon qui n'admet aucun doute. Elles sont encore constamment les mêmes, et très certainement, tant et aussi longtems que Sa Majesté Imperiale ne se verra pas dans l'impossibilité absolue de persévérer dans ce système pacifique, elle agira en conséquence de toutes les façons imaginables.

Mais, comme il pourroit arriver que, malgré tous ses soins et tous ses efforts, la guerre vint néanmoins à s'allumer entre la Cour Impériale de Russie et la Porte Ottomane et qu'il ne pourroit se permettre, dans des cas possibles, d'en abandonner les suites aux hazards des événements, qui pourraient, de façon ou d'autre, lui devenir funestes, ou au moins très préjudiciables, il croit ne pas devoir dissimuler au Roi T. C., son ami et son allié, qu'en pareil cas il pourra se trouver dans la nécessité de devoir se déterminer à y prendre part pour sa propre sûreté présente et future.

L'Empereur espère que Sa Majesté Très Chrétienne sentira qu'il ne pourra se dispenser d'en agir ainsi, si malheureusement des cas pareils venoient à exister; que la nécessité lui en fera une loi

et que, par conséquent, quoique bien malgré lui, il ne se prendra alors de sa part que le parti auquel tout autre à sa place se seroit obligé de se déterminer.

I.

Remis à M. le comte de Mercy le 14 juin 1783 et envoyé à M. Barthélemy, à Vienne, le 18.

C'est avec une parfaite sensibilité que le Roi a entendu le rapport de la communication amicale que M. le comte de Mercy a faite au comte de Vergennes de l'ordre exprès de l'Empereur, de l'état présent des affaires entre la Cour Impériale de Russie et la Porte Ottomane, de l'invasion dans cette [province] si menacée immédiatement et des conséquences qui peuvent en résulter pour les intérêts de la Maison d'Autriche. Sa Majesté sent le prix de la confiance que l'Empereur lui marque dans cette critique circonstance. Elle est analogue aux liens de l'amitié, de la parenté et de l'alliance, qui les unissent. Le Roi... se portera toujours avec empressement à y correspondre, en s'expliquant avec la franchise qui est dans son caractère.

Sa Majesté auroit dû se flatter après le succès que ses offices, combinés avec ceux de l'Empereur, avoient eû pour amener les Turcs à redresser les griefs dont la Cour impériale de Russie s'étoit plainte, et la satisfaction que cette même Cour en avoit témoignée en decernant des remerciements au Roi. Enfin, après la négociation amicale qui s'étoit établie et qui se suit encore à Constantinople pour la formation d'un traité de commerce entre la Russie et la Porte Ottomane, sans qu'il se soit élevé aucune difficulté d'une certaine importance et sans qu'il ait été mention d'aucun nouveau grief, Sa Majesté, dis-je, avoit lieu de se flatter que toute semence de trouble étoit effacée de ce côté-là et que l'Europe alloit enfin jouir des bénédictions de la paix universelle, pour le rétablissement de laquelle Leurs Majestés l'Empereur et l'Impératrice de Russie avoient manifesté la plus généreuse sollicitude.

Cet aspect si consolant s'évanouit. Il n'est plus permis de douter que l'Impératrice de Russie est dans la ferme résolution, qui vraisemblablement a déjà eu son effet, de s'emparer de la Crimée et du Cuban pour les unir à ses vastes États, ces deux provinces

qu'elle avait séparées par la paix de Kunargi de la domination ottomane pour en faire un État libre et indépendant.

On s'abstient d'examiner les motifs sur lesquels la Russie a fondé une détermination aussi tranchante, on ne discutera pas d'avantage les faits sur lesquels elle en a établi la nécessité; sans doute qu'elle en a des preuves irréfragables, et qu'elle les administrera. Mais, en supposant cette entreprise légitimée dans son principe, elle n'en sera pas moins alarmante dans les conséquences.

Quoique celles-cy ne puissent pas peser immédiatement sur le Roi, néanmoins Sa Majesté n'en partage pas moins l'attention que l'Empereur donne au résultat possible du nouveau système de jurisprudence politique qu'on semble vouloir établir et qui ne pourroit que préparer la voye à des révolutions successives et à la plus étrange confusion.

Le roi comprend que bien des considérations, puisées dans la distance des lieux et dans les rapports existans entre les différentes Puissances ne peuvent permettre à l'Empereur de s'opposer à force ouverte à l'invasion de la Crimée et du Cuban. Mais, avant d'en venir à ce moyen extrême, Sa Majesté Impériale désespéroit-elle de faire partager à l'Impératrice de Russie les principes d'équité et de modération qui lui sont une si grande recommandation? Sa voix seroit d'un poids autant plus grand qu'il est plus que probable que celle de l'Europe s'y joindroit pour détourner au calme un orage aussi effrayant. Le Roi en son particulier est très disposé à se joindre à l'Empereur et à toutes les Puissances bien intentionnées en faveur de la tranquillité publique, pour disposer l'Impératrice de Russie à se prêter aux expédiens qui, en constatant plus parfaitement qu'elle ne l'a peut-être été, l'indépendance des Tartares de la Crimée et du Cuban, préviendroient les inquiétudes que cette princesse pourroit avoir pour la tranquillité de ses frontières sans s'approprier deux provinces dont la position est si redoutable pour la sûreté de l'Empire, Ottoman. Sa Majesté se portera avec un égal empressement à rendre tous les avis nécessaires pour disposer les Turcs aux facilités qui, sans compromettre les intérêts essentiels de leur Empire, pourront satisfaire la Russie et écarter tout sujet de rixe et de guerre. Le plan sembleroit pouvoir d'autant mieux se concilier avec les vues générales et particulières que, suivant une lettre de la main

de l'Impératrice de Russie à l'Empereur, cette princesse a désavoué le dessein de vouloir conquérir l'Empire Ottoman. Ce projet n'existant pas, elle semble devoir être plus disposée à écarter tout ce qui pourroit en accréditer le soupçon, et rien ne lui donneroit plus de consistance que la conquête de la Crimée et du Cuban.

Si, malgré les représentations les plus solides et les plus sérieuses, et surtout si, malgré l'exemple de désintéressement que l'Empereur a manifesté au Roi, l'Impératrice de Russie perséveroit dans son dessein d'accaparement et déclareroit par là le projet de détruire, un jour ou l'autre, l'Empire Ottoman, le Roi, qui ne peut y être indifférent pour l'intérêt qu'il lui porte et qui sait combien la réussite pèseroit éminemment sur la Maison d'Autriche, propose de se concerter avec l'Empereur sur les moyens que Sa Majesté Impériale jugera les plus propres à arrêter l'un et prévenir l'autre. D'ailleurs, comme l'Empereur paraît combattu par la défiance qu'il se croit fondé à mettre dans les intentions du Roi de Prusse, quoiqu'il reconnaisse que ce prince ne peut pas être indifférent à un trop grand agrandissement de la Russie, le Roi offre de sonder les dispositions de ce prince et de faire ce qui dépendra de lui pour partager à Sa Majesté Prussienne ses principes et ses vues.

En attendant que le Roi puisse connaître les dernières intentions de l'Empereur, Sa Majesté va ordonner préliminairement à ses ministres à Constantinople et à Petersbourg d'agir d'après le système que Sa Majesté propose conjointement avec les ministres Imperiaux, Sa Majesté ne doutant point que l'Empereur ne fasse donner de son côté de pareils ordres.

Procedări de critică greșite ale unei „școli noi“

Dd. Constantin I. Andreescu și Constantin A. Stoide s'au unit pentru a prezenta, sub titlul, *Ștefăniță Lupu, Domn al Moldovei (1609-1661)*, ediția „Fundăția Regele Carol I“, 1939, doi ani din istoria Moldovei. În această tovarășie, se vede că d. Stoide, harnic cercetător, bun cunoscător al istoriei interne moldovenești în acest timp, a dat cea mai largă și conștiincioasă înșirare, sub mai mult decît o rubrică, a documentelor din acest timp, așa încît această parte se poate considera ca niște folosite regeste —

nu se zice „o regestă“, ci „un regest“ —, iar d. Andreescu, fost membru al Școlii Române din Franța și de mai mult timp înlocuitorul d-lui Gh. Brătianu la Universitatea din Iași, a luat asupra-și povestirea, într'un cadru de istorie universală, a acestei așa de scurte și în ea însăși neînsemnate Domnii.

Sarcina celor doi istorici ieșeni era și grea și ușoară.

Grea, fiindcă subiectul e așa de redus, un fragment smuls dintr'o dezvoltare care ea însăși, și nu bucățile ei, poate să aibă un sens. Pentru ca greutatea să fie învinsă, ar fi trebuit o concepție organică a subiectului și mijloacele de gândire și de formă pentru a o realiza, așa cum cu succes a făcut-o d. Al. Ciorănescu, care e și un om de talent literar, pentru contemporanul, nesfârșit mai interesant, al lui „Ștefăniță“, — acesta nu și-a zis, firește, decât „Ștefan-Vodă“ —, Mihnea Radu de la Munteni. Dar aceste mijloace, capabile de a învia orice subiect, d. Andreescu, — căci numai de d-sa e vorba, d. Stoide neputînd avea în marginile ce și-a tras, această pretenție, — nu le are, ori, după felul cum înțelege istoria, refuză să le manifeste.

Sarcina însă era și ușoară. Sînt *vre-o treizeci și cinci de ani*, de cînd, împreună cu un bogat material inedit, din corespondența olandeză de la Constantinopol, din Biblioteca Batthyányi din Alba-Iulia, din colecții interne, am tratat relațiile țărilor noastre cu Ardealul, amănunțit, presintînd izvoarele săsești, ungurești, de care până atunci nu se atinsese nimeni. Era destul de luat din această informație pentru întâia oară adunată. Am adaus Documentele Ardelene din „Hurmuzaki“, XII, pe care d. Andreescu le citează fără numele meu, care am închis atîta muncă în ele (tabla de nume singură mi-a cerut două luni... și o boală). Informația a zăcut neîntrebuințată până ce, acum de curînd, pe baza unor cercetări personale în Arhivele din Veneția, rîvna d-lui Ciorănescu a dat, în „Buletinul Comisiei Istorice a României“, o bogată și plină de interes expunere a capriciilor și aventurilor bizarului Mihnea-Vodă cel nou, căruia a voit să-i descopere o nouă fisionomie.

Fără nicio prefață lămuritoare asupra genezei lucrării ce se adaugă acum, ni se înșiră tot ce se poate culege din izvoare, la care nu se adaugă nimic neașteptat, despre toate momentele acestei copilărești cîrmuirii, cu ajutorul credincioșilor boieri ai lui Vasile Lupu, citva timp încă în viață.

Întîlnim rare ori ceva nou. Astfel cînd se arată ceilalți doi fii

ai lui Vasile cu Cercheza: un Alexandru și un Ioan, cari n'au trăit. Cartea francesă, pe care n'am găsit-o, a d-lui Pavlescu despre Gheorghe Rákóczy al II-lea (Iași 1924) i-a putut fi de folos autorului.

Dar scrierea are pe alocurea, dată fiind editura, oferită de dd. Tzigara-Samurçaș și C. C. Giurescu, foarte cunoscuți istorici și, în același timp, și reductabili polemisti, unele scopuri războinice, care ating și pe autorul acestei recensii, director al Școlii din Franța unde d. Andreescu și-a desăvârșit formațiunea științifică. Ea se adauge astfel la o campanie căreia nu totdeauna, din cauza relei credinți și trivialității injurioase a formei, i se poate răspunde. De aceia mă bucur când o presintare mai cuviincioasă îmi poate permite, nu numai să răspund descoperitorilor zeloși ai pretinselor mele „greșeli“, dar și să pun în lumină procedările comune tuturor acelor cari se unesc pentru a duce un războiu menit să atingă autoritatea ce mi-am putut cîștiga.

Iată exemple care vor putea lumina pe oricine.

Ca observații generale, mi se obiectează că am „publicat rău“ un document extern pentru că informația cuprinsă în el n'ar corespunde. Se poate să nu corespundă, dar de unde se poate ști de la Iași ce este în originalul de la Haga?

Altundeva, aș admite pentru așezarea lui Ștefan Lupu în Scaun o dată greșită cu zece zile, primind aserțiunea unui raport olandez. Dar în Olanda stilul nou, deosebit cu zece zile în acel secol, nu era introdus atunci.

Tot așa înainte de a tipări documentele ardelene din Hurmuzaki XV, care e din 1913, nu puteam interpreta altfel pasagiul din Nekesch-Schuller despre instalarea lui Constantin Șerban la Iași, în *Studii și doc.*, IV, care e din 1902.

Pe când, la autorul însuși, care, atât de sever vînător de „greșeli“, promite deci să nu le aibă el însuși, în adausul la un memoriu al lui Sagredo nu e *nimic* (cf. p. 57, nota 2), după o pretinsă victorie a lui Constantin Șerban, în Hurmuzaki, IX¹, p. 199, no. CCLXXIII, și, de fapt, e p. 179, no. CCXLI (care corespunde), criticul nu uită greșelile mele de tipar: VI¹ (care nu există măcar, și cred că d. Andreescu presupune că știu ce se cuprinde în Hurmuzaki) și 28, în loc de 27 Novembre, cas, cum se vede, grav, pentru istoricul de „școală nouă“. Atunci s'ar putea face o colecție și

din greșelile de tipar ale tînărului autor, dar nu-i voi face nedreptatea de a crede că scrie „governo bene“, transcriind din Hurmuzaki, IX¹, p. 182, no. CCXLVI.

Aiurea, cînd mi se spune că repet afirmația cu privire la nașterea lui Ștefan Lupu, care e greșită, avînd ca tovarăș, aș zice : complice, pe Xenopol, nu se arată un lucru care... ar putea să ni ia la amîndoi vina de pe umeri : că, acum vre-o patruzeci de ani pentru mine, acum vre-o șaizeci de ani pentru Xenopol, singurele mijloace de informație erau în rapoartele bailului venețian și residentului austriac. Și aici nu puteam găci ce se va tipări pe urmă.

Alt exemplu al aceleiași procedeu de a învinui pe cineva că întrebuițează izvoare încă necunoscute. Documentul, pe care tot eu l-am publicat și în care se vede că fiul lui Vasile Lupu s'a născut la 1641 și nu la 1643, e după războiu și acela de la Ghi-bănescu, în *Surete și izvoade* mult mai tîrziu decît cele două publicații ale mele în care se cuprinde o „greșeală“. Cînd într'o lucrare mai nouă revin asupra unei date nu e niciun cuvînt să mi se semnaleze prima eroare.

Dar, trecînd peste această observație, dacă asupra unei alegeri ardelenе (p. 8) se găsesc la mine două date, e poate pentru că e vorba de două stiluri cronologice.

Cînd citez pe Nekesch-Schuller în *St. și doc.*, IV, p. CCCVII, dacă nu e acolo cifra ostașilor, nu urmează că *tot* ce e în text vine din acest singur izvor. Caut locul unde „inversez“ (*sic*) cifra contingentelor românești în *Ist. Bisericii*, II, p. 186, dar acolo e vorba de secolul al XVIII-lea ! În ambele volume nu e nimic despre „inversarea“ pentru care sînt acusat, eu, „N. Iorga“ (din partea mea eu zic totdeauna : „domnul cutare“, dar „școala nouă“ nu admite).

Data bătăliei de lîngă Cluj, în care a învins Gheorghe Rákóczy e în adevăr la mine, în *Gesch. des Osm. Reiches*, IV, după un izvor firește, 24 Maiu. D. Andreescu are 22 și nu uită a spune că „greșesc“ din nou. Dar, cum d. Ciorănescu are 23 Maiu (p. 221; acolo și definirea locului, pe care d. Andreescu nu-l poate afla, p. 50, nota 4), aceasta înseamnă că poate fi o discuție.

Cînd afirm că la 11 Octombре 1659 Rákóczy era la Bran, d. Andreescu mă ia la răspundere că mă refer la Nekesch-Schuller care „nu dă însă această dată“ (p. 21, nota 9). Dacă s'ar fi raportat la Ciorănescu, p. 197 și urm., s'ar fi lămurit. Cînd spun

după ziarul, precis, al lui Nemes, că lupta lui contra lui Șerban în Moldova e de la 21 Novembre st. n., mi se opune („or...“) că... a început la 20 (p. 26, nota 2). E aceasta o îndreptare? Aceiași deosebire între stiluri mă face să așez în Octombre, nu la începutul lui Novembre (st. n.), moartea lui Ioan Lupu (v. p. 28, nota 4: „nu la sfârșitul lunii Octomvrie, cum crede N. Iorga“, acușare doctorală, — d. Andreescu e doctor —, dar neîntemeiată). Data de 12 Decembre st. n. pentru așezarea lui Ștefan Lupu (*Studii și doc.*, IV, p. CCCIV), pe care o dă, de altfel, și autorul, e presintată (p. 36, nota 4) așa de s'ar crede că e falsă: ea își are explicația. Nu puteam să prevăd că voiți tipări mai târziu (*În Studii și doc.*) un act al lui Ștefan din 9 Decembre, dar înainte de această dată nu mai e niciunul. „Pornirea“ Turcilor la sfârșitul lui Maiu, când aș confunda stilurile (*Studii și doc.*, IV, p. CCCV; cf. aici, p. 47, nota 6) își poate afla și ea o explicație.

Se putea bănuși că numărul de oaste dat de mine (*ibid.*, p. CCCVII; cf. aici, p. 48, nota 3), dacă nu e la Nekesch-Schuller, nu e luată doar, cum am spus, din aier.

Unele observații nu se înțeleg. Astfel la p. 46, nota 8: „N. Iorga îl pune (ospățul lui Mihnea), la 23 April, „a doua zi de Paști“. E vorba de Paștele după calendarul iulian, care cade la 22 April-3 Maiu 1660, ceia ce“ (care „ce?“) „constituie o eroare. Un eveniment petrecut la 3 Maiu st. n. nu putea fi descris la 24 April st. n. de Alois (*sic*) Molin“. Nu pricep nici Paștele de zecc zile, nici „Paștele de calendar iulian“ și nici „eroarea“. D. Ciocănescu are 5 April, după izvorul unguresc al lui Șincai; se vede limpede că am avut un altul.

În lucrarea însăși care urmărește greșelile predecesorilor nu e greu de a se găsi pe fiecare pagină, în partea care revine d-lui Andreescu, câte ceva de observat. Dau câteva exemple, culese aproape în fugă.

Ștefan Lupu e poreclit *хрѣмѣр* într'un act din April 1661. Dar el n'a murit decît în Septembrie. Cum se poate deci să fie numit cu poreclă în chiar Domnia lui? Cuvîntul slavon e interpretat: „slăbănogul“. Nu, ci acest „hrumet“ ca și Hromot, zis și Hroiot, adversarul lui Ștefan-cel-Mare, era poreclit „Șchiopul“. Nicolae Cîrnul“ nu e numai „probabil“ Milescu (v. tabla). Mihnea al III-lea nu e adevărit musulman, și titlul de „arhiduce“ nu e decît în locul

celui de „herțeg de Făgăraș și Amlaș“; el nu s'a ridicat cu gândul până la „unirea celor trei țări românești“ și el a decretat într'un sinod al său anume măsuri, iar nu „a încercat să reunească sinoade economice“. Încoronarea lui nu e numai în raportul venețian (p. 15, nota 1), ci într'o serie de izvoare la Ciorănescu, *Mihnea III*, p. 106 și urm., care nici nu e citat. Hațișeriful cerut de Mihnea la Poartă nu privește titlul de arhiduce (p. 15, nota 1) și raportul venețian, cu cererea și pentru Moldova, pentru Ardeal și Siliștra nu e de luat pe de-a'ntregul (cf. p. 19).

Și noțiunile generale sînt insuficiente. Nu se poate vorbi de „feldmareșali“ la 1657 (p. 6). Nu vād unde a putut afla d. Andreescu la 1658, pe lîngă seimeni, „roșii de țară“, cari erau pe vremea lui Mihai Viteazul, și „verzii“ (?) (p. 9). Ni se vorbește (p. 10, nota 7) de „musaip“ (favorit) ca de un nume propriu și de un Ismail care e „Aga Spahiilor Skimni Ceauș“ (Schemni-Ceauș e numai ceaușul însărcinat cu așezarea în *Scaun* a Domnilor). Ce poate însemna „episcopul mănăstirii din Tirgoviște“ (catolic) (p. 21, nota 1)? Consultarea d-lui Ciorănescu ar fi putut lămuri lucrul. Nu se poate vorbi de un „împărat al Austriei“ în secolul al XVII-lea (p. 36, nota 4). Se confundă Poarta de Fier de la intrarea în Ardeal, pe Murăș, cu Porțile-de-fier de la Vîrciorova (p. 49). Ajunge ?

Și interpretări false sînt multe. Mănăstirea unde s'ar fi refugiat Mihnea nu apare în izvor ca fiind „în munți“ (sensul e al uneia din București) „Le loro case“ pentru Tatarî (Hurmuzaki, *l. c.*, p. 182, no. CCXLVI) înseamnă Bugeacul, și nu „tabăra de iarnă“ (?) a Tatarilor (p. 61).

Adesea, mai ales pentru izvoarele ungurești, se citează un izvor alături cu o carte de referență, ca și cum și acela ar fi fost întrebuițat.

Și la trimeteri se constată lipsuri. Pentru soarta armatei lui Kemeny, pe lîngă ce am dat în *Studii și doc.*, IX, era de luat raportul lui din Hurmuzaki, XV. Dieta care înlocui pe Rákóczy cu Rhedei e presintată cu toate amănuntele în Ciorănescu, *Mihnea III* (p. 67 și urm. din *Buletin*), lucrare care se evită pe cît se poate de d. Andreescu. Mai puțin poate pentru așezarea lui Mihnea (p. 9. Cf. Ciorănescu, *l. c.*, p. 75 și urm.). Dar pentru „legăturile prietenești deja“ (*sic*) între Mihnea și Rákóczy (p. 10) lămuriri bogate erau la același predecesor. Ce frumos presintă acesta campania

din Ardeal la 1658 (p. 144 și urm.)! Tot așa pentru uciderea boierilor; p. 133 și urm. Tot la d. Ciorănescu, care întrebuițează opera, capitală, a lui Szilágyi, trebuia recurs pentru rosturile ardelenene în 1659; v. mai ales p. 169 și urm. Nici măcar pentru negociațiile lui Mihnea cu Veneția, urmărite pas cu pas la d. Ciorănescu, acesta nu e întrebuițat. Tratatul între Mihnea și Rákóczy e cunoscut d-lui Andreescu doar după însemnări în treacăt ale mele, pe când bibliografia, cu toate condițiile, se află la același înaintaș, pp. 190-1. Pentru întâlnirea cu Mihnea, la acesta e toată înfățișarea; p. 196 și urm. Lucrarea d-lui Ciorănescu există abia, într'o notă, pentru chiar căderea eroului său (p. 44 și urm.).

Indreptarea într'un text venețian de la p. 62, nota 2, am făcut-o de mult eu în *Ist. Românilor*, V. „Documentul“ din revista *Ioan Neculce*, VI, p. 307, e cunoscută descriere a nunții lui Timuș, care e, în nemțește, la Iorga, *Acte și fragm.*, I, în polonește, la I. Bogdan, Hurmuzaki, *Supl.*, II¹. În *Ist. Românilor*, V, care e necunoscută autorului, legăturile la Constantinopol ale Ruxandei Lupu cu fiul dragomanului venețian Grillo sînt amănunțit expuse. La capitularea Sucevei către Gheorghe Ștefan se trimete (p. 31) la Engel pentru condiții. Ele sînt date însă întregi de mine, în *Acte și fragmente*, I, pp. 236-7.

Redarea numelor istorice și geografice nu e curată. Găsim astfel formele: Hmielnicky, care nu e nici rusească, nici polonă. Nu există în Maramurăș o „cetate Viscul“ (p. 5). Tot așa de puțin „generalul austriac Schprock“ (p. 6). Nu se poate scrie: Mikeș. Nu se poate Sébesy pentru Sebessy (p. 7). Nu e îngăduit a mai explica Gherla prin „Sámoș Ujvar“ (p. 8: de fapt Szamos-Ujvár). Nu Hasan Veghi, ci Vegihì (p. 9, nota 3; aiurea, p. 20, nota 4: „Vegi“). Ocna Sibiului nu poate apărea ca „Vizocna“ (în ungurește: Vizakna) (p. 9). Szerka din izvorul săsesc, Sîrca, nu e identificată (p. 11 și nota 5), nici trecută în tablă. Acațiu Barcsai (Barcsai Akós) apare continuu ca „Acacius“. „Redei“ se scrie R̂hedei. Nu se poate „Panait Nicusios“, ci Panaioti Nikusios (p. 16). Nu se ortografiază cu ș un Iacob Harsányi, personalitate cunoscută (*ibid.*). La paginile 17-8 se strecoară chiar, în loc de Mihnea al III-lea, Radu Mihnea, care e numele *tatălui* lui. „David Czak“ (p. 18) e un Csáky și nu se poate ortografia „Bannfy“ în loc de Bánffy. Kaschau e ori Kosice, ori în forma ungurească, ori Cașovia; p. 18, nota 5. „Possonia“ (p. 23, nota 7) e Pojon.

Pressburg, Bratislava. „Capiugilar chehaiasi“ (p. 25) e „capugiul chehaii“. Rașcov devine „Rișcov“ (p. 44). Greșeala se repetă la p. 48. Chiriță Draco devine (p. 18) „Dracon“, (la tablă: Draco, dar „Chirița). D. Andreescu admite o localitate, după Hurmuzaki, IX¹, p. 182, „Podena“ (p. 57, nota 1). Dacă în tablă se dă buna formă pentru Bánffy, găsim și forme ca „Bhim“ (?), „Patellaru“ (pentru Patellarios). Grigore Ghica e trecut la litera B, supt curioasa formă: „beisadea“. Forma Bálog pentru Balogh e falsă. Găsim: „Brunschwieg“ pentru Braunschweig, Clèves, Hómonnay, Redy, Uyvar Samoš.

Numele sînt date după cele de botez, nu cele de familie: Cristian von Waldorf la Cristian, Gottlieb de Windischgrätz la Gottlieb, dar Greiffenklau la acest nume. Schwarzenhorn la „Rudolff“, dar și la Schwartzenhorn, Kinski la Matei Bárkóczy și Báthory la Ștefan, ca și Prăjescu; d. Popea („Popeea“), la Neagoe. Dăm de o rubrică: „daneso-suedo“. Ducele de Modena e la „duce“, „dogele Veneției“ la „doge“, „episcopul Bandinus“ la „episcopul“. Pentru Evlia Celebi, avem întâiu: „Evlia, vezi Celebi“, apoi „Celebi Evlia“, dar și „Evli Effendi, istoric turc“!

Ca limbă latină, nu se poate cita „Diario dietae“, în loc de „Diariu n“; p. 19, nota 3 (la Șincai, în *trimetere*, e dativul). Mai găsim „Mes. Appendice post absolutum obsid. Cibinii“. La p. 61, nota 3: „iunctium“ pentru „iunctum“. Ca italienește, „assurer“ la p. 26, nota 9, arată oarecare lipsuri (cf. textul de la mine, în *An. Ac. Rom.*, XXI). Unele titluri rusești sînt ciudat reproduse (p. 27, nota 1; p. 42, nota 6). (p. 38). „Impiccare“ nu înseamnă „a trage în țapă“, ci „a spînzura“. Nu se mai trăgea în țapă pe atunci. La pagina 115, nota 1, cetim „estermينو“ pentru „estermínio“. Ca limbă germană, „*Tuerkisches Landstuertzer*“ și „Graun“ (pentru Gran).

Aceste observații trebuie să aibă o concluzie. În ea vreau să adaug la dreptate și bunătatea. D. Andreescu e un om cu o nobilă ambiție și cu o deosebită putere de lucru. Contribuția sa la *Mélanges* ale Școlii Romîne în Franța dovedește inteligență și forma lucrării de față o deosebită îndemănare de scris. Cunoștințele ce a putut căpăta în suplinirea îndelungată a unui profesor de Istorie universală așa de mult absent l-au adus la multe cetiri care-i pot folosi.

Ce trebuie pentru ca aceste însușiri să se desvolte e respectul

de munca, de opera altora, de unde vine apoi și acel respect de sine care nu poate degenera într'o ambiție vulgară. Putem greși cu toții și mai ales putem fi înlocuiți pe alocurea printr'o informație nouă; cînd e nevoie, lucrul se semnaleză cu cuviință. Din nenorocire, și nu numai la noi, atmosfera iritantă de după războiu îndeamnă pe unii tineri se se dea la om. Cînd vine maturitatea, un examen de conștiință poate să aducă însă regrete și hotărîrea de a se îndrepta. Nimeni dintre noi n'a făcut el lumea.

Iar, cînd pornim la lucru, e bine să ni măsurăm forțele. Nu la orice vrîstă se pot scrie cărți de sintesă. Din parte-mi, le-am zăbovit pînă foarte tîrziu în viața mea, și nu-mi pare rău.

Și, cu aceasta, urez d-lui doctor și profesor Andreescu alte lucrări, în care să nu se poată releva și scăpătările din aceasta.

N. Iorga.

Despre Slătineni

BCU Cluj / Central University Library Cluj

D. Ioan C. Filitti publică *Regeste de documente, I, Familia Slătineanu (1712-1862)*, București 1938. Se vede originea de la Arvanitochori a tatălui lui Radu Slătineanu, proprietar la Ploeștiori din 1764¹, lane, întăiu negustor la Slatina (nu Biela Slatina din Bulgaria, ci Slatina olteană, ei fiind ctitori la schitul Strihareț din Olt²), apoi Cămăraș. Se arată că la Ploeștiori era înainte de aceasta neamul Cîndeștilor³. Deci figurile de ctitor, din frumoasa frescă, la care a dispărut inscripția, sînt ale lor. Radu, care cumpără și Filipeștii-de-pădure, dar Mihai Cantacuzino face proces și moșia ajunge la Mitropolitul Grigorie, care o restituie Slătinenilor, zicea la 1766 „văr“ lui Pîrvu Cantacuzino (el însuși privește ca strămoș pe Constantin Stolnicul), și ca și acesta, se înscrie între ostașii romîni cari servesc pe Ruși⁴. El rămîne în țară și apare Comis, Mare Clucer, cînd îl acuză Sulzer că l-a înșelat în afaceri⁵. În *Istoria industriei* am vorbit de fabrica lui de postav de la Pociovaliște. Toma Că-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 290-1, no. 5.

² Filitti, *l. c.*, p. 8.

³ *Ibid.*, pp. 5, 10, 15-6.

⁴ Se citează *Rev. p. ist., arh. și fil.*, XI, p. 29, nota.

⁵ *Gesch. des Transalpinischen Daziens*, II, pp. 362-3.

linescu, care e în proces cu Iordachi, fiul lui Ioniță Slătineanu, e acela ai cărui fii fură aspru pedepsiți pentru că unul din ei, Mihai, elev al lui Iosif Moesiodax a vrut să meargă în Germania ca să învețe medicina. Se vede că se coborau din Luca Vistierul (sec. al XVII-lea)¹. Tomița Călinescu cumpără de la Dumitrachi Slătineanu casele de pe Podul Mogoșoaii². Iordachi, ca și frații Ioan și Dimitrie, fiii Serdarului Ioniță, sînt arătați la 1785 de Mitropolitul Grigore, care numește „unchiu“ și pe generalul Mihai Cantacuzino, ca „veri“³.

În *Istoria literaturii* în secolul al XVIII-lea, unde sînt și alte știri documentare despre această familie, am vorbit⁴ pe larg de traducerea lui *Achile la Skyros*, a lui Metastasio, de Iordachi Slătineanu: aici se presintă adause⁵. Pare a fi fost fiul lui Radu (tiparul, în 1797) pomenit și în 1809⁶. Fiii lui Dumitrachi de mai sus urmează la Gimnasiul grecesc al lui Caragea⁷.

Foarte interesant testamentul lui Răducanu, foarte bătrînul Mare Vornic, în 1816. El mai avea și moșia Bătrîinii, Tomșanii în Secuienii, Bălțații, Măgurenii (via), Valea Călugărească, Pietroasa. pe lângă Pociovaliște, cu fabrica, moșii vlăstene și una în Muscel, moșii teleormănene și alte proprietăți în Olt; se pomenește o strălucită colecție de juvaier, pe lângă vechile săbii de ostaș⁸.

Testamentul lui Iordachi, traducătorul, în 1822, îl arată separat de corp de soție, „depărtată de el“, și înfiind trei copii crescuți în casa sa. Dar văduva, o Racoviță, și nepoții, fiii lui Scarlat, alături cu fratele Scarlat, mort, ridică proces: Despa, fiica Smarandei și sora lui Dimitrie și Mihai Racoviță, cîștigă⁹.

Colecția d-lui Filitti, — descendent prin mamă al familiei —, cuprinde multe acte privitoare la Barbu Slătineanu, fiul unei Paladă,

¹ Filitti, p. 7.

² *Ibid.*, p. 9.

³ *Ibid.*, p. 8.

⁴ II, pp. 433-4. Acolo apare la 1805 în proces cu un Ferrarini pentru casa sa din București. Ca student e pomenit, cu versuri spre lauda lui Vodă-Mavrogheni, în cartea lui Manolachi Persiano despre acesta. El era abonat în 1802-4 la *Spectateur* și cerea *Almanach des dames* pentru soția sa.

⁵ Filitti, *l. c.*, p. 11.

⁶ *Ibid.*, p. 13.

⁷ Iorga, în *Rev. Ist.*, IV, p. 111.

⁸ Filitti, *l. c.*, pp. 13-4.

⁹ *Ibid.*, pp. 14-5, 16.

care a fost și ofițer supt Ruși, în ocupația de la 1828-9, urmînd astfel pe înaintașul Radu¹. Dar vorbește de „feblețea“ sa, cerînd isprăvnicia de Ialomîța². Soția lui, Catinca, scria și franțuzește³. Văduvul iea la 1841 pe o Lehliu⁴.

La aceste prețioase știri e de adaus clădirea bisericii de la Săftica, acum restaurată de Comisia Monumentelor Istorice.

Dar actele diplomatice dau o largă complectare. Dumitrachi Slătineanu e la 1821 între boierii tineri cari, în refugiul de la Brașov, făceau planuri constituționale⁵, pe cînd Iordachi, iscălînd grecește⁶, era în April încă la București. Catincăi Slătineanu îi aparțineau unele din casele unde stătea Domnul⁷: era artistă la clavir, și ea participă la concertul dat în 1827 trimesului rus de Ribeaupierre⁸.

În corespondența austriacă, Dumitrachi Slătineanu, acela contra căruia se plînge soția Balașa, născută Bărbătescu, care a locuit și în casa lui Răducanu, că o tratează rău⁹ apare la 1794. E același ca și Dumitrachi Clucerul de arie¹⁰. Cu unchiul Răducanu, cel d'întăiu ar fi fost arătat de ciudatul baron Kirlian von Langenfeld, Grec de la noi, ca arestat la Viena, Răducanu intervenînd pentru el. Casa Slătineanu, de mai sus, e pomenită și la 1804¹¹. La 1802 Iordachi fusese între fugarii la Brașov ai panicei din 1802¹², Alături, și Răducanu, care, la 1807, după altă pribegie, la Sibiiu, declara, cu mulți alți boieri ai lui Constantin-Vodă Ipsilanti, că e gata să se întoarcă¹³. De sigur tot el e acel Slătineanu, care, împreună cu Vistierul Varlam, fu exilat, în 1808, la moșia sa¹⁴. Dar la 1811, făcea parte din nou din Divan¹⁵.

¹ *Ibid.*, p. 16 și urm.

² *Ibid.*, p. 19.

³ Iorga, *Studii și doc.*, VIII, pp. 76-7; Filitti, *l. o. c.*, pp. 22-3.

⁴ *Ibid.*, p. 23.

⁵ Iorga, Hurmuzaki, X, p. LXXIII.

⁶ *Ibid.*, pp. 565, 567.

⁷ *Ibid.*, pp. 181-2.

⁸ *Ibid.*, p. 400.

⁹ Filitti, *o. c.*, pp. 9-10.

¹⁰ Nistor, Hurmuzaki, XIX¹, p. 720.

¹¹ *Ibid.*, partea a 2-a, p. 213, no. CCCXXVI.

¹² *Ibid.*, p. 121, no. CXCXVII.

¹³ *Ibid.*, p. 445, no. DCI.

¹⁴ *Ibid.*, p. 520, no. DCL.

¹⁵ *Ibid.*, p. 703, no. CMIX.

Era vorba, în cazul de la Viena, de o reclamație de bani a unui sudit, negustorul Grigore Sfrungară¹.

În corespondența franceză, Vodă-Caragea califică la 1814 pe Răducanu, care, însărcinat cu o misiune domnească pe lângă consulul francez Ledoulx, fusese insultat, ca „unul dintre primii boieri ai Țării-Românești, magistrat însărcinat cu afacerile de acest fel“ (o moștenire a unor Ionieni)². Două alte rapoarte consulare privesc pe acel Ioan Slătineanu care a creat noua Brăila³ și pe care, pentru marile lui merite, îl califica lumea de „Richelieu al Brăilei“⁴.

Adaug după *Condica de chezășii și soroace* din 1816 (ms. al Institutului de istorie universală) acest act privitor la Iordachi Slătineanu și moșia Ploești : „Pentru tl. 1000, adică una miie, ce am mai rămas dator dumnealui Vornicului Iordache Slătineanu din arenda moșii Ploești, sud Prhv. din suma banilor ce mi-au făcut [bine], neavând mijloc de la închisoare a răspunde și acești bani, am căzut cu rugăciune la dumnealui Vornicul de me-au dat soroc dă doăsprezece zile, cu acest fel de simfonie ca să mergu acasă împreună cu Neagu logt. al dumisale și să-i fac teslim în mână acești tl. una miie, a căruia cheltuială cât va șadea acolo să am a-i răspunde ieu de la mine. Pentru care dau încredințare la condica cinstitei Hătmăniei, ca, de nu voiu fi următor după cum mai sus am zis, și la sorocul dă 12 zile dă va da dumnealui Vornicu în știre la cinstita Hătmănie că nu am răspuns acești bani în mâna omului dumisale pă deplin, să aibă cinstita Hătmănie să mă ridice cu mumbașir cu treapăd tl. doăă sute, plătind și orice cheltuială să va mai face din pricina mea, fără a mai avia vre un alt cuvînt dă îndreptare, fiindcă așa m'am legat. Pentru credință m'am iscălit.

1813, Fevr. 12.

Tanase Vel Polc... adeverez.

N. Iorga.

¹ *Ibid.*, I¹, p. 649, no. DXLIV; e altul Dumitru Teodor Slătineanu, supus turc; *ibid.*, r. 689, no. DLXXXVI. La 1794, acesta e acusat de răpire și seducere de negustori; N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 434, nota 2.

² Nerva Hodoș, Hurmuzaki, XVI, p. 981.

³ V. Iorga, *Cei d'întăiu ani în noua Brăilă românească, passim.*

⁴ Nerva Hodoș, Hurmuzaki, XVII, pp. 376, 830.

Portul popular din Țara Birsei din punct de vedere științific¹

de Luisa Netolicska.

Din zi în zi crește pretutindeni interesul pentru porturile populare. Involuntar ni se impune întrebarea: Oare de ce? Cred, că, în primul rînd, pentru că portul este unul dintre semnele cele mai caracteristice ale unui popor. Totuși observăm cu regret că țărănimea a început să-și părăsească portul. Mai ales în țările din Apus, uniformizarea internațională este aproape completă.

Țara noastră însă se află încă într'o situație destul de favorabilă, avînd multe regiuni unde portul s'a păstrat destul de bine în forma sa originală. Amintesc numai regiunea Pădurenilor, Țara Hațegului, Țara Oașului, județul Muscel, etc. Deci, numai în cîteva regiuni și abia numai în ultimul timp, mai ales după războiu, țărani romîni umblă îmbrăcați „nemțește“, adică după moda din oraș.

Regiunile unde putem observa faptul acesta destul de trist sînt în genere —, subliniez: nu totdeauna —, cele mai bogate și cele mai înaintate. Se vede deci, că bogăția și civilizația de obicei nu sînt avantajoase pentru păstrarea porturilor și a obiceiurilor vechi. Poporul, avînd bani, preferă să-și cumpere haine din oraș spre a se asimila cu orașenii în ceia ce privește întregul lor exterior. Și mai mult: țărani își schimbă sufletul, lasă mult din credințe, din obiceiurile străvechi, ba chiar își schimbă limba după graiul din oraș. Cu alte cuvinte, țărani civilisîndu-se nu mai vreau să trăiască așa cum au trăit moșii și strămoșii lor. În consecință nu vor să-și mai păstreze nici portul lor învechit.

Această transformare a portului merge treptat: începe la cîteva piese din port, în deosebi la hainele exterioare, sau la cele care servesc drept podoabă. De exemplu, mai întăiu se cumpără din oraș vre-o manta, înlocuind astfel cojocul și sarica, sau stofă pentru un șorț, cu care se înlocuiește catrința țesută în războiu, și așa mai departe. Celelalte haine se păstrează mai mult, în deosebi

¹ Partea introductivă a conferinței ținute în ziua de 25 Iulie a. c. la Universitatea populară „N. Iorga“ din Vălenii-de-Munte. Prelegerea este basată pe cercetări proprii, făcute treptat, începînd cu anul 1932, cu scopul de a da un studiu mai mare despre subiectul sus amintit.

ia și cămașa, întru cât acestea sînt acoperite de cele cumpărate, așa încît nu se mai pot vedea.

O altă cauză a acestei persistențe este, de multe ori, că unele haine sînt în strînsă legătură cu diferite obiceiuri, credinți și rituri străvechi, de care poporul nu voia să se despartă, cum sînt cele de nuntă și de înmormîntare. Deci, în aceste momente așa de importante în viața omenească, nimeni nu îndrăznește atît de ușor să schimbe ceva din cele moștenite, pentru că și-ar lua astfel o răspundere prea mare.

Prin urmare, lucru important de știut, trebuie să deosebim în principiu două feluri de haine :

Haine autohtone, lucrate acasă după cele străvechi, moștenite din bătrîni, care presintă în cea mai mare parte chiar în zilele noastre forme preistorice (de pildă: gluga, fota, catrința, sarica, opincile etc.¹).

Sînt însă *haine care își trag originea din oraș*, după modele burghese, arătînd deci forme mai noi.

Deosebirea fundamentală între aceste două feluri de haine se observă în primul rînd la *croială*. Deci, orice studiu asupra portului popular cere cunoștinți temeinice din istoria generală a costumelor burghese, precum și o oarecare pricepere în croitorie. În afară de aceasta, se înțelege de la sine că specialistul etnograf trebuie să fi aprofundat și etnografia generală a Europei întregi.

Pe lîngă *croială* mai există și o altă dovadă vie pentru stabilirea originii diferitelor piese de port, și anume: *denumirea, populară*. Iată cîteva exemple, chiar din Țara Bîrsei. Numele de „malotea“, de „giubea“ ni arată clar că avem a face aici cu o haină de origine turcească. Însă „spențălul“, „androcoul“, „clincinul“ sînt de origine germană, intrate în portul românesc fără îndoială prin intermediul Sașilor.

Cele două feluri de haine, cele autohtone și cele de origine străină, firește nu le găsim în portul popular în formele lor curate

¹ Despre acest subiect am vorbit mai pe larg în ziua de 17 Septembrie a. c. la ședința festivă a Societății de antropologie din Cluj, ținută în onoarea celui de al XVII-lea Congres internațional de antropologie și preistorie. Timpul, regret, nu-mi permite să mai dezvolt aici acest subiect extrem de interesant și important din punctul de vedere național, și care oferă un bogat material în ce privește chestiunea continuității Romînilor pe acest pămînt.

ci, de cele mai multe ori, combinate. Sînt casuri cînd elementele autohtone predomină și alte casuri cînd elementele orășenești se găsesc într'un număr mai însemnat. Porturi curat autohtone se găsesc azi foarte rar, fiindcă evoluția se îndreaptă, după cum am spus, în spre asimilarea totală cu moda din oraș.

Țara Bîrsei este, din păcate, una din acele regiuni ale țării în care țărănimea și-a părăsit portul aproape cu totul. Făcînd această constatare, firește, nu mă gîndesc la regiunile muntoase, — la Bran și comuna Poiana Mărului —, ci la satele de pe șes. Acolo într'adevăr, în ce privește înfățișarea lor exterioară, nu-l mai poți deosebi pe Român de Sas și de Unguri, fiindcă toți umblă în haine cumpărate din oraș¹.

Fără îndoială, bogăția pămîntului și civilizația înaintată sînt și aici cauza acestei transformări. Tocmai de aceea, în cele mai multe sate din Țara Bîrsei nu mai găsim azi decît unele *resturi* ale unui port care odinioară se afla într'o deplină înflorire.

Ca să nu se piardă și aceste resturi pentru totdeauna, fără să fi fost studiate amănunțit, m'am hotărît să cercetez în primul rînd tocmai această regiune, și vă asigur că a fost ultimul moment în care mi-a fost posibilă o oarecare reconstruire a portului. Căci cea mai mare parte a hainelor s'a pierdut, dacă nu mai de vreme, în timpul războiului mondial, iar, ce a mai rămas, a fost vîndut, în cele mai multe casuri, Jidanilor.

O singură mîngîiere ni mai rămîne astăzi, și anume că mai trăiesc încă bătrîni cari ni pot descrie porturile, fie pentru că ei înșiși le-au mai purtat în tinereță, ori le-au văzut cel puțin la părinți. Dintre acești bătrîni am ascultat peste două sute de inși, alcătuiindu-mi astfel un stoc întreg de documente originale, care se referă, fie la portul însuși, fie la obiceiurile în legătură cu portul. Pe lingă aceasta, am mai studiat și toate ocupațiile și meseriile care sînt în legătură cu portul: torsul și țesutul, piuăritul, cojocăria, etc. Mi-am făcut și o mulțime de tipare după piesele de port. Am strîns o întregă colecție de motive naționale, copiindu-le după cele originale. Pe urmă am adunat o mulțime de haine care se află astăzi la Muzeul Etnografic din Cluj.

¹ Fac abstracție de acele încercări modeste care s'au făcut în ultimul timp spre a reintroduce portul.

Pe lângă cercetările pe teren, am făcut și studii de bibliotecă. Între altele am cercetat un însemnat număr de documente inedite, mai ales pe acelea care se află în Arhiva orașului Brașov, studind în mod deosebit documentele de moștenire, foile de zestre, podoabele, etc. Și am ajuns pe baza acestor documente la rezultate neașteptate.

S'ar mai putea vorbi mult despre metoda de cercetare asupra portului popular și despre atâtea alte probleme care sînt în legătură cu acest studiu, și ar fi de mare importanță, pentru că noi nu avem încă niciun studiu de port făcut pe baza unor metode mai exacte și serioase. Cred că în țara noastră, eu, în foasta mea calitate de șefă de lucrări a Museului Etnografic din Cluj, am încercat prima să studiez o anumită regiune pe baza cercetărilor mai noi, aplicate însă de mult în alte țări, și am de gînd să tratez într'un volum mai mare consacrat portului popular din Țara Birsei, într'un capitol special, și aceste metode, pe care acum nu le pot aminti decît în treacăt. Nici tratarea propriu-zisă a subiectului nu poate să fie decît o privire generală, întru cît timpul nu-mi permite a desvolta mai pe larg evoluția și întinderea acestui port¹.

*

Din punct de vedere al portului popular, Țara Birsei este una dintre cele mai interesante și importante regiuni și numai din cauză că portul este pe cale de a se pierde, este singura unde se găsește încă o serie întregă de schimbări evolutive, de la treapta cea mai veche până la starea cea mai dezvoltată. Și anume: portul Romînilor brașoveni este aproape singurul port românesc total urbanizat, pe cînd la Poiana Mărului, sat îndepărtat numai cu vre-o douăzeci de kilometri de Brașov, s'a păstrat un port autohton aproape fără nicio influență orășenească, așa cum rar se mai mai poate întîlni. Iar în celelalte sate găsim toate fazele mijociei ale acestei evoluții. Dar să luăm aceste grupuri pe rînd, începînd cu Șcheii Brașovului.

*

¹ Cu această ocazie aduc vii mulțămiri direcțiunii Museului Etnografic din Cluj, care m'a îndemnat și m'a ajutat să fac asemenea cercetări, dîndu-mi tot sprijinul ca să pot umbla și lucra în toată Țara Birsei și în părțile marginase.

Portul femeiesc din Șcheii este compus dintr'o iie făcută din „Spitzenstoff“¹, 'adecă dintr'o țesătură de fabrică, fină și scumpă. Pumnșorii ei, lați cam de patru degete, sînt făcuți din catifea roșie și cusuți cu fir de aur curat. Această ie, cu tot materialul așa de urbanizat, are însă o croială din timpurile cele mai vechi și este probabil de origine slavă. Peste această ie se poartă leibărica de mătase „înflorată“, cu copci de argint, ea fiind făcută din același material ca și rochia. Pe urmă această haină se încinge cu briul de argint. Pe cap se poartă ștergarul de borangic și dedesupt „ginbirul“. Odinioară portul femeiesc din Șcheiu a mai fost complectat cu cercei cu trei „chicioare“ și cu un inel cu trei „lumanări“.

Portul bărbaților este și el complect orășenizat, întru cît toate piesele sînt făcute din stofe cumpărate, și foarte rar se mai văd cioareci de dimie.

Acum să analizăm *portul din Poiana Mărului*, care prezintă un contrast desăvîrșit cu cel din Șcheii, căci în Poiana și astăzi femeile poartă pe cap, în loc de ștergar de borangic, un „brobodelnic“ de pînză groasă și cu flori, simplu de tot, dedesuptul căruia au, în loc de gimbir, o scufie.

Încă un port destul de arhaic, în ce privește formele lui fundamentale, este *portul din regiunea Branului*, însă frumuseța și fineța motivelor de cusături și țesături întrec cu mult simțul artistic din Poiana. Se observă la Bran influența venită din județul Muscel, unde găsim, — după cum se știe, — unul dintre porturile cele mai frumoase și pitorești ale țării. La acest port din Bran găsim însă și cîteva elemente de origine brașovenească, așa încît miresele-și îmbrăcau odinioară lăibărica și scurteica din Șcheii, despre care voi vorbi mai tîrziu.

Starea intermediară dintre portul din Brașov și portul din regiunile muntoase este represintată prin diferitele *grupări de port de pe șes*. Trebuie însă făcută deosebire între satele unde Românii trăiesc împreună cu Sașii, cum este cazul la Cristian, Ghimbay, Codlea, Prejmer, etc., și satele curat românești, cum sînt Zărneștii, Vlădenii, Țințarii, etc. În satele cu populație mixtă, portul românesc s'a pierdut aproape în întregime; în celelalte sate evoluția către moda din oraș a rămas mai în urmă.

¹ Mă folosesc intenționat de toate numirile populare originale, făcînd astfel cunoscut și graiul regiunii studiate.

Un exemplu destul de mulțămitor îl prezintă comuna *Vlădeni*, în care s'a dezvoltat în ultimul timp un curent nou de artă populară. El se manifestă în deosebi la cămășile bărbătești, care iarăși se împodobesc cu motive naționale. Din faptul acesta reiese că nu trebuie să pierdem definitiv speranța că o să învie portul popular și în Țara Bîrsei. O educație bună, aplicată în această direcție, poate să dea rezultate foarte rodnice¹.

Un cas deosebit îl prezintă comuna *Tohanul Vechiu*, singurul sat din Țara Bîrsei unde găsim numai greco-catolici, fiind aici vorba de un fost sat de grăniceri. E știut că religia are de multe ori o influență hotărîtoare asupra portului. Dar în Tohanul Vechiu această influență religioasă nu se simte. Fără îndoială există însă o oarecare influență militară austro-ungară, mai ales la cioareci, cari sînt împodobiți cu găitane negre. Și la portul femeilor găsim ceva deosebit: ele poartă, ca și femeile din Poiana Mărului, în loc de gimbîr, „căițe“.

Portul căițelor ni atrage atenția asupra unui principiu metodic fundamental. Și anume: la orice cercetare etnografică nu putem să ne mulțămim cu studiul cîtorva localități situate în centrul unei anumite regiuni, presupunînd că fenomenele găsite acolo trebuie să existe necondiționat și în localitățile mărginașe. Chiar acest sat Tohanul Vechiu ni arată cît de greșită este această concepție, căci nici în satele cele mai apropiate nu mai găsim căița, ci numai gimbirul. Deci fiecare comună trebuie cercetată aparte, și în fiecare comună orice fenomen studiat deosebit. Numai așa se pot obține rezultate precise și putem ajunge la concluzii adevărate.

În fine mai este de amintit o regiune importantă: *Săcelele*. Portul din Săcele s'a păstrat la bărbați destul de bine, ceea ce este un cas destul de rar, întru cât, de obicei, bărbații își lasă portul mai răpede decît femeile. Săcelencele însă poartă astăzi, din păcate, aproape numai haine făcute din stoffe de fabrică în colori închise și după moda noastră de ieri; fetele mari însă se îmbracă după moda cea mai nouă. Rar de tot este cazul, cînd mai poți vedea, la zile mari sau la o înmormîntare, vre-o femeie „împloșcată“, adică purtînd scurteică sau maloteaua pusă pe umeri, exact ca și la Șchei.

¹ Lucrul acesta se poate constata, de ex., în Elveția, Finlanda, Țările nordice și în ultimul timp și în Germania.

De altfel, portul din Săcele seamănă mult cu portul din Șchei. Dar nu numai atât. Și satele Covasna, Voinești, Brețcu, adică *satele românești din Țara Secuilor*, așezate la poalele munților Carpați, au același port ca și Săcelele, însă în forme mai vechi: tocmai de aceea aceste comune ni oferă multe date referitoare la istoria portului din Țara Bîrsei, ai cărui locuitori, trăind în apropierea fostei „cetăți“ a Brașovului, și-au schimbat portul mai răpede. Casul acesta ne determină să trecem de multe ori peste hotarele terenului studiat, fiindcă regiunile etnografice sînt cîte odată mai mari decît unitățile geografice, administrative sau politice.

*

Dacă în expunerea mea de pînă acum am tratat intenționat deosebirile care există la portul din diferitele părți ale Țării Bîrsei, vă atrag acum atenția asupra faptului că totuși aceste grupuri sus-numite constituie o masă complexă caracteristică numai Țării Bîrsei și părților marginase ei. La toate aceste grupuri sînt o mulțime de asemănări, datorite faptului că portul din Șchei a avut o influență hotărîtoare asupra împrejurimilor. Nu se poate deci studia aici portul țărănesc din satele acestei regiuni fără cunoștinți exacte asupra evoluției portului din Șchei. Căci, știm că nici Șcheii de altă dată n'au fost altceva decît un simplu sat cu case mici, cu bisericuță de lemn, și ai cărui locuitori trăiau într'o colectivitate destul de arhaică și primitivă, purtînd și ei numai haine lucrate de mână.

În cursul vremurilor însă Șcheii s'au dezvoltat atît de mult, încît li s'au pierdut aproape toate trăsăturile arhaice. Prin urmare, s'a schimbat și portul. Tocmai pentru aceea el cere o cercetare temeinică și a portului din împrejurime, fiindcă acest port din sate ni dă prețioase indicații cum era altă dată portul din Șchei chiar.

Iată cîteva exemple pentru amîndouă casurile: lăibărica de mătăsă, purtată mai înainte numai în Șchei, s'a întins cu timpul peste întreaga Țară a Bîrsei, pînă la satele de pe munți. De asemenea a fost înlocuită cu timpul săricuța de lînă groasă cu scurteica de mătase din Șchei.

Și, invers, în Șchei nu mai există nici urmă din fota purtată odinioară. Dar nici babele cele mai bătrîne nu mai au știre despre aceasta. Dacă însă răsfoim documentele vechi, găsim datele cele mai exacte că s'a purtat și aici altă dată „fota vinătă“. Dar

această denumire se întâlnește și azi la Bran. Un alt exemplu: nu mai găsești nici măcar un singur om din Șchei care să mai umble cu oplinci, glugă și sarică. Urmele acestora însă le găsim în documente. De sigur aceste piese de port din Șchei nu s'au deosebit mult de cele actuale din părțile muntoase. Avem prin urmare, în aceste comune de pe munți, exemple vii ale unui port dispărut din Șchei.

Aș putea să mai înșir încă multe dovezi spre a arăta cât de strâns sînt legate toate aceste grupări de port. S'ar mai putea vorbi mult și despre faptul că portul cel vechiu din Șchei și Săcele a trecut chiar și munții Carpați, influențînd portul județelor Prahova, Buzău, etc., fapt pe care l-am studiat și pe acesta la fața locului, însă, din lipsă de timp nu mă pot ocupa aici cu acest capitol interesant ¹.

Planul unui Institut de genealogie

MEMORIU
de George Florescu.

Luînd cunoștință din mai multe ziare de fericita idee de a înființa un *Institut de studii genealogice* în țara noastră, îmi îngăduiu a face cite-va sugestii, ca unul care, în decurs de mai bine de un șfert de veac, m'am îndeletnicit cu studiile genealogice ale familiilor boierești, mai ales ale aceloră din Țara-Românească și din Oltenia.

Vechea noastră boierime.

Cele două Principate romîne, avînd în decursul a mai bine de cinci veacuri aceiași organizare socială, ni înfățișează o clasă conducătoare de care este legată, atît întreținerea credinții strămoșești prin ridicări de lăcașuri sfinte, cît și înființarea de institute de cultură pentru propășirea neamului. Și s'au perindat în decursul acestor cinci secole multe neamuri boierești, unele ajungînd pînă a fi arbitrii situațiilor politice, altele purtînd cu semeție spada pentru apărarea gliei strămoșești în vremuri de grea cumpănă pentru Tron și Țară. Și nu sînt puține accele care, vitregite de

¹ A urmat o serie de fotografii luate toate la fața locului, complectînd astfel cele spuse mai sus.

soartă, căzînd supt urgia veacurilor, s'au stîns ori s'au amestecat în pusderia de mici proprietari uitați de ai lor, uitînd ei însiși, în restrîștea lor, de nobila lor obîrșie.

O veche zicală românească ni amintește că : *Ai carte, ai parte.*

De ea este legată întreaga istorie a proprietății și deci a întregii boierimii, căci la strămoșii noștri, fie boieri, fie răzeși, trebuința era de carte de moșie pentru a avea parte și în moșie. În aceasta se resumă mai întreaga diplomatică a țărilor noastre.

Și această boierime românească se poate mîndri că și-a păstrat, rațiunea în Stat, cu toate că era fără ereditatea de titluri care în Occident aducea privilegiu și onoruri din generație în generație. La noi sînt neamuri boierești, atît în Muntenia, cît și în Moldova, ai căror membri în decurs de veacuri, din tată în fiu, au fost dregători mari și sietnici de încredere ai Voevozilor țărilor, ceea ce ni infățișează o vitalitate puțin obișnuită în țările apusene, și care nu trebuie trecută cu vederea.

Represintanții acestei boierimi, conștienți de rolul și situația lor în micile State dunărene, unde își aveau obîrșia, moșiile de baștină, ctitoriile strămoșilor și mormintele lor din veac în veac, nu au găsit necesar a se îndeletnici cu istoria familiilor lor și a-și face spițele de neam, stăpînirea pămîntului rămas lor din moși, strămoși prin întăriri succesive din tată în fiu, de la Domn la Domn, fiind pentru ei cheazășia continuității neamurilor lor.

Este greșit, cred, a se afirma că boierimea noastră nu a avut un spirit de corp, de tradiționalism sau de cult al strămoșilor. Nu sînt evenimente mari în trecutul țărilor noastre de care boierimea să nu fie legată ca un corp aparte. Însăși vitalitatea de care pomeniam mai sus nu este oare o pildă a tradiționalismului ei ? Oare nu sînt sumedenii de zapise, de hrisoave și de cărți domnești, care la întăririle de moșii înseamnă numele a unui strămoș îndepărtat ca rațiune a posesiunii moșiei de baștină ? Oare nu sînt destule umile ctitorii pe întinsul amînduror țări care ni pomenesc de evlavioși ctitori, cu pomelnice lungi amintind numele celor pristăviți ? Oare toate acestea nu sînt o dovadă de netăgăduit că la noi a dăinuît prin veacuri cultul înaintașilor ?

Studiile genealogice de la noi.

Primele încercări genealogice le întîlnim la noi la amurgul veacului al XVIII-lea în opera lui Dimitrie Cantemir, Domnul căr-

turar al Moldovei, iar în Țara-Românească spre sfârșitul aceleiași secol în lucrarea Banului Mihai Cantacuzino la 1775, lucrare care datorește din nou lumina tiparului aceleia care în decurs de mai bine de patruzeci de ani a dat istoriei Românilor și istoriografiei românești mii și mii de informații de care nu se poate lipsi studiul genealogiilor în țară. Opera lui Mihai Cantacuzino a fost editată și comentată de d. profesor Iorga, la 1902, după un manuscris contemporan autorului ei, și aflat în arhiva familiei Cantacuzino.

Istoricul științii genealogiei în veacul trecut are foarte puțini reprezentanți. Moldova numără pe C. Sion și pe C. Tufescu, iar Muntenia pe Ștefan D. Grecianu. Opera primului, „Arhondologia Moldovei” (ed. Iași, 1892), scrisă pe la mijlocul veacului trecut, este o lucrare foarte pătimășă și fără niciun spirit rațional genealogic. Al doilea s’a îndeletnicit cu spițe de neam în Moldova fără a le fi publicat. Ștefan D. Grecianu, care studiasse încă din tinereță, — pe la 1850, — documentele aflătoare astăzi la Arhivele Statului și Academia Română, și aceasta numai din punct de vedere al genealogiilor boierilor din Țara-Românească, nu a apucat a da tiparului fructul cercetărilor sale de o viață întreagă. Lucrarea rămasă în manuscris a fost începută a se tipări de către fiul său, răposatul Paul St. Grecianu la 1913. N’au apărut decît trei volume, și încă și acest al treilea neîncheiat. Restul manuscrisului, scris mai tot de altă mîna decît a lui Grecianu, se mai află și astăzi în păstrarea coborîtorilor săi, ca un sfînt patrimoniu de familie.

Din șirul acelora, — astăzi plecați dintre noi, — cari s’au îndeletnicit incidental și cu studii genealogice, voiu aminti doar numele celor mai însemnați :

G. Ionescu-Gion, istoriograful Bucureștilor ; bine intenționat, însă insuficient documentat în puținele lucrări tipărite, unde poesia a întunecat realitatea. Restul manuscrisurilor sale de genealogie, rămase fără îngrijire după moartea lui, sînt azi pierdute pe vecie.

I. Tanoviceanu: informații în manuscris, aflătoare în formă de fișe foarte succințe la Arhivele Statului din București și referindu-se numai la neamurile boierești din Moldova.

Generalul Petre Vasiliu Năsturel, cu un enorm material de fișe, depășind ca informații chiar imensul material rămas de la Ștefan D. Grecianu, căci conține registre întregi de acte de la Arhivele Statului, de la Academia Română și din colecții personale ale sale. Acest material, strîns în decurs de o viață

întreagă, a servit culegătorului lui pentru studierea unor familii muntene, din care numai cea a boierilor Năsturel-Heurescu a văzut lumina tiparului, celelalte rămânând în posesia scoborîtorilor săi.

Constantin C. Sărățianu, fost regent al țării, pasionat cercetător al trecutului boierimii muntene, în special al aceleia trăitoare în județul Buzău, de unde își trăgea el obârșia. Materialul, orînduit în fișe, este și el păstrat în familia lui.

Gheorghe Ghibănescu, autor a o sumedenie de colecții de acte moldovenești și foarte puține muntene. Nu era prea bine pregătit pentru studii genealogice serioase: spițele de neam alcătuite de el în diferite reviste moldovenești, precum și în colecția sa de *Surete și izvoade*, păcătuiesc și ca fond și ca formă¹.

Din bătrînii stilpi ai studiului istoriei și ai arheologiei la noi nu putem uita pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Odobescu și Grigore Tocilescu, cari incidental s'au îndeletnicit și cu genealogia: primul în dicționarul limbii romîne (tomul al III-lea, cu privire la originile Basarabilor), al doilea în cîteva lucrări cu titlu istoric, privind pe represintanții Basarabilor în veacul al XVI-lea: Mihnea cel Rău, Mircea Ciobanul și Chiajna Doamna, în fine al treilea a căutat a lămuri pe contemporanii săi asupra neamului Stancăi, Doamna lui Mihai Viteazul, lucrare, din punct de vedere genealogic, extrem de slabă, căci ajunge la concluzii complet greșite.

La sfîrșitul veacului trecut, cu modeste cunoștinți istorice, de altfel insuficiente și în cadrul acelor vremi, d. Octav G. Lecca a editat o lucrare de genealogie a familiilor boierești, lucrare care însă, din cauza nepregătirii științifice a autorului, — e drept că era încă foarte tînăr pe acea vreme, — este o îngrămădire de informații culese de pe la cîțiva coborîtori ai boierimii țării, informații în dese casuri greșite față de spiritul studiilor genealogice serioase de azi. Această carte poate figura în bibliografia lucrărilor genealogice doar ca o încercare meritoasă a autorului ei, însă nu ca o carte de consultat, fiind fără nicio basă de exactitate și neavînd nici măcar pretenția unor vieți romanțate ale boierilor noștri, ca, spre pildă: „Trecutele vieți de Doamne și Domnițe“ a d-lui Constantin Gane, lucrare care păcătuiește tocmai prin prea multă fantasmă genealogică în slujba istoriei adevărate a familiilor domnitoare din Muntenia și Moldova. Ediția a doua a d-lui Lecca, în dorința

¹ Adaug bogatele lămuriri pe care d. Iuliu Tuducescu le-a dat bucuros tuturor cercetătorilor. — *N. Iorgu*.

de a corecta prima lucrare din 1899, pune la 1911 în și mai mare nedumerire pe cetitorul ei.

Pentru lucrarea genealogică a lui „E. R. R.“ (Eugène Rizo-Rangabé), „Livre d'or de la noblesse phanariote“, apărută în două ediții puțin diferite una de alta ca text, putem afirma că este o operă care nu poate servi decât la măgulirea câtorva coborâtori ai familiilor fanariote trăitoare pe meleagurile noastre în prezent. În ceia ce privește exactitatea genealogică, aceasta nu se referă decât la două sau trei generații de înaintași ai contemporanilor autorului lucrării; cît pentru originile acelor vre-o douăzeci de familii, informațiile sînt pe cît de pretențioase, pe atît de eronate.

Astăzi, pe întinsul țării, se află o pleiadă de cercetători, mai mult sau mai puțin încercați, cari se îndeletnicesc cu studiul genealogiei familiilor lor, dar cei mai mulți se mărginesc la citirea lucrărilor apărute, lipsa, pentru mulți dintre ei, a cunoașterii vechii limbi slavone din hrisoavele anterioare Domniilor lui Matei Basarab și lui Vasile Lupu, pe de o parte, iar, pe de alta, necunoașterea suficientă a caracterelor limbii scrise până în preajma Unirii, fiindu-li o stavilă de neînving. De aceea trăinicia, serioșitatea, deci și serviciul real adus studiului genealogiei acelor familii, lasă mult de dorit.

Fără a mai înșira pe toți acei cercetători ai genealogiilor familiilor boierești, cercetători ce trăiesc încă și astăzi, un singur nume se ridică de-asupra tuturor și anume acel al d-lui Ioan C. Filitti, autor a multe și prețioase studii genealogice privitoare la nămurile boierești din trecutul Țării-Românești. D-sa este primul care a înțeles că fără analiza amănunțită a textelor vechilor documente genealogiile familiilor boierești nu pot fi imaginea credincioasă a realității. Însă pentru aceasta a trebuit, în majoritatea casurilor, înlăturate tradițiile de familie și informațiile particulare, în genere greșite. Pentru d. Filitti, zicala amintită mai sus: „Ai carte, ai parte“, se poate adapta și la un studiu genealogic.

Alături de d. Filitti, trebuie așezat printre serioșii genealogiști și d. Sever Zotta pentru Moldova. Și acesta a luat ca punct de sprijin al studiului vechilor neamuri boierești moldovene zapisele și hrisoavele lămuritoare.

În cele înșirate mai sus, și care sînt doar un resumat succinct al numelor acelor cari s'au îndeletnicit cu studii genealogice, — bibliografia lucrărilor de acest gen este mult mai mare, — după

o experiență de mai bine de un șfert de veac aș putea afirma că *rostul noului Institut ar mai fi și altul, poate chiar mai însemnat, și anume un rol social netăgăduit, care nu atinge numai trecutul unei clase ce a condus destinele țărilor cu atâtea veacuri în urmă, ci și pe acela al întregului românism. Din studiile pe care le-ar întreprinde în viitor acest Institut, se vor putea distinge, și deci analiza, multe laturi rămase încă necercetate: rostul social, caracterul unei familii, atavismele acesteia.*

Sarcina însă nu este așa de ușoară, căci, dacă pentru trecut vre-o remediere este greu de făcut, pentru a nu spune: imposibilă, *institutul ar trebui să aibă un rol reformator și regenerativ.*

Genealogiile familiilor nobile din străinătate, ale burghesimii și acelea ale negustorimii și ale clasei de jos nu sînt așa de anevoioase, de oare ce în cel mai umil sat există cărți de biserică, registre de notari, în care sînt trecute: nașterile și botezurile, cununțiile religioase și civile, decesele și înmormîntările. Cînd azi se vîntură termenul de: rasism, acesta nu se poate cerceta decît sprijinindu-se pe aceste registre, prin care se pot urmări înaintașii ori cărui cetățean.

Dar la noi...

Fără a intra în cercetarea condicilor de botezați, cununați sau morți ale bisericilor noastre, condici care nu trec pentru București ca vechime dincolo de 1833, înseși registrele oficiilor de stare civilă sînt rudimentar alcătuite.

În migăloasele mele cercetări, dese ori mi s'a întîmplat a întîlni pentru vremuri mai apropiate, de la 1865 încoace, acte de naștere cu alte nume decît cele ale persoanelor cunoscute ca atare, acte de decese recente, cu mențiunea necunoașterii din partea declarantului a numelui părinților celui mort, ba une ori pronumele acestora sînt amintite, însă nu concordă cu adevărul cunoscut familiei defunctului. Și totuși numai aceste acte sînt luate în samă în pricinile de judecată.

Prin urmare și aici menirea Institutului de cercetări genealogice ar fi necesară, printr'o reorganizare din temelie în concordanță cu civilizația modernă a oficiilor de stare civilă, și aceasta nu numai pentru Capitala României, dar și pentru acelea ale celor mai mici sate de pe întinsul țării.

Mănunchiurilor de acte vechi aflătoare în colecțiile Academiei Romîne și Arhivelor Statului trebuie adăugate ca material infor-

mator de cea mai mare însemnătate și colecțiile particulare, păstrate adesea în condiții care nu cadrează nici cu pietatea, nici cu respectul pe care trebuie să le aibă proprietarii lor. Sînt și ele vestigii unice ale trecutului. Cu tactul necesar, spre a nu jigni pe acei posesori de arhive particulare, cu autoritatea unor persoane, atît ca ființă cît și ca știință la înălțimea misiunii lor, s'ar putea orîndui acest material în așa fel, încît noul Institut să poată a-l consulta, la adăpostul creditului acestor persoane, pe lingă păstrătorii unui patrimoniu de familie.

Iată încă o îndatorire a Institutului de cercetări genealogice, căci prin informațiile culese în colecțiile particulare de acte vechi se vor putea scăpa de la peire știri de cea mai mare însemnătate asupra trecutului boierimii.

Cu privire la organizarea birourilor Institutului.

Ca rol informativ și educator, Institutul de cercetări genealogice ar trebui să aibă un buletin măcar lunar, cuprinzînd reproduceri de documente, studiul lor, genealogii documentate, recenzii de lucrări genealogice și o rubrică specială cu chestionare servind atît cercetătorilor, cît și posesorilor de acte.

Acest buletin ar trebui să înfățișeze într'o limbă străină măcar rezumate complete ale articolelor publicate, pentru ca revista să fie și la îndemîna strainătății, azi, cînd, atîtea familii au înrudiri peste graniți cu familii ale căror genealogii sînt cunoscute perfect în toate acele țări.

Comitetul de redacție al acestui buletin ar fi format din persoanele cele mai reprezentative ale științei genealogice, posedînd pe lingă cultura în această ramură așa de strînsă de istorie și cunoașterea principalelor limbi străine.

Noul Institut ar trebui neapărat să-și exercite și un control cît se poate mai întîns asupra oricărei lucrări atingătoare de știința genealogică, pentru ca pe viitor tiparul să nu dea la iveală lucrări de talia unora amintite mai sus.

Pentru toate acestea nevoie este însă de directive pornite de la centru, de persoane încercate și care și-au cîștigat în decursul anilor o competență de netăgăduit, atît pe tărîmul studiilor istorice, cît și, mai ales, pe acela al acestei discipline, atît de importante, a ei.

Se impun deci mai multe secții și anume pentru fiecare provincie în parte :

1. Țara-Românească, cu Oltenia, cu centrele: București și Craiova.
2. Moldova, cu Basarabia și Bucovina, cu centrele: Iași, Chișinău și Cernăuți.
3. Ardealul, cu Transilvania, Maramurașul și Banatul, cu centrul la Cluj.
4. Dobrogea, cu Cadrilaterul, cu centrul poate la Constanța.

În vedere că în afară de granițele țării noastre mai trăiesc încă și azi Români de naștere dintre cari mulți au părăsit locul lor de baștină pentru a veni în țara de origine, și aceștia sînt Macedonenii și Românii din Pind, institutul nu ar putea trece cu vederea căutarea și acolo a înaintașilor acestora, așa încît o secție se impune și pentru Macedonia.

Privitor la orînduirea de mai sus aș avea a face următoarele completări:

Secția atîngătoare de studiul genealogiilor în Țara-Românească și Oltenia :

Privitor la genealogiile familiilor boierești ale Țării-Românești și ale Banatului Olteniei, se află în manuscris o lucrare monumentală, aș putea spune chiar unică în felul ei, alcătuită de d. Ioan C. Filitti și de mine, începută acum mai bine de douăzeci și cinci de ani, lucrare însumînd mai bine de 400 de spițe genealogice de neamuri în ființă și stîNSE, neamuri de boieri și de boierinași ai căror ascendenți au purtat dregătorii, de la Clucer de arie pînă la Mare Ban, înainte de Regulamentul Organic (1834). Aceste spițe nu sînt sprijinite decît pe documentele din colecțiile Academiei Romîne, ale Arhivelor Statului, ale particularilor cari au binevoit să ni puie la dispoziție arhivele lor de familie, ale numerosului material de fișe de la răposatul Ștefan D. Grecianu, ale neprețuitului material în fișe de la răposatul general P. V. Năsturel și ale colecțiilor de texte, de documente interne și externe referitoare la acele familie, printre care în primul rînd trebuie amintit „Studiile și documente” publicate în decurs de aproape patruzeci de ani de d. profesor Iorga. Orice tradiție de familie nu are o justificare documentală a fost înlăturată; de asemenea și informațiile orale sau verbale.

Lucrarea necesitînd o publicare integrală în format în folio va poseda și un indice alfabetic cît se poate de explicit, care este gata, și nu necesită decît un recontrol cu tabelele genealogice. Acest indice se suie la mai bine de 10.000 de nume de boieri. Fiecare tabelă are o bibliografie lămuritoare.

Secția atingătoare de studiul genealogiilor în Moldova :

Arhivele Statului din Iași posedă un material foarte însemnat de informații privitoare la trecutul familiilor moldovene. D. Sever Zotta, fost director ani de-a rândul al acestor arhive, a fost primul în Moldova care s'a îndeletnicit cu publicarea unei reviste serioase de genealogie. D-sale îi datorăm publicația „Arhiva genealogică”, apărută doar în timp de doi ani, 1912-13. D. Zotta ar putea fi un sprijin serios și neprețuit pentru perfectarea secțiunii acesteia.

Secția atingătoare de studiul genealogiilor în Basarabia :

La Chișinău se află vechea arhivă a nobilimii basarabene, publicată în mare parte de către un asiduu și priceput cercetător al trecutului familiilor din această provincie, d. Gheorghe Gh Bezviconi. Grație străduințelor acestui tânăr cercetător, pasionat pentru studiul genealogiei, a apărut ani de-a rândul o revistă redactată de d-sa, „Din trecutul nostru”, care din nefericire vine să ne înștiințeze că și-a încetat apariția. Nu ar putea fi persoană mai fericit aleasă pentru conducerea acestei secții. Eventual, d-sa ar putea să se îndeletnicească poate și cu studiul neamurilor moldovene și bucovinene care-și au legături cu Basarabia.

Secția atingătoare de studiul genealogiilor în Bucovina :

Am amintit mai sus de d. Sever Zotta, care a publicat câteva studii asupra nobilimii bucovinene, atît în revista d-sale dintre anii 1912-13 cit și aparte. D. Bălan ar putea fi un aport însemnat prin colecțiile d-sale de documente bucovinene.

Secția atingătoare de studiul genealogiilor în Ardeal :

De la cavalerul Pușcariu și lucrarea acestuia asupra familiilor de peste munți, lucrare foarte prolixă, nu am cunoștință cineva să se fi îndeletnicit în spiritul care a călăuzit pe d-nii: Filitti, Zotta și Bezviconi în studiile lor genealogice amintite, pentru aceste provincii. Aici, în Transilvania, se află o sumedenie de familii de nemeși, iar Maramurașul și-a avut în trecut o nobilime însemnată. De asemenea și în Banat au fost și sint încă neamuri coboritoare din personagii bine cunoscute le veacurilor XVII și XVIII. Trebuie totuși să adaug că multe din neamurile de obîrșie străveche romînă au trecut Tisa, repudiind originea lor etnică romînă și purtînd cu mîndrie haina magnaților unguri. Și cu toate acestea bibliografia maghiară pe tărîmul genealogic amîntește de multe familii azi cu reprezentanți cetățeni romîni. Dintre

aceste familii aflăm în lucrările de genealogii maghiare alcătuite de Nagy, între anii 1857-68, în revista „Turul“, care a durat până în primii ani ai veacului nostru, în fine în marele opuscul al lui Pálmay Joseph tratînd despre familiile nobile din județul Trei Scaune (ed. 1902).

Secția atîngătoare de studiul genealogiilor în Dobrogea :

Cu toate că în această provincie, unde epoca romană ni-a lăsat atîtea urme de netăgăduit, este nou-incorporată, abia de vreo șaizeci de ani, regatului nostru, și cu toate că nu-mi sînt cunoscute neamuri boierești în această parte a țării, Institutul ar trebui să iea în cercetare și această provincie, pentru neamurile de Macedoneni aflătoare acolo.

Secția atîngătoare de studiul genealogiilor în Macedonia :

Provincia aceasta, unde elementul românesc a rămas încă foarte viu, cu toate asupririle din trecut, a avut din vechime o clasă nobilă ce se distinge printr'o organizare specifică ei, în trei clase ai căror membri, sprijiniți pe un tradiționalism de neînfrînat, nu s'au amestecat în decursul veacurilor nici chiar între ele, păstrîndu-și fiecare cu mîndrie rangul din generație în generație. Mulți reprezentanți ai acestei nobilimi, siliți de împrejurări, au luat drumul exilului spre țările noastre încă de prin veacul al XVIII-lea, avînd azi reprezentanți, atît în Țara-Românească, pe cît și în Ardeal și în Dobrogea, cari toți își păstrează cu mîndrie tradițiile de familie.

Studiul acestei nobilimi, care se declară de esență romană, aflătoare prin Epir și Pind, la Bella, la Furca și în alte localități din Macedonia, necesită o atenție foarte urgentă, de oare ce din informațiile ce le dețin de la neamurile cu vechime arhivele lor au fost pe de-a'ntregul distruse în asupririle seculare, însă se mai află încă și azi bătrîni cari nu-și pierd tradiționalismul ancestral, ale căror informații ar fi de cel mai mare interes pentru cunoașterea acelor ce se trag din vechile neamuri macedonene.

Pe lîngă aceste birouri ce s'ar înființa pentru fiecare din filiale, conducerea fiind din București, ar trebui totuși alese în fiecare centru cîte o personalitate reprezentativă.

Asociația de ajutorare a nobilimii romîne.

În cursul acestei veri, am fost incidental pus în contact cu un membru al asociației franceze A. N. F. („Association d'entre-aide de la Noblesse Française“), cu care am avut o convorbire, extrem

de interesantă, cu privire la scopul grupării de nobili franceși. Ținându-mă în legături de corespondență cu acest personagiu, cavalier al Ordinului Suveran de Malta, am putut lua cunoștință și de statutele acestei asociații și de structura ei. Contele d'Estienne d'Orves mi-a sugerat chiar înființarea unei A. N. R., adică: „Asociație de ajutorul a nobilimii române“.

Și acest punct cred că ar putea interesa noul Institut.

Almanahul boierimii.

În toate țările străine există un almanah al nobilimii, înșirînd în fiecare an pe membrii în viață coborîtori din vechile familii nobile. Destul să amintesc Almanahul de Gotha, existent de la anul 1763, cu titlul german de: „Hofkalender“ („Calendarul Curților“), căruia în decursul celor o sută șaptezeci și cinci de ani de existență i s'au adăugat Almanahurile Comitale („Gräfliche Häuser“) de la 1827, Almanahurile baronale („Freiherrliche Häuser“) de la 1851 și Almanahurile de nobili („Adelige Häuser“), de dată mai recentă.

În programul de activitate al Institutului pentru cercetări genealogice un astfel de almanah pentru România ar fi de alcătuit.

Pe lângă sprijinul netăgăduit pe care acest Institut de cercetări genealogice l-ar aduce istoriei în general și în special istoriei țării noastre, *înființarea lui ar fi mai presus de toate o necesitate mai ales în conjunctura vremilor prezente, căci, sprijinit pe pactul fundamental al țării, ar fi și el luminătorul pentru viitor al punerii în aplicare a acestuia.*

Știri din presa franceză privitoare la Țările noastre (1730-1733)

de V. Mihordea.

Am dat, acum cîțiva ani¹, o culegere de știri din presa franceză, referitoare la Romîni în secolul al XVII-lea. Importanța lor se evidențiază din faptul că, pe vremea lungului războiu turco-german de la sfîrșitul veacului, țările noastre erau obiectul unei deosebite atenții din partea opiniei publice, atît cît se poate vorbi de o asemenea noțiune pentru acele timpuri.

¹ *Les Principautés roumaines dans la presse française au XVIII-e siècle*, în „Mélanges de l'École roumaine en France“ pe 1932.

Informația din presă, atunci când este verificată și pusă de acord cu știrile documentare obișnuite, își are superioritatea prin aceea că reflectă faptul contemporan cunoscut de toată lumea, în opoziție cu piesa din arhivă, devenită de domeniul public, de cele mai multe ori, abia în timpurile noastre.

Pentru secolul al XVIII-lea, știrile din presă confirmă faptul că acea epocă, botezată în mod arbitrar „fanariotă”¹, este un moment de integrare a vieții noastre publice în curentul de influență a reformelor apusene.

Informațiile mai jos, extrase din *La Gazette*², vin să arăte că, și pe vremea când nu erau războaie în aceste părți, și când Domni de mai puțină însemnătate, ca acei veniți din Constantinopol, se găseau în Scaunele din București și Iași, țările noastre se bucurau totuși de atenția opiniei europene.

În intervalul de la 1730 la 1732, pe lângă revoluția din Constantinopol a lui Patrona-Halil, cu repercusiunile ei în Principate, competițiile pentru Domnie ale lui Mihai Racoviță, Constantin Mavrocordat și Grigore Ghica, o serie de relatări mărunte ale vieții locale, neînsemnate în documentele obișnuite, constituie ceva, în domeniul vieții publice, consemnat de informatorii opiniei de peste hotare în acel timp.

I.

Constantinopol, 1-iu Mart 1730.

Alexandru Ghica, Marele Dragoman al Porții, participă la serbătorirea nașterii moștenitorului Tronului frances, organizată la ambasada din Pera.

...Le Marquis de Villeneuve, ambassadeur du roy de France auprès du Grand Seigneur, ayant reçu le 15 du novembre la nouvelle de la naissance du Dauphin, il envoya, le 17 au matin, son

¹ D. Lupaș în „Revista cursurilor și a conferințelor” propune termenul de „Epoca discontinuității politice”. D. Iorga („Sfaturi pe întunec”, p. 393), o altă denumire, mai cuprinzătoare ca sens: „Reformele europene”.

² Titlul de *La Gazette de France* va fi adoptat începând cu anul 1762. Cf. *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la République des lettres en France*, Paris 1778, t. I, p. 8.

premier secrétaire au Sérail pour donner part de cette nouvelle au Grand Vizir...

...Le lendemain, le Grand Seigneur¹ lui fit faire des complimens de félicitation par le neveu du prince de Valachie², accompagné d'un des principaux drogman³ du Sérail...

...La feste commença le 9 janvier...

...Il y⁴ eut ce premier jour un souper pour deux cens cinquante personnes: les plus considérables se mirent à la première table, qui estoit de cent trente couverts.

Le drogman du Grand Seigneur et le neveu du prince de Valachie furent servis séparément et mangerent avec quelques Grecs qui les avaient accompagnés. Après le souper on commença le Bal, qui dura jusqu'à cinq heures du matin...

(*La Gazette*, 17 Maiu 1730, pp. 240-41.)

Știrea se mai găsește în manuscris la Biblioteca Națională din Paris, ms. fr. 7194, fol. 149 și 153.

II.

Moscova, 29 Iulie 1730.

Fortificații rusești la hotarele Imperiului Otoman.

...Il est arrivé icy un officier dépesché par le commandant de Pultawa, qui a rapporté que les forts qu'on a construits par ordre de Sa Majesté Czarienne le long du Pruth⁵ et le Dnieper estoient achevez, et qu'on n'avoit plus rien à craindre des courses des Cosaques et des Tartares, les principaux de ces forts estant garnis de vingt-quatre pieces de canon, de trois cens hommes d'infanterie et d'un détachement de cavalerie...

(*Ibid.*, 2 Septembre, p. 409.)

III.

Viena, 11 Octobre 1730.

Moartea lui Nicolae Mavrocordat.

...Le mesme jour [6 octobre]¹, on reçut par le courrier de Tran-

¹ Sultanul Ahmed al III-lea.

² „Prince de Valachie“ era atunci Nicolae Mavrocordat.

³ Avem a face aici cu o confuzie. Din frasa „Le drogman du Grand Seigneur et le neveu du prince de Valachie“, care sînt una și aceeași persoană, informatorul a făcut două. Alexandru Ghica, nepotul de soră al lui Nicolae Mavrocordat, era pe atunci Mare Dragoman al Porții (1727-40). Cf. Stourdza, *L'Europe Orientale*, p. 38, nota.

⁴ În palatul ambasadei franceze din Pera.

⁵ Menționarea Prutului e o confuzie, din necunoașterea realității geografice.

⁶ Nicolae Mavrocordat a murit la 3 Septembrie.

sylvanie la nouvelle de la mort du prince Nicolas Maurocordato, hospodar de Valachie....

(*Ibidem*, 28 Oct., p. 507.)

IV.

Moscova, 2 Novembre 1730.

Constantin Mavrocordat, ales de boieri, nu se poate menține în Scaun.

....Le Sieur Nieplief¹ a dépêché icy un courier..., qui a apporté des lettres de Constantinople par lesquelles on apprend que Sa Hautesse² avoit déposé le nouvel hospodar de Valachie³, fils du dernier Hospodar Mauro Cordato⁴, qu'il l'avoit fait enfermer avec ses enfans, que ses biens avoient été mis en sequestre, mais que son successeur⁵ n'estoit pas encore nommé....

(*Ibid.*, 30 Decembre, p. 614.)

V.

Veneția, 5 Ianuar 1731.

Din timpul revoluției lui Patrona-Halil.

....On a appris par les dernières lettres de Constantinople... que trente-six commandans des bandes des janissaires revoltés... ont été taillés en pieces par les janissaires affectionnez au Gouvernement.

Cette punition n'empescha pas Ali-Patron⁶ (chef et auteur de la dernière révolution), de demander le lendemain que le nommé Gicca⁷, frère de l'interprete de Sa Hautesse, dont il avoit reçu

¹ Nepluiev, ambasador rus la Poartă.

² Sultanul Mahmud I-ii.

³ Constantin Mavrocordat.

⁴ Nicolae.

⁵ La 15 Octombree, ambasadorul frances, Villeneuve, scria către guvernul său: „On a déposé aussi le Kan des Tartares, le fils du dernier prince de Valachie qui avoit obtenu la principaute après la mort de son père, et le Prince de Moldavie, frère du drogman de la Porte... Mikeldoda (Mihai Racoviță), qui avoit été autrefois prince de Moldavie, a été fait prince de Valachie, et Patrona Kalil a fait donner la principaute de Moldavie à un boucher”. (Hurmuzaki, *Doc., Supl. I*, p. 471, No. DCXCIII. Același ambasador comunica la 12 Novembre: „Un ancien prince de Moldavie, déposé par le Sultan Ahmed III, a été fait prince de Valachie à la place du jeune Mauro-Cordato)” (*ibid.*, p. 472, No. DCXLIV).

⁶ A se vedea pent u aceasta și D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, pp. 64-6, unde se dă și bibliografia chestiunii.

⁷ Această știre este o diformare a realității, care, în *Cronica Ghiculeștilor*, se prezintă în felul următor: „...Pe cind zisul capugi-bașa se afla încă la Iași, a sosit știre lui Grigore-Vodă de la fratele său, Marele Dragoman, că unul din oamenii lui Casap-bașa, anume Ianachi Butucachi,

cent bourses, fut nommé Vaivode de Valachie, à la place de Maurocordato. Le Grand Seigneur luy accorda cette nouvelle grâce; mais, quelques jours après, l'ayant fait arrester avec le nouvel Aga des Janissaires, ces deux rebelles furent étranglez, et l'on trouva chez eux près de cinq millions en or, qui ont esté portez au tresor du Serail....

(*Ibid.*, 24 Februar, p. 93.)

VI.

Varşovia, 13 Septembre 1731.

Cai din Principate pentru armata turcească.

...Le Bacha de Choczim a reçu ordre du Grand Seigneur d'envoyer incessamment à Constantinople six mille hommes qui sont en quartiers dans le territoire de cette ville. Les Hospodars de Valachie et le Moldavie ont ordre aussi de fournir dans un mois quatre mille chevaux pour remonter la cavalerie turque qui est en Perse....

(*Ibid.*, 6 Octombree, p. 470.)

VII.

Varşovia, 1-iu Octombree 1731.

Lupi în jurul Hotinului.

...Les dernieres lettres de Choczim portent que le Bacha de cette ville avoit fait partir pour Constantinople huit mille hommes de troupes de son département, et qu'on croyoit qu'elles seroient envoyées en Perse. Ces lettres adjoutent qu'il y avoit dans le territoire de Choczim des loups enragez qui faisoient de grands ravages et que, les païsans s'estant assemblez pour les chasser, en avoient detruits quelques-uns, mais qu'il en restoit encore assez pour les obliger à mettre toutes les nuits des sentinelles à toutes les avenues de leurs villages....

(*Ibid.*, 27 Octombree, p. 506.)

VIII.

Viena, 28 Novembre 1731.

A doua Domnie a lui Constantin Mavrocordat.

...Quelques lettres de la frontière portent que, l'Hospodar de

care era secretar al Slugeriei împărătești și avea prietenie cu capul răsvrătiților, Patrona, pentru o îndatorire ce-i făcuse mai înainte, la predarea căreia a cerut de la dînsul, care doria să facă un bine lui Buțucachi, Domnia Mo'dovei* (*Ibid.*, pp. 64-5).

Valachie¹ qui avoit été mis en place par les auteurs de la précédente révolte de Constantinople ayant été déposé, le prince Constantin Maurocordato, fils du feu Hospodar, avoit été mis en sa place. Ces lettres ajoutent qu'il ne paroissoit pas que la tranquillité fut encore bien rétablie dans Constantinople, et qu'on y craignoit une nouvelle révolution²...

(*Ibid.*, 15 Decembre, p. 593.)

IX.

Varșovia, 17 Ianuar 1732.

Altă cerere de cai pentru armata turcească.

...On a appris que le Bacha de Choczim avoit écrit aux Hospodars de Valachie et de Moldavie d'envoyer dans deux mois sur le Danube quatre mille chevaux indépendamment des quatre mille qu'ils envoyèrent l'été dernier à Andrinople...

(*Ibid.*, 16 Februar. p. 75.)

X.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Petersburg, 6 Februar 1732.

Armata austriacă în Oltenia.

...On assure que par l'alliance deffensive que cette Princesse³ a faite avec l'Empereur⁴, Sa Majesté Impériale s'est engagée d'entretenir dans la Valachie⁵ une armée preste à faire une diversion en cas de besoin....

(*Ibid.*, 8 Mart, p. 110.)

XI.

Viena, 13 Februar 1732.

Populația din Țara-Românească se revoltă contra trupelor turcești de ocupație.

...On a appris des frontières de la Valachie que les peuples de cette province s'estoient soulevez à l'occasion des mauvais traitemens qu'ils avoient reçus de la part des milices turques qui

¹ Mihai Racoviță.

² O informație cu același fond, dat la 26 Octombrie din Constantinopol, în Hurmuzaki, *Supt.* I¹, p. 477, no. DCXCVIII.

³ Țarina Ana.

⁴ Carol VI.

⁵ Oltenia.

sont en quartiers dans le pais et que le Grand-Vizir avoit donné ordre aux Bachas des provinces voisines d'y envoyer des nouveaux détachements pour prévenir les suites de cette révolte...

(*Ibid.*, 1 Mart, p. 101.)

XII.

Viena, 5 Mart 1732.

Înlăturarea lui Mihai Racoviță.

...Les lettres de la frontière portent que l'Hospodar de Valachie avoit esté enlevé et conduit à Constantinople¹...

(*Ibid.*, 22 Mart, p. 137.)

XIII.

Varșovia, 26 April 1732.

Armată turcească în Principate.

...Le Roy a tenu depuis quelques jours un conseil de guerre à l'occasion des avis qu'on avoit reçus que les troupes du Grand Seigneur s'assembloient vers la Moldavie et la Valachie, et l'on a envoyé des ordres aux gouverneurs de Caminieck et du fort de la Trinité de se tenir sur leurs gardes et de faire toutes les semaines des détachements de leurs garnisons pour observer les mouvement se Turcs....

(*Ibid.*, 24 Maiu, p. 242.)

XIV.

Varșovia, 22 August 1732.

Mișcări de trupe turcești în Principate.

...On a appris par les lettres de Léopold qu'en vertu d'un nouvel ordre du Grand Seigneur, le Bacha de Choczin avoit fait marcher vers le Danube six mille hommes de sa garnison, qui devoient este remplacé par de nouvelles troupes levées dans la Valachie et la Moldavie...

(*Ibid.*, 13 Se, tembre, p. 437.)

¹ Stîrea e relatarea cu întârziere a faptului mazălirii lui Mihai Racoviță. Cf. un raport detaliat al lui Villeneuve referitor la această chestiune, din 20 Decembrie 1731, în Hurmuzki, *Supl. I*, p. 479, no. DCC1

XV.

Varșovia, 1-iu Octombrie 1732.

Constantin Mavrocordat chemat la Poartă.

...On vient de recevoir des lettres du nouvel envoyé du Roy à Constantinople par lesquelles on apprend qu'à son arrivée tout paraissoit disposé à une nouvelle révolte ;... que, l'Hospodar de Valachie¹ ayant esté soupçonné de vouloir se mettre sous la protection de l'Empereur, avoit esté mandé à Constantinople, qu'on croyoit qu'il seroit mis en prison aux Sept Tours et que le Bacha de Coczim avoit eu ordre d'envoyer des troupes dans la Valachie pour s'assurer de cette province....

(*Ibid.*, 25 Octombrie, pp. 508-9.)

XVI.

Varșovia, 15 Octombrie 1732.

Constantin Mavrocordat la Constantinopol. Ordin pentru furnisarea de cai din Țara-Românească armatei turcești.

...On a appris par les dernières lettres des frontières que, par ordre du Grand Seigneur, les officiers de l'Hospodar de Valachie, qui est actuellement à Constantinople, avoient reçu ordre de fournir encore deux mille chevaux outre les six mille que cette province a déjà fournis cette année pour remonter la cavalerie de Sa Hauteesse....

(*Ibid.*, 8 Novembre, p. 531.)

XVII.

Varșovia, 20 Decembrie 1732.

Sultanul pretinde ridicări de trupe în Țara-Românească.

...Les dernières lettres de la frontière portent que l'Hospodar de Valachie² avoit reçu ordre du Grand Seigneur de faire assembler sur les bords du Danube le quart des habitans de cette province qui sont en état de porter les armes et que cet ordre avoit beaucoup allarmé les peuples, parce que la Porte n'en donne jamais de semblables que dans la plus grande extremité....

(*Ibid.*, 24 Ianuar, p. 40.)

¹ Constantin Mavrocordat.

² Constantin Mavrocordat.

XVIII.

Constantinopol, 27 April 1733.

Tentativă nereușită a lui Mihai Racoviță de a ocupa tronul Munteniei.

....Mikal Voda, qui a esté deux fois prince de Moldavie et qui, lorsque le Grand Seigneur est monté sur le trone, avoit obtenu la principauté de Valachie, qu'on luy a ostée il y a environ un an, a fait depuis peu quelques tentatives pour rentrer dans cette principauté. Ses amis ont représenté à la Porte que le prince qui gouverne à présent la Valachie et qui est fils du prince Nicolas Maurocordato estoit trop jeune et n'avoit pas assés d'expérience pour gouverner cet État; mais ces représentations n'ont rien produit en faveur de Mikal et la Porte s'est contentée de donner la principauté de Valachie au prince de Moldavie et celle de Moldavie au jeune prince Maurocordato. Les ordres pour faire cet échange out esté signifiez le 16 de ce mois aux Capi-Kiaias ou Agens de ces princes à la Porte, ausquels on donna le caftan avec les cérémonies accoutumées¹....

(ibid, 27 Iunie, p. 302.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XIX.

Constantinopol, 22 Iunie 1733.

Schimbarea Domnilor unul în locul altuia.

....Suivant les ordres qui ont esté signifiez il y a quelque temps aux Agens des princes Mikal² et Maurocordato³, le premier a pris possession de la principauté de Valachie et il a abandonné au second celle de Moldavie....

(ibid, 20 August, p. 409.)

¹ O variantă, cu data „21 april“, se găsește la Bibl. Naț., mss. français, vol. 7183, fol. 947; *ibid.*, Nouv. Acq. fr. 6834, fol. 27 V-o. 28; de la Affaires Étrangères, Corresp. polit. Turquie, vol. 86; a fost reprodusă în Hurmuzaki, *Supl. I*¹, p. 486, No. DCCVII.

² Mihai Racoviță, în exil la această dată. Cel ce a ocupat tronul Munteniei, venind din Moldova, e Grigore Ghica.

³ Constantin Mavrocordat trece din Țara-Românească în Moldova, până 1735. Știrea nu se găsește în Hurmuzaki.

Un cercetător al României în vremea războiului de independență

Un ziarist de la *L'Estafette*, A. Mlochowski de Belina (Belinski), urmărind operațiile războiului ruso-turc, a trecut și prin România. Țării noastre îi consacră multe pagini din cartea sa *De Paris à Plevna, Journal d'un journaliste, de mai à décembre 1877*.

De la început, acest Slav așezat la Paris își arată credința că, supt egida Rusiei, „Românii, Grecii și Slavii vor să se ridice ca un singur om ca să ajute pe Țar în mărînimoașa lui întreprindere“¹.

În cale cetește broșura generalului ungar revoluționar Túrr, *Solution pacifique de la question d'Orient*, în care recomandă pentru chestia acum deschisă „un arbitragiu“: e vorba de ceia ce el numește „autonomia națională sau confederația“².

De la Viena, în tren e și „un tînăr diplomat român de naștere înaltă și de perfectă distincție, prințul Grigore Ghica“, avînd pașapoarte de la Constantinopol (*sic*) „ca să se angajeze în armata romînă“, după ce a luptat la 1870-1 în cea francesă³.

Drumul e prin Bucovina. La Cernăuți „oraș de lemn (*sic*) cu Evrei puturoși și murdari“⁴. Descripție a tichiilor și perciunilor, a nasurilor, toate elemente până atunci necunoscute călătorului. La Suceava impresionează aspectul de cetate care ar putea fi și întărită. „Funcționarii romîni vorbesc franțuzește și sînt foarte afabili.“ Se adauge vin, probabil de Drăgășani, plata făcîndu-se în „frumoasele piese de 1 și 2 franci cu efigia prințului Carol al României“. Dar țărani sînt *quelque peu mal mis*⁵.

De la Roman în jos ofițerii și convoiurile Rușilor, Cazaci călări cu suliițe lungi. Dar și dorobanți, cu imposante căciuli și cu opinci, care nu-i plac lui Mlochowski, destul de rău îmbrăcați. Ofițerii romîni îi par negri mai ca Țigani fața de blonzii Ruși.

La București, obișnuita stradă rău pavată, plină de animale libere, căsuțe de mahală, dar în fața „palate“, trăsuri de lux. Otele pline de Ruși (Broft, Hugues, Boulevard), cu prețuri scumpe, mese

¹ P. 62.

² Pp. 18-9.

³ P. 25.

⁴ P. 27.

⁵ P. 29.

bune, aiară de papricaș, și șervete murdare. E chiar ziua proclamării independenței și trupele cu musică străbat orașul.

Mlochowski pretinde că a pătruns în Palat, asistând la memorabila scenă, redată exact. Carol I-iu e „de o frumoasă prestanță, fața, umbrită de o barbă mică ascuțită, e foarte plăcută. E ce zicem noi vulgar: un băiat frumos, *un joli garçon*. Doamna e *charmante et a véritablement grand air*¹. Lîngă ei mîndrul Mare-Duce Nicolae, vorbind încet cu adiutanții săi. Pare îngîndurat.

Ziaristul încrezut își închipuie că poate deosebi în „grupurile“ din fața Palatului pe cei cari aprobă ca și pe cei cari sînt de părere că lucrul a fost prea grăbit². Relevează o broșură a lui D. Brătianu îndemnînd, în „O datorie de conștiință față de țara sa“, să nu se colaboreze cu Rușii.

În Capitala la nivelul Apusului, în ciuda copiilor în cămașă din suburbii, Șoseaua, frumoasă, bine îngrijită de grădinari francesi, dar prea scurtă și ajungînd la linia prăfoasă, între locuri nelucrate, dincolo de *Jardin des fleurs* și alte cîrciume boierești.

Revenind la Centru, cu grădinile Rașca, *Union Suisse*, „Teatrul de vară“, otelul Dacia și restaurantul Stavri, pline de Ruși, cari fac Curte femeilor, orchestre și cîntărețe în franțuzește, dar de originile cele mai deosebite, „artiști parisieni“ cu cîntece veștede, cite un „comunist“ cu *Marsiliesa*, țistuit de ofițeri, distrează mai mult pe oaspeții ruși³.

Nu se uită literatura, „în copilărie“, cu Alecsandri, pe al cărui frate, Ioan, l-a cunoscut vizitatorul la Paris, supt Cuza, și mai ales presa: *L'Orient*, „admirabil redactat“ de Frédéric Damé, *Journal de Bucarest*; al lui Ulysse de Marsillac, *Monitorul Oficial*, al lui N. Orășanu, *Romînul* lui Rosetti și Costinescu, *Presa* lui Vasile Boerescu, *Timpul* conservator, *Alegătorul liber*, al „centrului stîng“, condus de „d. Catargi“, *România liberă*, a lui Laurian („republicană!“), *Telegraful*, cu minciuni grăbite (al lui Fundescu), *Vestea*, a lui Macedonschi, „poet de talent și politician incolor“, *Nuvelistul* lui Pantazi Ghica „puțina cam turcofil“: se vînd cu douăzeci de bani, numai *L'Orient* cu zece. Dintre corespondenții străini se pomenesc: Crestovschi, Georgevici de la foaia aventurierului

¹ Pp. 32-3.

² Pp. 33-4.

³ Pp. 36-7.

general Cernaiev, Carazin de la *Novoia Vremia*, Giers de la *Messenger du Nord*, cel de la *Golos*, cel de la „Ilustrația rusă“ și cunoscutul panslavist Nimirov-Dancenco.

La Ploiești, cu grădini, „mici vile, destul de curate“, și perspectiva Carpaților, — Rușii Marelui Duce Nicolae. Grozavul otel *Concordia*, cu doi lei pe zi, odăile fiind reduse la o jumătate, la un șfert. „Ce praf și ce mâncare!“ Manevre de Cazaci. Colonelul Hasenkampf, istoriograf al campaniei, dă cărțile de legitimație; vizită pentru „placa“ respectivă la generalul Stein și la colonelul Polivanov. Se pomenește Pellicer, de la „Ilustrația“ spaniolă, care a lăsat admirabile deseme.

Se discută dacă vine Împăratul sau nu. Dar el apare, trenul fiind condus de Francesul Alquier. Lângă el Domnul român, care l-ar fi întâmpinat „incognito la graniță“. Formidabile urale rusești. Lista Marilor Duci și a generalilor, între cari Jomini, plus diplomatul Nelidov, care mai târziu și-a desvăluit tainele, și Cercaschi, pe lângă I. Brătianu și Kogălniceanu. „Mare aier și statură maiestoaasă“ a lui Alexandru al II-lea.

Plictiseală în „capitala județului Prahova“, glodoasă, cu distracția lăutarilor din grădini. Se lucrează în biroul Țarului, care după dejun se primblă în caleașca păzită de Cerchesi. Îi plac lăutarii: într'o seară s'a oprit înaintea otelului faimos și a zimbbit; pe drum împarte bacșișuri la Țiganii zdrențuroși și rău mirositori, pufăind din lulele. Jurnalistul parisian nu e nesimțitor la „magnetismul“ femeilor din tagma lor, *ces brunes à la mine effrontée*. Ele și-ar rîde de birjarii scapeți ai Rușilor, cari se feresc de dinsele ca de foc.

Plecarea spre București a Împăratului pentru neapărata vizită de politeță. Se descrie orașul gătit cu covoare la ferești, cu împodobirea de arme la Școala militară, cu cele trei arcuiri de triumf. Kogălniceanu presintă la gară corpul diplomatic. Rosetti vorbește înaltului oaspete de „liberarea popoarelor Orientului“, și i se răspunde: „am o mică îndreptare de făcut: vreau liberarea popoarelor *crestine* ale Orientului“. Nu lipsește, cu pîne și sare, colonia rusească. Ar fi fost și o încercare de manifestație „roșie“, oprită de poliție. Mulți ar fi fost contra visitei; lumea ar fi rămas mută. Ofițerii ruși ar fi plecat nemulțumiți, — și de Rosetti, „emul al *cetățeanului Floquet*“¹.

¹ Pp. 49-51.

Se revine la opoziția lui D. Brătianu și se aprobă urmarea „tradiției istorice“ lângă Ruși.

Aici se intercalează o bună statistică a *tuturor* Romînilor, după scriitorii franceși și după Hasdeu¹. Se semnalează dușmănia Ungurilor, de frică să nu li se iea Ardealul, unde se oprește subscrierea, inițiată de Damé, pentru răniții romîni². Și cifre pentru armată³

Autorul asistă la trecerea în revistă a legiunii bulgare de la Ploiești: 6.000, „perfect echipați“, cu uniforme verzi și crucea națională pe căciuli, supt colonelul bulgar Chisecov (*sic*). Asistă, cu ochii bolnavi supt ochelari, și Ignatiev⁴.

Se face cunoștința căpitanului bulgar Boiciu Nicolov, care a adus servicii Rușilor la 1854, și a lui Ivan de Woestyne, de la *Figaro*⁵.

Prînzul oferit Țarului și familiei la Cotroceni e foarte frumos descris. Două musici și corul fetelor de la Asil.

Davilla e prezentat: „nalt, slab, cu înfățișare ascetică și glasul poruncitor“: are șase ambulante, lângă marile mijloace ale Crucii Roșii rusești⁶.

Prințul Milan e primit la gară de Brătianu: are cu el pe Ristici, pe secretarul Stoianovici, pe generalul Protici și colonelii Leșianin, Horvatovici, Iancovici⁷. E în gazdă la unchiul, generalul Catargi. Merge de două ori la Ploiești pentru a vorbi Țarului, care-i ține năcăz⁸. Ristici e primit de Carol I-ii, întovărășit de Kogălniceanu⁹.

Se înseamnă voluntarii boierimii: Grigore Sturdza, Ghica de mai sus, apoi Ioan Ghica, Constantin Manu, un Lahovari, un Bălăceanu, doi Poltzu, un Rioșanu, un Vîrnav, un Moruzi, un Stefanopol (?)¹⁰. „Roșii“ ar fi la spitale.

Apariți la Ploiești a Marelui Duce Alexe, „nalt, de statură

¹ P. p. 54-7

² Pp. 57-8.

³ Pp. 59-60.

⁴ Pp. 61-2.

⁵ Pp. 62-3.

⁶ Pp. 64-5.

⁷ Cunoscutul locotenent-colonel D. Papazoglu tipărise un frumos tablou prezintănd părechea domnitoare și generalii războiului sîrbesc din 1876. Un exemplar în Bibl. Institutului de istorie universală.

⁸ Pp. 65-6.

⁹ Pp. 66-7.

¹⁰ P. 67.

herculeană, blind la față și cu mâini de femeie“: are douăzeci și șapte de ani¹.

Ziaristul merge la Brăila pentru trecerea Rușilor. află pe don Carlos, „entusiast al războiului“ pe care-l cunoaște adînc: „blind, politico, afectuos, binevoitor“, dar cu „flegmă britanică“. Rușii îi admiră „statura înaltă, ținuta nobilă și aierul așa de aristocratic“, e sigur că „augustul său amic“ Țarul va birui într'un războiu drept. Don Carlos vorbește și de „tinăra oaste românească“ și ar dori o cruciată. Lîngă el generalul Boet și secretarul catalan viconte de Monferrat². Amănunțită și competentă descriere a luptei, la care ziaristul ia parte, nu fără riscuri. La Măcin află pe ziaristii italieni: Lazzaro, Marcotti, „Aristo“ de la *Fanfulla*, pe Americanul Edward King și pe locotenentul Björlin, de la un ziar din Stockholm³. Țarul apare pentru recompense: are lacrimi pentru crimele bașbuzucilor (nu se indignează corespondentul Ward, agentul consular engles). Spioni evrei, cari vor fi judecați la Ploești.

La București, spectacole de amatori pentru Crucea Roșie. Joacă și marchisul de Laubespine-Sully, secretar la „compania franceză (?) a Căilor Ferate romîne“, și soția, în două piese franceze. Participă la reprezentație d-nele Alexandrina Ghica, Ecaterina Florescu, lîngă un Bengescu, Ioan Cantacuzino, Cerchez și Strat. Asistă părechea domnească, don Carlos și un duce de Saxa-Altenburg. „S'ar fi zis o premieră la Paris.“ La Cotroceni aceiași dau o reprezentație pentru Țar și familia lui⁴.

Sosește Gorceacov cu Jomini și Frederiks. Ziaristul vizitează lagărul rusesc de la Băneasa (generalul Han): seara, corurile cîntă rugăciunea⁵.

Prin gara Filaret el se duce spre Giurgiu. Descriere a aspectului militar de-a lungul drumului. La Giurgiu e condus de maiorul Manu; oțel *Bellevue*, în orașul bombardat. Se face cunoștința frumosului general tînăr Scobelev⁶: un Marceau! Între ofițerii ruși, cari-i sînt cunoscuți, un colonel Nicola Paparigopol⁷. Moara

¹ P. 68.

² Pp. 73-5.

³ P. 78

⁴ Pp. 81-3.

⁵ Pp. 83-5.

⁶ Pp. 89-92.

⁷ Pp. 93-4.

Rădulescu a ars, dar Romîni în piață stau la cafenea și joacă biliard, pe cînd un corespondent belgian a fugit într'o pivniță¹. Imediat otelul însuși e în ruină².

Corespondentul e dus de un bun birjar român, cîntăreț vesel, tocmai la Zimnicea. Descrierea drumului, cu păsări de tot felul, trupe și Țigani. Popas la Bragadiru. Lipsă de poduri. La Zimnicea „vre-o trei sute de căsuțe, acoperite cu stuf, între garduri putrede“; murdărie, praf³. Lipsă de adăpost și hrană.

Asistă la trecerea Dunării⁴. Visită la Siștov, cu moschei murdărite de Bulgari. Instalații de restaurante franceze (un Hillerin de Prasec, un Tertrais, un Puigaudeau, un Virchaux și un Castillon Souroubille). Apariția Impăratului mulțămînd prin rugăciune⁵. Carol I-iu decorează pe generalul Zefcari și pe colonelul Gherghel, atașați la cartierul rus, cari au participat la luptă⁶. La București, Gorceacov, vizitînd Spitalul Brîncovenesc, are o slăbiciune⁷.

Relații cu Poirier de la *l'Ordre*, cu Lançon, desemnatorul de la *l'Illustration*, cu Lemay, de la *Bien Public*, care laudă oastea noastră, cu A. Lamothe, de la *Le Temps*, cu Dick de Lonlay, de la *Monde Illustré* și *Moniteur Universel*⁸; este și „comunistul lui Rochefort“, Olivier Pain⁹.

În descrierea campaniei din Bulgaria, scriitorul revine asupra noastră numai ca să se plîngă că în România a fost exploatat; nici presa n'a răspuns la mesele oferite¹⁰. Căpitanul Florescu, întreat, nu declară de la început că Romîni vor trece, și un ofițer rus strigă că „pofta li va trece“¹¹.

Mlochowski revine cu Florescu la Turnu: i se spune că armata

¹ P. 94.

² P. 96.

³ Pp. 99-100.

⁴ P. 101 și urm.

⁵ Pp. 109-10.

⁶ Pp. 113-4.

⁷ P. 114.

⁸ P. 169. V. și, p. 170. Lignitz de la *Norddeutsche Zeitung*. Și Garrick de la *Scotsman*, Dannhauer de la *National Zeitung*, des Marées de la *Über Land und Meer*, Boyte de la *Standard*; pp. 246-7.

⁹ Pp. 123-6.

¹⁰ Pp. 141-2.

¹¹ P. 147.

română dorește participarea la luptă și că nu trebuie judecată după grija de toaletă a ofițerilor¹. Țarul privește pe ai săi cari trec.

Turnu „samănă în urît cu Giurgiul“². Românii bombardează Nicopolul. Orașul se dă cu ajutorul generalului Manu și colonelului Cantili³. Se arată un număr din *Romînul* cu vestea întrării în acțiune. I se par însă că sînt „gasconade valahe“ în rolul ce ni atribuim⁴.

Urmează luptele de la Plevna, criticîndu-se atitudinea, cunoscută, a generalului Manu, care a refuzat trecerea Dunării după singurul ordin rusesc⁵. Și, iată-l arătînd spaima la „declasații“, „faliții“, „spionii turci“ din Zimnicea, influența asupra acelor „petits jeunes gens“ din București, cari vor fugi în străinătate⁶... E în curent cu discuțiile dintre *România liberă* și *Timpu*⁷.

Dar destul de ușor se trece asupra sacrificiului de la Grivița⁸. Totuși se recunoaște vitejia personală a lui Carol I-iu^{9, 10}. Se reproduc laudele colonelului Gaillard pentru Romîni¹¹. „Glorie nouă“ la Rahova¹². „Incomparabila vitejie“ cu care brigadele romîne Sachelarie și Borănescu iau Opanezul, și unirea a trei divizii ale noastre cu Rușii pentru a aduce predarea lui Osman-Pașa¹³.

N. forga

DĂRI DE SAMĂ

Teodor Balan, *Documente Bucovinene*, IV. Cernăuți 1938.

Documentele acestea încep cu 1720. Sînt întăriri domnești și cite o „alegere“ de moșie. Se întilnesc și multe explicații. La pagina 17 se afirmă că „primul Paladi a imigrat în Moldova în primele decenii ale secolului al XVII-lea“. De fapt nu e vorba de imigrați. Păladie e un nume, firește de origine grec, ca atîtea din calendar, dar trecut în nomenclatura noastră folkloristică. Se vede că soția lui Velicîco Costin era sora lui Ioan Paladi; *ibid.*

¹ Pp. 147-8.

² P. 149.

³ Pp. 149-51.

⁴ Pp. 154-5.

⁵ pp. 187-8.

⁶ Pp. 189-90.

⁷ Pp. 193-4.

⁸ P. 229 și urm.; dar v. p. 231.

⁹ Pp. 261-2.

¹⁰ P. 262 (așezarea luptelor noastre).

¹¹ P. 264.

¹² Pp. 267-8.

¹³ P. 284.

Foarte interesant actul din Botoșani, 22 Iulie 1722, în care un cleric (pe act adaus: „părintele Mitropolit Sava“. De fapt e Mitropolitul Sava de Putna, retras la 1701), egumen al Putnei, scrie lui Ion Neculce însuși, binecuvîntîndu-l („să fii blagoslovit de mila lui Dumnezeu cu toată casa dumitale“), pentru a lămuri o chestie de pămînt la Ostrița. Neculce trecuse „pe la noi, pe la Sinești“. Clericul fusese „dejmar“ în copilărie și știa semnele, ca și, „nu numai bărbații cei de-a putere, ce și babile“. „Ce, di-i vrea să mă ascuți, eu așa te svătuescu prieatinește și sufleteaște: nu te lupta cu Besearica lui Hristos, nici trage a lua, să lași cu blăstăm cuconilor“. Să nu se lăcomească la pămînt, „pentru că toți sântem pămînt“; pp. 20-1, no. 12.

Un călugăr Gheorghe Moțoc; p. 22, no. 14. Extrem de importantă încercarea lui Mihai Racoviță de a explica pentru ce Putna stă înaintea tuturor mănăstirilor: pentru că Ștefan-cel-Mare a mutat acolo mănăstirea de la Volovăț a lui „Dragoș-Vodă“.

Necunoscutul metoh al Sfintului Ilie, Florinta (1723); pp. 28-9, no. 19; p. 58, no. 38. Pentru „plecarea la Moscu“ a lui Vasile Turcul (Turculeț); p. 49. Acolo și „Chighiceoia“, văduva lui Apostol Chigheciu, în serviciul Țarului. Aflăm o Aftira, fiica lui Toader Calmășul: fostul Mitropolit Ghedeon o ceruse pentru nepotul său, Stratulat, și trebui intervenția episcopului Iorest de Huși și dania de Ghedeon a satului Securiceni, ca zestre, pentru a se face căsătoria; i se păstrează Aftirei, cu toate datoriile lăsate de Ghedeon; pp. 76-7. Pentru urmașii ei, *ibid.*, p. 78. Așezarea la Nimerчені (dar nu în 1728) a Mitropolitului Gavriil (Calimachi); p. 81, no. 56. Negustori armeni din Suceava, 1728; p. 85, no. 59. Act cernăuțean pentru casa „giupăului Suliman“; p. 91, no. 64. Își zice „Suliman Bașa“; p. 103, no. 74. Apare la 1732 Hurmuzachi Cîrste; p. 105, no. 76 (avea moșie de zestre de la fiii Vistierului Luca). V. și n-le următoare. Biserica Adormirea din Cernăuți, făcută de Nicolae Mavrocordat; pp. 108-9 (*de lemn, mutată la Șerăuții-de-jos*; în loc, cea de lemn de la Caliceanca). Numele Țeșinului se mai păstrează; p. 110.

O delegație de cercetare lui Nicolae Costin biv vtori logofăt (cel tînăr); pp. 113-4, no. 57. Căii Armenilor din Polonia; p. 130, no. 96. Privilegiul lor; pp. 153-5. Ignatie, episcopul de Suceava al Armenilor (1745); p. 236, no. 154. Tirgoveți suceveni din 1737, pp. 130-1. Ilie Ciudin, osindit la moarte pentru că a ucis doi

Evrei din Cuturi: e scăpat cu dare de 26 bani de un prieten; p. 143. Pentru iarmarocul din Horodînca (1741), pp. 187-8. Pentru Schitul Mare, pp. 235-6, 245-6.

Esclență tablă de nume și lucruri.

* * *

Dr. Ioan Mihu, *Spicuri din gândurile mele, publicate de prof. Silviu Dragomir*, 1938.

D. Silviu Dragomir schițează biografia fruntașului ardelean († 1927), ale cărui pagini sînt adunate în acest frumos și mare volum. E vorba mai ales de străduinți economice, până la conversații cu Ștefan Tisza, la 1910. Se vede că la aceasta întindere a fost îndemnat de politicianul evreu, candidat în Ardeal, Farkás Pal. Și o stăruință săsească se adaugă. A consimțit numai după alegeri, în care au ieșit prin luptă dd. Alex. Vaida și N. Șerban, iar fără contracandidați trei (Teodor Mihali, Vasile Damian și Șt. C. Pop), la cari nu se pot adăuna cei nouă Romîni guvernamentali (și Mangra). Și Goldiș admite discuția.

Tisza începe prin a propune o alianță anti-slavă, care ar concura și cu politica României. Propune „concesii... în cadrele legale ale Statului maghiar“. Vorbește și în numele președintelui de Consiliu, Khuen Hederváry. Mihu vede doar puțința „unei conviețuiri normale și unei colaborări armonice pe toate temele vieții publice“; pp. 20-2. Din parte-i, ministrul ungar acceptă partidul național, cu care e gata să discute, și aprobarea finală a conferinții naționale ce s'ar aduna la Sibiiu; p. 22. Resultatul mulțamește pe Mihali, Lucaciu și Șt. C. Pop; se înștiințează și episcopii. La 25 Iulie audiență la primul-ministru, „om jovial și de o politeță aproape supărătoare“. Nu pare sincer. Se arată, ca fost Ban al Croației, străin de chestie. El l-a pus pe Tisza, ca neputînd fi bănuît că-l împinge Viena. Anunță convorbiri și cu alți factori romîni; pp. 24-7. Mihu dă, în înțelegere cu Goldiș, un comunicat în *Tribuna* din Arad; pp. 26-7.

Meșianu presintă un memoriu „umil și sărăcăcios“; p. 29. Și d. Maniu crede că asemenea „pertractări“ nu trebuie răspinse pentru a nu părea intransigenți; pp. 29-30. Înțelegerea se poate face prin concesii mutuale.

D. Vaida e rugat să întrebe în cercurile Moștenitorului, la care fuseseră cîndva Bunea și Cristea de la Sibiiu, cărora li s'au promis vagi schimbări; p. 34.

La 21 August urmează consfătuirea citorva fruntași. Se cerea de Tisza un memoriu; p. 39. Mihu credea că poate spune: „între oamenii noștri de samă... nu am aflat nici pe unul care să fie contrar al unei înțelegeri reciproce“; p. 32. Memoriul e și pregătit, dar Tisza se grăbește a cere să nu se facă „promisiuni prea exagerate“; p. 42. Se și trimete memoriul; p. 44.

Prevăzător, episcopul Hossu spune însă neted lui Tisza că *nu se va putea ajunge la nimic*; p. 46. De fapt acesta răspunde că *memoriul „nu poate fi discutat în ce privește multe amănunte“*; pp. 46-7. În casa lui de țară i se spune de Mihu că nu e un *ultimatum*. Dar, curajos, Mihu adaugă că *pacea cerută între cele două nații n'ar fi cu puțință decît între două State naționale complete*; p. 49. Crede că pentru o *convieșuire* pașnică trebuie o adevărată conferință; p. 50. Tisza isprăvește prin a precisa „concesiile“ sale.

Se ceruse reforma electorală, participarea Romînilor la funcții, respectarea limbii, ajutorul de Stat al Bisericilor și societăților culturale, crearea a încă două episcopii ortodoxe, limba maternă în școlile primare de Stat, un delegat romîn „în Ministeriu“.

Tisza promite acceptarea partidului național romîn, lărgirea dreptului electoral, chiar fără știința de ungurește, limba romînă la primele instanțe, primirea Romînilor în funcții, datoria funcționarilor de a cunoaște limba administrațiilor, autonomia bisericească, dreptul de catehisare în limba maternă, care va fi admisă și în școlile primare, apoi încă un gimnasiu, consilierul ministerial romîn, cruțare la colonisări, chiar concesie pentru tricolor; pp. 179-80. Cum se vede, erau cedări importante.

Dar acțiunea partidului național romîn în „cadrul“ celor ungurești era o imposibilitate (cf. p. 195). Goldiș o vedea bine; p. 213.

În discuțiile cu Goldiș și dd. Maniu și Vlad se consideră punctele oferite de Tisza ca putînd fi luate în considerare, cu condiția unei aplicări oneste. Se hotărăște continuarea negocierilor. Mihu nu le admite ca o „tactică“, ci ca un scop, și nici discuții altfel decît pe o basă unitară din partea Romînilor (se propune de el un comitet pentru aceasta). Tisza cerea întrarea „în cadrele partidelor existente“, și Mihu ține să precizeze că e vorba de un partid propriu și un „program propriu“; pp. 56-7. Îndată însă ministrul ungar, cerînd discuția *numai cu Mihu*, socoate că, date fiind pretențiile românești, chestia are a se amîna „pe timpuri mai bune“; p. 57. Iar, din cealaltă parte, d. Maniu revine asupra

admiterii de Mihi a „actualei stări de drept“ și, publicînd un comunicat, de reluare a „luptei contra sistemului de guvernare dominant“, se numește o comisiune de opt, pe care același, într'o scrisoare particulară, îl declară ales pentru a i se comunica materialul de discuție; p. 60. Mihi îl acuză de „nehotărîre sau poate chiar nesinceritate“, cu atît mai mult că personal d. Maniu declară că nu poate lua „decisia definitivă“ decît după „amănunțita studiere a chestiunii“, apoi „o scrupuloasă examinare a conștiinței proprii și a necesităților reale ale poporului și neamului întreg românesc“. Mihi adaugă: „fără orientări sigure politica reală nu se poate face“; p. 61. El nu crede, ca episcopul Cristea, că Ungurii trebuie purtați cu vorba pînă vine Franz-Ferdinand; p. 62: „în bunăvoința și trînicia Habsburgilor peste tot nu am mare încredere“. Politica lor e perfidă; p. 65. În schimb episcopul Ivan, atunci asesor consistorial, e pentru pacea în condițiile lui Tisza, care s'ar supune adunărilor populare pe comitate; pp. 62-3.

În acest timp consulul român la Budapesta, Derussi, credea că Tisza a și admis punctele românești; p. 63. *La București nimeni nu vorbise nimic.*

Tisza taie însă neted pofta de ulterioare discuții; pp. 65-6. Un comunicat pare a denunța sfaturi neprielnice venite de la București; pp. 67-8. Oricum, nu se poate discuta cu Românii „de la putere la putere“.

În Novembre se încearcă indirect din partea lui Tisza reluarea discuțiilor. Declarațiile făcute ar fi avut numai un caracter de oportunitate. Numai Goldiș credea însă că se mai poate face ceva; Mihi se mulțămia să regrete că programul românesc e o piedecă. El refuză o nouă întîlnire cu Tisza pentru acest scop; p. 69 și urm. Din România, unde merse la regele Carol, la T. Maiorescu, la I. Brătianu, N. Filipescu și Take Ionescu, i s'a arătat lui Mihi dorința înțelegerii „cinstite“; pp. 85-6. Regele era contra ruperii tratativelor și recomanda să se aducă memoriul la cunoștința împăratului și a Moștenitorului; pp. 81-3. El a adaus, lăudînd anti-slavismul lui Tisza, că în adevăr există „identitatea intereselor politice ale Germanilor, Maghiarilor și Românilor față cu primejdia comună“; p. 100. Trebuie măcar un armistițiu, „care să permită a putea merge mîna în mîna în ceasul unui pericol comun“. Și el „ține la unitatea Romînilor“, dar și realizarea ei parțială îi pare imposi-

bilă în actuala stare a alianțelor europene ; pp. 84-5. Speranța e „în curentele mondiale evolutive ale Occidentului cult și generos“. Mihu nu e convins, totuși, de solidaritatea intereselor româno-germane.

Însărcinat de rege a felicita pe Tisza pentru inițiativa lui, el o face în scris. Deci în Ianuar 1911 Tisza caută pe Mihu și se arată măgulit de cele relatate, pe care Mihu le prezintă în forma cea mai potrivită.

Partidul național crezu că trebuie să divulge memoriul.

Tisza reveni prin discursul ținut la masa oferită de episcopul de Arad, Papp. Revăzându-l, Mihu recomanda executarea unora din măsurile din memoriu ; pp. 90-2.

În documentele din „Anexe“ se vede că încă de la 1902 Mihu era pentru părăsirea programului contrar formei de Stat ; pp. 97-8. La 1910 și Goldiș se declara contra punctului privitor la autonomia Ardealului, arătând că a spus-o cu mai mult de un deceniu înainte ; pp. 107-8. Dar el vedea scopul lui Tisza : desfacerea partidului național-român, folosindu-se de episcopi și, pe lângă ei, de oameni ieșiți din partid, ca Mihu însuși. Nu credea nici în Împărat, câștigat de politica maghiarisării. Prevedea detronarea dinastiei.

D. Vaida credea că persoana lui Mihu a fost aleasă pentru a masca pe un „Mangra, Babeș, Șeghescu“ ; p. 122. Memoriul, așa de sărac, al lui Mețianu ; pp. 129-30. Memoriul atribuit d-lui Maniu, cu catedre românești, autonomie bisericească, trei noi episcopii (Timișoara, Cluj, Arad), secțiunea românească la culte, vot universar și egal, schimbarea legii colonisărilor și a orfelinatelor ; pp. 152-5. D. Vaida contra tratatelor serioase ; pp. 156-8. Noul memoriu Mihu, 12 Septembrie 1910 ; p. 159 și urm. (și trei gimnasilor românești). Noi observații ale d-lui Maniu (mărunte) ; pp. 168-70.

* * *

Ion Virtosu, *Corespondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu (1814-1817)*, București 1938.

Aceasta prețioasă publicație, împodobită cu un portret al lui Iancu Văcărescu în 1827 (poartă turbanul turcesc), și iscălituri dă nu mai puțin de patruzeci și cinci de scrisori schimbate între unchiu și nepot, ambii poeți. Se întinde între 1819 și 1829. Subiectele privesc, în cea mai mare parte, afacerile și legăturile prietenești. Ici și colo se amestecă, din ambele părți, versuri, slabe (n-le II, V, VI, VII, VIII, XXI). Odată Nicolae amintește lui Iancu prefața lui Ienachi la Gramatică și laudă rostul familiei (no. XII).

Altfel și glume destul de proaste. Și stilul e artificial și greoiu.

Și învoirea căsătoriei fiicei lui Nicolae Văcărescu și a Alexandrei Băleanu, Maria, cu Constantin Ghica (va fi apoi Doamna lui Bibescu); p. 22, nota 4.

Se adaugă și documente cu privire la familie, între altele desvinovățirea lui Alexandru Văcărescu, acusat că ar fi ucis pe aceia ce „ținea lingă el loc de mună“ (no. XXXVIII). Denunță pe Scarlat Cîmpineanu ca autor al calomniei, despre care spune că e un „dobitoc ce se trage din Tătari“ (din cauza alianței Cîmpineanilor cu Cantemirii), că s'a revoltat de două ori până acum împotriva „stăpînirii“ și „a înșelat trei Împărații“ (trecuse la Austrieci în 1789).

Și după versuri grecești ale lui, traducere în proză; no. XXXIX. Ale lui Iancu Văcărescu pentru copila Marița; no. XL. O scrisoare, din 1829, a acestuia către Eliad, în legătură cu *Sunetul Păcii*; no. XLIII. Răspunsul; no. XLV. Cu cât e mai bună prosa acestuia!

Note îngrijite și tablă a numelor.

BCU Cluj / Centru * University Library Cluj

Ion Albescu, *Comuna Boița*, Sibiu 1938.

• Lucrarea, de mult pregătită, a d-lui Ion Albescu începe cu unele considerații istorice. Se dau și piese preistorice, la pagina 16; un *Flurname*, Făurel, păstrează amintirea vechiului lucru al metalelor. E și un altul, Rude (ruină). Neexplicabil e Budeana, care e fără amintire de *dava* dacă, ci mai curînd în raport cu Budele sau Bughele. Lăcareți, la vechiul lazaret, dă numele medicului, — de la „leac“. Încolo, p. 23, poiene, piraie, vîrfuri, dealuri, după oameni. „Muierile“ de din sus și din jos înseamnă despărțirea locului la gîrlă unde ele spălau.

Dar partea cea mai interesantă și mai folositoare e aceia care prezintă însăși viața socială a acestui frumos sat de munte, la vechea graniță ardeleană de spre Regat.

Boița e un diminutiv de la Boia, care, firește, nu are nicio legătură cu boii; traducerea germană Ochsendorf, „Satul boilor“, e falsă. Numele gîrlei, Boicioara, e după al satului. În ce privește Porcești, numele venia de la întemeietor, Porcu, iar Ciinenii arată originea de la o localitate Ciîna (cf. Cîlniștea de dincoace, rîu).

Un act românesc de la 1630, p. 47. Al doilea, cu zece ani mai nou; pp. 47-8. „Roscianu“ de la 1721 (p. 52) e un „Rascian“,

un Sîrb. De mare folos lista locuitorilor la pagina 55 (se întrebuițează și o lucrare a lui G. Beddäus despre trecătoarea Tur-nului Roșu). Între nume, un Pătărău (= Pate Rău), doi funari, un curtean, un bugneriu (de la „bute“), doi Brotea (în legătură cu „brotăcel“), un Drăgulea, un Necșulea, un Tîrțonea, un Șoldea, un Bobeș, un Bobeică, un Hînsea; p. 87. Nume de locuri; p. 69.

De notat lipsa pentru vremile vechi a dijmei; p. 72.

Biserica de lemn (p. 74) apare și în stampe din secolul al XVII-lea pe copertă (elegant turn). Cea de azi, precedată de un fel de pridvor liber, zugrăvit, la pagina 76.

Cîteva acte inedite, pentru secolul al XIX-lea, se întrebuițează de la pagina 77 înainte. Amintiri despre Șaguna; pp. 81-2. Miș-carea revoluționară pentru unirea cu țara liberă, cu învățătorul Nicolae Istrate; p. 99 și urm. Izgonirea parazitismului evreiesc; p. 101.

* * *

Locotenent-colonelul N. Pătrășcoiu, *Bătălia de la Jiu* (Bu-curești 1938). CU Cluj / Central University Library Cluj

Amănunțită lucrare militară, cu o reproducere a actelor de co-mandament. Se văd Austro-Unguri cari înșeală pe ai noștri îmbră-cindu-se în mantalele lor (dar se socoate că telegrama ar putea fi apocrifă; p. 49). Se recunoaște rolul decisiv al locotenentului Toma Ioniță și al maiorului Dumitrescu; p. 73. Marele rol al au-torului însuși e presintat cu o nobilă discreție; p. 77 și urm. Pri-sonieri germani cari-și cer viața; pp. 82-3.

E o povestire de epopoe. Conclisia: „Un singur om se aruncă orbește, cu arma în mînă, unsprezece kilometri, dînd năvală în dușman mult departe înaintea alor săi. Gonește pe cotropitor și smulge arma cea mai prețioasă pe care o întoarce împotriva lui, ajunge până la cartierul inamic care, surprins, dă ordin de retra-gere“; p. 84.

* * *

Friedrich Gundolf, *Anfänge deutscher Geschichtsschreibung*, [Amsterdam 1938].

Sînt multe lucruri cu totul nouă în cartea postumă a lui Friedrich Gundolf: aceasta mai ales în ce privește începuturile de cronică în Elveția. Cetirea însă e foarte mult îngreuiată de jargonul modernist, metofisico-mistic, de care prea mult se folosește au-

torul. E rea și „vorbăria metodologică a Seminariilor germane“, acea „Wissenschafterei“ a „corporațiilor de învățați“, „ein allgemein menschliches Verhängnis“. Mai cităm, din vocabulariul critic, „Handwerksform“, „Unterrichtspflicht“, dar Chateaubriand și Lamartine sînt batjocuriți cu al lor presupus „Edelschwatz“.

Însă și această plutire în abscons nu e mult mai recomandabilă. Dar sînt atîtea puncte de vedere, în caracterizarea lui Tschudi, din care se dă un interesant fragment contra neologismelor latine și „velșe“ pe care le introduc „oamenii de catedră“. Capitolul despre istoricii secolului al XVI-lea, Aventinus și Sebastian Franck, are o înfățișare liniștită, care li se și potrivește. Caracterizarea „Cosmografiei“ lui Sebastian Münster, între Vincențiu de Beauvais, sau Hartmann Schedel, și Happpelius, e dreaptă. La Quard se semnalează simțirea pentru operele de artă, exprimată într'o formă cu totul personală (interesant extrasul care arată ce a ieșit din vechea Germanie barbară și săracă).

Și ca spirit nu se poate lăuda în de ajuns reclamația îndrăzneată a autorului în favoarea cărților care au „noutatea tonului“ și nu „noutatea materiei“ (p. 51) sau deosebirea între „Geschichtssammler“ și „Geschichtsschreiber“ Gundolf atacă și istoriile universale comandate „la douăzeci de diverși specialiști cu total deosebită metodă, preparație și măsură“ (p. 83), dar colecția Heeren și Ukert nu merită a fi și ea condamnată, ca una care nu caută ce e general uman. Tot așa ce se spune despre admisibilitatea cuvintelor străine; pp. 75-7. Și despre cei ce „cu strigăt de masă se socot noii Arminius“; p. 78. Ar fi de cercetat știrile despre Turcia și alt Orient pe care le dă la sfîrșitul secolului al XVI-lea Leonhart Raewolf și, la începutul secolului al XVII-lea, un Peter Villinger și un Michael Heberer von Bretten (*Aegyptiaca servitus*), mai curînd decît Olearius și Mandelslo, ori și Jürg Andersen, și știrile din Moreia ale lui Otto-Friedrich von der Gröben (1675).

* * *

Preotul Dimitrie P. Micșunescu. *Visitînd mănăstiri basarabene și bucovinene* (București 1937).

Supt forma plăcută a unei călătorii, se vorbește și de lăcașuri până acum nedescrise ca mănăstirea Terapont (pp. 11-2), mănăstirea Cetatea, în același Sud basarabean, la Ismail, apoi Borisovca, pe lacul Salsic, Chițcanii sau Noul Neamț, de mai veche faimă (ar trebui un

catalog al mării biblioteci cu cărți din Neamțul de origine), Surucenii, Condrîța, străvechea Căpriană, închinată Zografului, Hîncul, Vărzăreștii, Raciula (secolul al XVIII-lea), Hirjauca, Hirbovațul, Frumoasa, pe valea Ichilului, Țigăneștii, Tabăra, Curchii, Hirova, Dobrușa (resumatul unui act privitor la legăturile cu razeșii ; pp. 67-8), Coșelăuca (tot secolul al XVIII-lea), Japca, solidă clădire, lângă vechea peșteră, Rugii, bine refăcută, Călărășauca. Și note bucovinene și moldovene (aspre și nemeritate critice pentru Agapia). Bună ilustrație personală.

N. Iorga.

CRONICĂ

Pentru originea Orheiului basarabean : Orheiul Bistriței. V. *Arhiva Someșană*, 1938, no. 24, p. 219 și urm.

D. Valer Literat scoate și în extras însemnările din bisericile Oltului ardelean, sub titlul *Din Țara Oltului* (Brașov 1938).

Multe prețioase observații de amănunt asupra literaturii românești în secolul al XIX-lea, în cartea d-lui I. M. Rașcu, *Alte opere din literatura română*, București 1938. Autorul o menește elevilor, dar și cercetătorii cei mai competenți vor trage folos din această așa de stăruitoare muncă onestă.

Nu vreau să impun nimănui (v. p. 7) ipoteze care se pot desminți prin noi descoperiri. Așa și în ce privește unele scrieri ce s'ar putea atribui lui Conachi (*Rev. Ist.*, VII, p. 85). Dar eu n'am atribuit, ci am spus că versurile satirice descoperite de mine, *versuri de o calitate cu totul superioară*, cu toate trivialitățile amestecate în ele, ca și nota mitologică dominantă, îndeamnă la această atribuție, ce „pare sigură”. A se nota și aceia că *bucata se află între hîrțile de la Stînca ale lui Conachi*. Cred a fi convins pe orice cetitor de bună credință care se va fi oprit mai stăruior asupra unei probleme care nu e fără importanță. Din nenorocire pentru buna clădire a Istoriei literaturii noastre, articolele mele din 1916 și 1921 au rămas total neobservate până la tăgăduirea, dur profesorală, a d-lui Rașcu.

O altă observație privește calificarea de mine, *acum vre-o pa-*

truzeci de ani, înainte de a cunoaște multe lucruri, a unei părți din scrisul lui Conachi ca nefiind superioară *ca spirit, nu ca formă*, la cea ce gândește și spune „un ștregar de rînd”. Mai e necesar după această definiție să mă cred atins de ascuțișul criticii d-lui Rașcu (p. 9)? Cînd, la pagina 11, se pune în fața unei păreri de acum atîta vreme aceia din 1929, cred că ajunge. De altfel una e „simțirea” și „sinceritatea” și altceva realizarea literară a „strigătului venit din inimă” (p. 11, nota 14). Fragmentul citat de d. Rașcu: „Am iubit. Auziți, inimi”, e, de altfel, banal. Iar nimeni nu cred să vadă serios la Conachi o urmă de „problemele mari ale vieții”. Nu-l ajuta nici cultura, nici mediul (cf. p. 14). D. Rașcu însuși spune că „limba compunerilor lui Conachi ni dă o impresie barocă, neunitară” (p. 19).

Nu pot verifica punctul privitor la Dufresnel (p. 20, nota 29), dar e curioasă admiterea corecturii în du Resnel, oricine ar fi făcut-o.

Influența lui Voltaire asupra lui Grigore Alexandrescu e așa de evidentă, încât nu era nevoie s'o culeg la 1929 din studiul de la 1927, încă recent și publicat într'o revistă a cărei atitudine față de mine nu mă putea îndemna s'o urmăresc atent, al d-lui Drouhet (v. p. 83, nota 21).

De mare interes e urmărirea așa de strinselor legături ale „germanisatului” Eminescu cu literatura franceză, dar nu i se pot pune în samă greșelile de tipar din *Timpul*. Cu acest sistem unde nu ajungem?

*

În *Făt-Frumos*, XIV, 3, despre picturi ale lui Epaminonda Bucevschi (reproducerea frumoasei Madone de la Stroești).

*

Păr. Ludovic Cosma tipărește catalogul Bibliotecii de la „Sfinții Împărați” din Galați (Galați 1938).

*

O notiță despre episcopul Nicolae Popea și despre revista „Aurora sau Zorile”, în *Plaiuri Săcelene* din Brașov, V, 78 (se vede încercarea de a se împiedeca la Cluj, de tineretul maghiar, un discurs funebru în românește). Și vederea bisericii din Tigveni (Argeș).

În *Le Monde Slave*, Iulie, continuă studiul despre cercetările sovietice asupra vechii arte rusești.

O dare de samă arată că primele tipărituri iugoslave, înainte de publicația de la Cetinie (1494), sînt Liturghierul venețian din 1483, repetat la 1493, pe cînd la Senj (Segna, Zengg) se dădea unul în glagolitică, urmîndu-se acolo lucrul pînă la 1508 (după cartea lui Mirko Breyer, *Südslavische Rara und Rarissima*, Viena-Leipzig-Zürich 1937). Un *Lectionarium* „iliric“ cu litere gotice la Venetia în 1495 (a 2-a ediție, 1543), dat de Franciscanul Bernhard din Spalato (Split). La Fiume o tipografie glagolitică în 1534. De la 1519 la 1538 în Veneția cărțile chirilice ale Voevodului de Cetinie, Vucovici, adăpostit acolo. La 1552 o Evanghelie la Belgrad. La Veneția, în 1512, și două *Ceasloave*.

*

Se anunță o *Histoire du monde de 1919 à 1937*, redactată de dd. L. Cahen, R. Ronze și E. Folinais (Paris, Aubier, 1937).

*

O nouă ediție, potrivită după program, din esceleanta *Istorie a Bisericii romîne* de p. I. Lupaș (București [1938]). Se păstrează aceeași pronunțată originalitate științifică. Lecturi sînt adause. La pp. 24-5, se dă traducerea actului de fundație al Mitropoliei Țării-Românești, indicînd Hurmuzaki, XIV (cf. și p. 27, nota): dar nu Hurmuzaki, mort de atîta vreme, ci N. Iorga a făcut traducerea, și era indicat să se spuie aceasta; de altfel tot materialul tot N. Iorga l-a adunat; el nu i s'a dat de Academie, afară de copiile lui Manuil Ghedeon. Aceiași observație pentru a doua traducere, la pp. 27-8. Episcopia de Vad e numai „probabil“ opera lui Ștefan-cel-Mare (p. 35)? La p. 51: Antonio *din* Spoleto. Varlaam de la p. 71 nu e autentic, și cred că nici Antim de la pagina 82. Un Vasile Moga, la pagina 94. Starețul Paisie; p. 97 (lipsește în opera unui militant ortodox episcopii uniți). La pagina 107: Curchi (nu Curchiu). Era necesar să apară episcopii ruși, și cu portrete (p. 110 și urm.)? Să-mi fie îngăduit a releva (p. 34) forma „Petru Mușat“ (pentru al Mușatei). Să fie Grigore Țamblac în scena de imaginație a lui von Richenthal, istoricul sinodului din Constanța (p. 45)?

Autorul a dat reproducerea scrisorii din 1600 a Vlădicăi Ioan

din Bălgrad. Era de dorit: caligrafia, exemplară, arată o înaltă treaptă de cultură. E de mare valoare și frumoasa formă românească a limbii.

*

A apărut *Episcopia ortodoxă a Maramurășului în primul an de la reînființare*. Note despre întemeiere, cu ilustrații.

*

În *Arhiva Someșană*, no. 24, d. Virgil Șotropa prezintă „înființarea graniței năsăudene“ (Acțiunea cunoscutului Buccow, 1762). S'au produs și manifestații contra Unirii și a cătăniei. E un important capitol din Istoria Românilor din Ardeal. Despre rolul Năsăudenilor la bătălia de la Arcole, de d. Iuliu Moșil: vestitul pod a fost apărat de grăniceri români (batalionul *phalanx valachica*, al doilea din regimentul II). Căpitanii se chemau Rotaru și Herța: un Toader Răul ținea steagul; sergent era un Găvrilă. Coșbuc a descris frumos lupta, apropiind-o de cea de la Călugăreni. Numele Utalea, în părțile Năsăudului; p. 193. Despre sentimentul pentru Români în Italia catolică la 1880, o scrisoare publicată de d. Iuliu Moșil: profetii de Unire românească și îndemn la cultură și activitate. Pop Răteganul către Hasdeu; pp. 209-10. D. Șotropa traduce din *Cronica* lui Cserei (începutul secolului al XVIII-lea). Interesant un vechiu act maramurășean.

*

La bibliografia chestiei mănăstirilor închinată a se adăuga rara broșură *État actuel de l'Église orthodoxe et des couvents de Moldavie*, Petersburg, tipografia Jul. Andr. Bockramm, 1864.

*

În *Timpul* de la 7 Novembre, d. Artur Gorovei publică apelul din 5 Novembre 1918 pe care l-au prezentat Bucovinenii din Gura Humorului prefectului de Suceava, arătând că județul lor „e în mare primejdie“, căci „trupe demobilizate“ (*rutene*) „cutreieră satele acestui județ, incendiind, prădând și omorând populația pașnică.“

*

În *Bulletin of the historical committee of historical sciences*, 39, April, rapoarte pentru congresul din Zürich: despre papirologie (d. Wenger), despre Traci și Iiri (d. Balotă; se răspinge ideea

vechii influențe albanese; Românii din Balcani n'o au; ipotesa unei strînse legături între cele două popoare de basă), despre hotarele între antichitate și evul mediu (d. Ottorino Bartolini; contra teoriei lui Pirenne). Arhiepiscopul Netzhammer despre insigniile cetăților din Pont. Despre sensul Imperiului „romano-germanic“ (d. Raffaello Morghen), despre sentimentul național în evul mediu (d. Domanovszky: îl atribuie Ungurilor), despre Abisinianul „preot Ioan“ (d. C. Marinescu), despre prioritatea descoperirii italiene în Atlantic (d. Paolo Revelli).

În *Revista teologică* din Sibiiu, 1938, păr. I. Lupaș publică două anchete de la jumătatea secolului al XVIII-lea asupra satelor românești din jurul Sibiului. În introducere despre schimbările religioase din epoca precedentă.

În revista *La Transylvanie* pe 1938, păr. I. Lupaș prezintă pe scurt felul cum Ardealul s'a desfăcut din legăturile lui nenaturale cu Monarhia austro-ungară.

Într'o broșură, d. Teodor Balan prezintă „rolul lui Vasile Bodnărescu în preajma Unirii“, Cernăuți 1938: a fost emisar către Guvernul român.

În *Făt-Frumos*, XIII, 4, despre N. Gane și Bucovina. O scrisoare a lui T. Maiorescu către Alecsandri.

D. Al. Ciorănescu publică la Paris textul tragediei *Isabelle*, imitată după Ariosto de Jean Thomas, scriitor necunoscut (sec. al XVII-lea). Opera lui nu-l recomandă prea mult.

În *Atti del IV Congresso nazionale di studi romani*, Roma 1938, d. Virgil Vătășianu vorbește despre pictorii români cari în secolul al XIX-lea au studiat la Roma.

În *Arhivele Olteniei*, XVII, 95-6, un studiu amănunțit al d-lui Ioan I. Vlădăianu despre moșia Vlădaia, de unde e originar neamul său (un minunat act din 1668, la p. 36).

D. Al. Bărcăcilă despre săpăturile din Drubeta. Despre biserica lui Fota Vlădăianu din Craiova, d. Ion Donat.

*

D. Iosif E. Naghiu dă, cu o prefață a profesorului său, d. Teodor A. Naum, o *Bio-bibliografie a lui Vasile Bogrea, 1881-1926, cu ocazia comemorării a zece ani de la moartea lui* (Cluj 1937).

*

În *Arhivele Olteniei*, Iulie-December 1937, un studiu al d-lui Ioan Donat despre „hotarele Olteniei“: foarte importantă și nouă lucrare de antropo-geografie (se semnalează plîngerea din 1491 a lui Vlad Călugărul pentru „ce a luat Turcii sau Ungurii“; analiza hotărniciei lui Neagoe Basarab; cf. Elena Eftimiu, în aceeași revistă, V, pp. 207-8: autorul îl dă în facsimile. D. C. D. Fortunescu analizează cunoscuta lucrare a lui Samuel Köleseri, *Auraria romano-dacica* (1717). Ipotezele păr. C. Stănică relativ la originile Craiovei. O listă de nume slavone care au de fapt și forma românească. În ce privește problema, Craiova face parte din grupul *in ova* despre care m'am ocupat cîndva în Buletinul Institutului Sud-Est european și într'o revistă sîrbească; rădăcina are a face, ca în Craiova, cu „colțul“, nu cu „regele“. *Ce fel de „colț“ era, pentru ce dominația și cînd, acolo e misterul.* Despre doamne oltene, d. M. Theodorian-Carada: D. Ilie Chiriță termină bogatul său studiu despre familia Brîncoveanu. Despre un deposit de aramă în Ostrovul Corbilor, d. D. Berciu, și de același și o prețioasă bibliografie a preistoriei oltene.

*

În *Memoriile Academiei Romîne*, seria a 3-a, XX, mem. 15, N. Iorga, *Intinderea spre Răsărit a Moldovei lui Ștefan-cel-Mare, cu prilejul unei inscripții* (e vorba de o inscripție de la Suceava, cu pomenirea unui dregător al lui Isac de Mangup, și de amestecul lui Ștefan-cel-Mare în conspirația lui Mihail Oilecovici de la Chiev, cumnatul lui, contra regelui Poloniei).

*

Despre danțurile cehe, Victor Junk, *Die taktwechselnden Volkstänze, deutsches oder tschechisches Kulturgut?* Leipzig [1938]. Largă bibliografie.

*

În revista *Insemnări creștine* de la Bălți, I, 3, păr. Furtună dă testamentul Irinei Soroceanu, măritată cu Mihai Herescu din Botoșani (1813). Un Herescu copie traducerea românească a Odiseii.

*

În revista *Ani*, II, 3, între articolele de colaborație internațională, un studiu al d-lui C. Marinescu despre un dar de moaște al regelui Armeniei Oșin către catedrala din Taragona (după inedite).

*

D. Gogu Tomescu dă *Istoricul cartierului Bereasca din Ploești*, Ploești [1938]. Acte nouă. Interesant pentru formarea noilor cartiere. Și ilustrații.

*

În *Le cas du Métropolit (Callinique) Miclesco, un document longtemps attendu* în legătură cu o broșură de comemorație germană (Zug, 1938), arhiepiscopul catolic Raymund Netzhammer caută să elucideze chestia „tregerii la catolicism“ a Mitropolitului catolic Palma, înaintea căruia Mitropolitul ar fi „abjurat schisma“. Halul în care era, „un cadavru“, explică un gest care n'ar fi fost posibil la un om în plenitudinea mijloacelor sale intelectuale. Calinic ar fi trebuit să părăsească întâiu Scaunul său metropolitan înainte de o astfel de convertire.

*

În *Lumina* II, 4, d. Valeriu Papahagi aduce, din Pouqueville și alte izvoare, știri despre chervanagii macedoneni.

*

În *Cronica numismatică și arheologică*, XIII, 109, semnalare de monede nou-descoperite (de dd. Corneliu Secășanu, Emil Becker și d-na Paucker), note, de d. M. Dimitriu, despre castrul de la Poiana-Piroboridava. Despre „roata lumii“ pe o piatră de mormânt la Iași, d-ra Maria Goleșcu.

*

În *Figuri mureșene*, de dd. Eugen Nicoară și Vasile Netea (Tirgul Murășului 1933), e vorba de Petru Mațor, Șincai, Papiu Ilarian, Constantin Roman Vivu, Virgil Onițiu și bătrînul Petra Petrescu. Nu odată rectificări de cronologie.

*

În *Corectări geografice în Istoria Românilor, I. Pe Olt; în Oltenia*, București 1938, d. Ion Conea dă o nouă carte de războiu contra „istoricilor de școală veche“ cari nu știu geografia. Și propune deslegări nouă: între altele Țara Loviștei mutată în Argeș, cea ce poate fi, și Celeiul ridicat de la Dunăre în Carpați (pescării ca acestea n'ar fi meritat să între într-o diplomă așa de solemnă și ambițioasă ca a Ospitalierilor). Ipotezele cu privire la Caucas și Caucașieni nu vor putea întâlni o aprobare. Tot așa pentru Bautae-Boița. Interesante considerațiile privitoare la Dorna — „vîltoare“. E vorba și de a muta lupta de la Posada, al cărui nume supt o formă întru cîțva schimbată se află într'un document mai tîrziu în Loviște.

Oricum, discuții așa de vicioase ale unui om atît de inteligent nu pot decît folosi. E vorba, în nevoia de a se cunoaște reciproc, dacã istoricii vor învăța mai curînd geografia ori geografii istoria.

*

Asupra primelor Expoziții, întâiu numai naționale: 1798 supt Directoriu, apoi 1801 — foarte cercetată —, 1802-540 de exposanți, de două ori ca întâia dată —, 1806, — cu 1.422, Albert Meynier, în *Revue de l'Institut Napoléon*, I, 2. Scoțianul Douglas, naturalizat, apare ca „inițiatorul mașinismului“. Mențiunea, după Jacquard, a lui Philippe de Girard, care inventează mașina de țesut ni'ajută și miniștri. Se relevează devotamentul pentru Napoleon al muncitorilor. — Tot acolo despre balonul cu care Rostopcin voia să ucidă pe Napoleon la Moscova și acela cu care cîțiva Brasilieni voiau să-l scape de la Sfînta Elena (de Jules Duhem). De la planul primului și tehnica arderii Moscovei, făcută ca să oprască pe Țar de la pace și să împiedece o „contagiune revoluționară“ care s'ar fi și pronunțat („martiniștii“).

N. Iorga

NOTIȚE

Iată cum vorbește, la 1-iu August 1744, către abatele Guasco, despre Antioh Cantemir Montesquieu însuși, căruia acesta-i comunicase manuscriptul lui Dimitrie-Vodă: „L'abbé Vénuti m'a fait part, mon cher abbé, de l'affliction que vous a causée la mort de votre ami, le prince de Cantemir... Vous trouverez partout

des amis pour remplacer celui que vous avez perdu, mais la Russie ne remplacera pas si aisément un ambassadeur du merte du prince de Cantemir". Și editorul adauge: „On peut voir ce qui en est dit dans sa Vie, qui est à la tête de la traduction en françois de ses satyres russes, par un anonyme que l'on croit être l'ami à qui Mr. de Montesquieu, écrit cette lettre“ (*Lettres familières du président de Montesquieu, baron de la Brède, à divers amis d'Italie*, 1767, pp. 42-3 și 43, nota 2). În 1746 apoi, către același: „Le Père Desmolets m'a dit qu'il avoit trouvé un libraire pour votre manuscrit des satyres, mais que personne ne veut de votre sçavante dissertation, parce qu'on est sûr du débit de ce qui porte le nom de satyres et très peu des dissertations sçavantes“. Și, în notă: „Il y a apparence qu'il est ici question des satyres russes du prince Cantimir, avec la Vie de l'auteur. imprimée (*sic*) en Hollande et à Paris, t. 1, in 12“ (p. 53 și nota 1).

O altă scrisoare lămurește că ducesei d'Aiguillon, „muse favorite“ a abatelui, acesta-i „avoit dédié la traduction des satyres russes du prince Cantemir sous le nom de Mad..., parce qu'elle était fort liée avec le prince Cantimir et que c'est à sa réquisition que l'on avoit fait la traduction française de ses satyres“; p. 76, nota 2. Asupra d-lui și d-nei d'Aiguillon, și pp. 153, 195-6, 253-5 (scrisoare a ei (1755). În scrisori e vorba și de critica făcută lui Montesquieu de abatele de la Porte, autorul călătoriilor pe care le-a tradus Amfilohie de Hotin.

O altă notă arată ca motiv pentru ruptura dintre Madame Geofrin, conducătoarea vestitului salon, și abatele Guasco și aceea că, „ayant fait la Vie du prince Cantimir et parlé des personnes avec qui il étoit en liaison, il ne l'avoit pas nommée“; p. 224, nota. O notă își rîde de dînsa, spunînd că în Polonia, unde a mers să vadă pe regele Stanislav, ea are sarcina de „Grand Bostangi“; p. 238, nota.

Certat cu Guasco, bolnav de piept, Montesquieu îl prezintă abatelui Venuti ca ocupat de lectura tuturor broșurilor, de prînzuri pe care ar trebui să le refuze stomahul lui și ca unul care „ruine sa fortune au service de son Cantimir et de son Clément V, ce qui n'empêche pas que l'on trouve son Cantimir très froid, mais c'est la faute de feu Son Excellence“; p. 245.

În scrisorile Țarinei către Nicolae al II-lea (*Lettres de l'Impératrice Alexandre Teodorovna à l'empereur Nicolas II*, Paris 1924), la 14 Novembre 1915: „Mă neliniștesc atîta din cauza Romăniei, dacă e adevărat ce a telegrafiat Veselchin (hîrțiile lui Grigorovici) că se spune la Rusciuc cum că România ne-a declarat războiul. Sper că nu e adevărat și că ei răspîndesc știrea numai pentru a face plăcere Bulgarilor. Ar fi ignobil și, în acest cas, de sigur că și Grecii s'ar întoarce contra noastră. Ah, fie blăstămate aceste țări balcanice! Rusia a fost pentru ele totdeauna o mamă ajutătoare și plină de iubire și acuma ei se întorc ca trădătorii contra ei și-i declară războiul“; p. 286. În ce privește „biata Serbie“, ce pătește îi pare pedeapsa pentru asasinarea lui Alexandru și a Dragăi. „Ah, și Grecia! Ce joc rușinos se petrece acolo și în România! Aș vrea să văd mai limpede... Nici Coziel (Poclevschi-Coziel) nu și-a făcut datoria“; p. 259. La 8 Novembre, criticînd pe Fredericks, care dicta telegrame și cu privire la România, se adaugă că „el găsește că trebuie să ai, în România, o masă de trupe ca să nu ne poată lua pe la spate“ (Țarul apărea la Reni); p. 268. La 9: „într'un ziar german scrie că, pe cînd Alianții își pierd vremea cu conversații asupra Romăniei, Germanii și Bulgarii își fac pregătirile“. Și iar se atacă diplomația; p. 269. Țarina speră că s'au luat măsuri la frontiera bulgaro-romînă; *ibid.* La 13: „Grigore (Rasputin) crede că Grecia nu se va mișca, și nici România“; p. 273. Pentru vechea linie stricată de la Reni, p. 276.

La 1-iu Februar 1916 Țarina se teme că, prin trupele din Bulgaria, Germanii ar putea lua pe la spate pe Ruși; p. 323. La 13 August: „slavă Domnului, în sfîrșit Romîinii vor să se miște“; p. 437.

Cum judeca, la 1904, președintele Teodor Roosevelt ce poate da viața materială și cea morală. Într'o scrisoare către Frédéric Mistral, el spune: „Lucrurile care au în adevăr valoare în viață sînt ale spiritului. Industriile și căile ferate au valoarea lor pînă la un punct; dar curagiul și puterea de a răbda, iubirea soțiilor noastre și copiilor noștri, iubirea vetrei și a patriei, iubirea logodnicilor unul pentru altul, iubirea și imitația eroismului și a sfortărilor sublime, simplele virtuți din fiecare zi și virtuțile eroice și toate aceste virtuți sînt lucrul cel mai înalt. Și dacă ele lipsesc, nicio bogăție îngrămădită, niciun „industrialism“ impunător

și răsunător, nicio activitate înfrigurată, supt orice formă ar fi, nu vor fi de folos nici individului, nici nației. Nu refuz recunoașterea mea lucrurilor corpului nației; numai cît doresc să nu ne ducă a uita că pe lângă corp e și sufletul.“

*

Cu privire la Ștefan-cel-Mare s'au uitat cu totul conferințele inteligentului critic bucureștean Radu Ionescu din 1865: *Două conferințe despre Domnia lui Ștefan-cel-Mare, ținută în sala Ministeriului Cultelor la 19 și 20 Mart.* De fapt, e vorba de Ștefan, fără noutate, numai în a doua.

*

O carte care ar trebui reeditată e traducerea lui Massillon de Eufrosin Poteca: „Cuvintele înțeleptului Masillon sau Petit Carême, Mic Post, tălmăcite și tipărite cu voia și blagoslovenia Preasfințitului Arhiepiscop și Mitropolit al Ungro-Vlahiei Domnul D. Neofit II de Eufrosin Poteka, arhim Motrean“. Tiparul e la Rosetti și Winterhalder, în 1846. E o dublă dedicație, către Vodă-Bibescu și către Dionisie Romanò, pe atunci „ierodiacon, profesor și inspector Seminariului Sfintei Mitropolii“. Poteca avînd a merge la mănăstirea sa, acesta e rugat a face corecturile. Dintre cele o mie de exemplare, nouă sute se vor da d-nei Elisabeta Știrbei pentru școala ei de fete („femeile sînt născătoarele și întăiele învățătoare a' tot neamului omenesc“); restul îl va împărți el la Craiova prin episcopie.

*

În frumoasa carte a lui Frédéric Masson, *L'impératrice Marie-Louise (1809-1815)*, Paris 1902, se vede că viitoarea soție a lui Napoleon, Maria-Luisa, și-a întovărășit tatăl, Împăratul Francisc, la Timișoara („dans le Banat et (sic) Temeswar“; p. 24). La 1809, a treia soție a Împăratului, Maria-Ludovica, așează la Oradea-Mare pe moștenitor și surorile lui; Maria-Luisa pleacă de acolo cu maștiha ei; p. 30. E vorba și de binecuvîntarea steagurilor Torontalului; p. 32.

Fiul ei, nenorocitul duce de Reichstadt, avînd să facă o temă, vorbește de o vizită închipuită a unui prieten „în frumoasa Ungarie, pe malurile Tisei“ (*Papiers intimes et journal du duc de Reichstadt, publiés par Jean de Bourgoing*, trad. Étienne Kruger, Paris, f. d., p. 75)

N. Iorga.

